

ИСТОРИЈА ЈЕВРЕЈСКОГ НАРОДА

II

**ОД ИЗГОНА ЈЕВРЕЈА СА ПИРИНЕЈСКОГ
ПОЛУОСТРВА ДО НАЈНОВИЈЕГ ВРЕМЕНА**

НАПИСАЛИ:

**СОЛОМОН КАЛДЕРОН, професор
Др. ЈУДА ЛЕВИ, акад. вероучитељ**

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ САВЕЗА ЈЕВРЕЈСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ОПШТИНА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1935

I ДЕО

Стање Јевреја у свету после шпанске инквизиције, т. ј. од изгона из Шпаније до Менделзона
(од 1492 до 1750)

ГЛАВА 1

ЈЕВРЕЈИ У ТУРСКОЈ

а) Јеврејско становништво Турске пре изгона из Шпаније

У земљама које су потпале под Турско царство живели су Јевреји још од пре Христа. Источно римско царство, које је обухватало те земље, звало се доцније (од године 527 до 1453) Византија. У Византији, под коју је спадала и Палестина, проживели су Јевреји тешке часове откада су им византиски владари почели да бране слободно празновање јеврејских празника.

Јустинијан (527—565) им је наредио да у храму читају Тору на грчком језику, а забранио им је да се и даље служе рабинским коментарима Светога Писма. Неки су византиски владари чак и силом приводили Јевреје хришћанству, али само делимичним успехом.

Све док нису потпали под изузетне законе, Јевреји Византије су се бавили земљорадњом, а били су и власници добара и винограда у разним крајевима Балканског Полуострва.

У привреди су Јевреји узели учешћа као занатлије, а нарочито као бојације и ткачи свиле. До доласка турских освајача, Јевреји су у тим земљама говорили грчким језиком. Имали су и Свето Писмо преведено на онај грчки језик којим су говорили Јевреји Византије у другој половини Средњег века.

Доласком Турака у ове земље настале су повољније прилике за Јевреје. Они бездушни византиски закони, који су ограничавали верску слободу, несташе једним махом. Веће јеврејске општине у Европској Турској, Цариград, Једрене и Солун, као и оне у Азијатској Турској, почеше да се буде из

мртвила и ускоро постадоше привредно и духовно средиште осталим општинама Турске царевине.

Посланица рабина Исака Царфатиа

Јевреји ван Турске царевине прихватили су великом радошћу вест о слободном животу Јевреја у Турској. У другој половини XV века већ је прилично порастао број Јевреја из оних земаља Средње Европе у којима су они живели под разним оптужбама и прогонима. Увећању броја прибеглица, нарочито из Немачке, Моравске и Мађарске, придонела је у многе и посланица таквог једног исељеника, рабина Исака Царфатиа, који је, око 1475, позивао своју бедну браћу да се преселе у Турску.

Моше Капсали, врховни рабин Турске

Још пре доласка шпанских Јевреја на Балкан, Јевреји су стекли симпатије већине султана, јер су својом марљивошћу придоносили напретку државе.

Султан Мухамед II именовao је рабина Мојсија *Капсали-а* из Цариграда за врховног рабина Турске (Хахам Баши) и члана државног савета (Диван). У том својству долазио је он на већања у султанов двор и седео поред мухамеданског и хришћанског верског поглавара. Хахам Баши се увек трудио да сакупи целу суму порезе (харач) на време, па је зато и стекао поверење султаново и имао неограничену власт у унутрашњим пословима јеврејских општина. Захваљујући његовом утицају, могли су многи јеврејски изгнаници из Шпаније да нађу уточиште у Турској. Успешним сабирним акцијама успео је да откупи оне несрећне Јевреје који су на путу из Шпаније у Турску пали у руке гусарима или трговцима робљем. Капсалијева је заслуга што је султан Бајазит драговољно примио Јевреје у своје царство.

б) Јевреји у Турској после изгона из Шпаније

По познатом едикту Фердинанда и Изабеле највећи део изгнаних Јевреја, напустивши Шпанију, пошао је према Истоку уз северну и јужну обалу Средоземног мора. Око 30.000 породица населило је, том приликом, земље северне Африке. Ту су настале многобројне јеврејске општине којима су били

на челу познати учени рабини, као они у Фесу, Мароку, Алжиру, Триполису и Тунису. И у Египту и Палестини оживео је поново јеврејски дух. Каиро је постао уточиште многим јеврејским научницима, који су ту стекли светски глас.

Али најлепши пријем нашле су шпанске избеглице ипак у самој европској Турској, где су им султани радо пружили

Јеврејски лекар у Турској

не само азил, него и извесне самоуправне слободе. Свугде у Турској настале су нове општине, а оне које су још раније постојале, увећале су се. Најмногобројније су биле оне у Цариграду, Једрену и Солуну. Придошли Јевреји стварали су засебне општине према покрајинама и варошима из којих су дошли. Цариградска јеврејска заједница, која је сама бројала 30.000 душа, имала је 44 храма, и сваки је храм сачињавао једну засебну групу. Ту, као и у другим већим варошима, наилазимо у то време на општине: кастилијанску, арагонску, португалску, толеданску, кордовску, грчку, и на општину ешкенаских Јевреја.

Јевреји, који су овде код муслиманског живља наишли на верску трпељивост, коју су раније код припадника других вера узалудно тражили, постали су у свима правцима корисни за државу. Служили су као тумачи и лекари, трговали су на велико и на мало, а били су и одличне занатлије. За кратко време добили су знатан утицај на државне послове. Већ под Мухамедом II, освајачем Цариграда, био је Јеврејин посредник између Турске царевине и Млетачке републике. Дворски лекар султанов и његов највернији и најистакнутији државник био је Јеврејин Јаков. За Селима I (1512—1520) помињу се: Аврам де Кастро, као главни закупник пореза и ковнице новца, и Јосиф Хамон, као султанов дворски лекар. Јосифов син Мојсије Хамон уживао је глас великог научника и истакнутог лекара на двору Сулејмана II (1520—1566). Исти је ратоборног султана пратио на свим ратним походима, а својим великим утицајем на султана служио је на корист својих саплеменика. О свом трошку основао је јеврејску школу којом су управљали учени рабини. Његов син Јосиф, такође султанов лекар, ишао је очевим стопама. Значајан као дипломата био је Соломон бен Натан *Ешкенази*, који је за Селима II (1566—1574) био лични лекар тадашњег великог везира. Преко великог везира Ешкенази је постао веома утицајан државник. Његова је заслуга што је дошло до мира између порте и Млетачке републике (1574), који је Турској био тада веома потребан. Том приликом је Ешкенази лично долазио у Венецију, где је био од Дужда и целог Савета примљен са великим почастима. Свој дипломатски таленат и своје родољубље доказао је опет у преговорима о миру са Шпанијом (1578). Шпански посланик хтео је да га подмити великом сумом новца, тражећи од њега да заговара примирје, али је Соломон Ешкенази то одлучно одбио речима: „Ја знам да би краљ Филип ово примирје радо употребио за ојачање на штету Турске. Али ја нисам издајник да потпомогнем такву намеру.“ И при избору Хенрика III (од Француске) за пољског краља, осећао се његов утицај. Он, као и његов син Натан, кога је султан јако поштовао ради његове учености, заузимали су се братски за своје саплеменике. Тако је на пр. интервенцијом Соломона Ешкеназиа укинута декрет (1574) по којем је требало да се изагнају Јевреји из Млетачке републике. О том важном историском догађају по млетачке Јевреје пише лекар Јосиф А.

Коен у свом познатом делу „Емек Абаха“ (Долина суза). У исто време делао је за добро Јевреја и своје нове отаџбине Дон Јосиф Наси.

Дон Јосиф Наси

родио се као Маран и живео у Португалији све док му није успело да се пресели у Антверпен. Мало затим преселила се

Дона Грасја Мендес

у Антверпен и његова тетка, Дона Грасја *Мендес*, названа и Беатрица де Луна. У Антверпену основао је Дон Јосиф Наси велику банку, коју је водио заједно са богатом Грасјом. Одликовао се лепим изгледом и душевним способностима, због којих је стекао наклоност намеснице Марије, сестре Карла V и многих других истакнутих државника. Па и поред свега тога, ни овде се нису добро осећали као потајни Јевреји. Зато су брзо напустили Антверпен и преко Венеције се преселили у Цариград, где су се јавно декларисали као Јевреји. Ту се Дон Јосиф оженио Рејном, ћерком Доне Грасје. Препоруком Мојсија Хамона, Дон Јосиф је дошао на двор Сулејмана, где се његовом богатом таленту пружа широко поље рада. Убрзо он поста пријатељ и саветник новог султана Селима, који га учини Херцогом од Наксоса и цикладских острва. Јосиф је код новог султана био из дана у дан све више цењен и поштован, услед чега је узимао све већег учешћа у најважнијим државним пословима. Његов утицај био је толики, да су се цар Максимилијан II (1564—1576), Херцог од Ораније и други кнезови отимали о његово пријатељство. По његовом савету одлучио се

Селим на рат с Млетачком републиком, који је Турској прибавио острво Кипар (1571). Неколико година по закљученом миру с Венецијом, умре султан Селим (1574).

Дон Јосиф се тада повлачи с политичког поља и, још више него пре, сав се одаје раду у корист својих саплеменика. Још док је у Антверпену живео, поднео је велике новчане жртве како би спречио инквизицију у Португалији, или је барем што више ублажио. Многи су Марани само њему и Дони Грасји имали да захвале за своју безбедност и свој опстанак. Он је био прави мецена јеврејске науке; подигао је нове школе и потпомагао многе јеврејске научнике. Кад је Јосиф добио од султана рушевине Тибериаса на поклон, подигао је изнова варош и носио се мишљу да заснује једну јеврејску колонију. Услед скоре смрти тај му потхват није успео. Његова жена Дона Рејна надживела га је за 20 година. Она је основала једну штампарију у дворцу Белведере и тиме у многим допринела развиту јеврејске науке.

Па и поред свих тих привилегија, које су Јевреји имали у Турској, ипак су с времена на време били они злостављани, а њихово имање пљачкано. Готово свака промена на престолу дала је повода светини да се дигне на Јевреје.

Сем самог копна, Јевреји су од давнина населили и разна острва Архипелага, а острво Кандиа је већ од прастарих времена имало своје јеврејско становништво.

Спор око питања „семихе“

Студирање Талмуда у овом добу усељавања Јевреја у нове крајеве уродило је у Палестини и осталим турским земљама добро смишљеним планом, да се јачањем ауторитета јеврејских верских поглавара придонесе јачању јединства међу растуреном браћом. На ову је идеју дошао талмудиста *Јаков Берав*, родом из Толеда, који је вршио рабинску дужност у већим варошима оријента, па онда се настанио средином XVI века у Сафеду, у северној Палестини, где је основао и велику Јешиву. Његова је жеља била да се здруже палестински рабини у сврху обновљења Санедрина, који би поново могао да постане надлежан за сва питања јеврејског живота. Први корак за остварење ове велике идеје учињен је тиме што је 25 јеврејских научника Сафедата прогласило рабина Берава достојним ауторитета пређашњих Емораим, и њему дало овлаштење да

може и другим рабинским кандидатима да *подели право* на вршење дужности јеврејског верског суда, које се на јеврејском зове „семиха“ т. ј. ауторизација или право на устоличење рабина. И одиста нови „заређени“ рабин Берав устоличио је међу осталим, и Јосифа Каро, доцнијег гласовитог творца законика „Шулхан Арух“, а исто је то учинио писмено и према јерусалимском рабину Леви ибн *Хавив-у*, признавши му право да и он може друге да устоличи.

Јерусалимски рабин се нашао, међутим, увређен, што се о стварању Санедрина није Берав саветовао с њим, и ти су лични разлози као и нетрпељивост међу њима, успели не само да осујете спровођење духовног јединства јеврејских изгнаника широм целог света, већ се ондашње јеврејство још и поцепало у два табора, пошто је један био за то да се и даље подељује „семиха“ а други против. Тако лични разлози угушише још у зачетку ову важну идеју о стварању јеврејског врховног и светског верског претставништва.

Јосиф Каро и његови савременици

Шпански Јевреји, који су се настанили по разним земљама Турске и целог ориента, нису унапредили само трговину и општу народну привреду, него су развили и плодан књижевни рад. Многе штампарије, које су својим новцем засновали у Цариграду, Солуну, Смирни и у многим другим већим и мањим местима, потпомагале су већином ону књижевну грану која се бавила изучавањем Талмуда и Кабале. Поред свих слобода и привилегија, које су уселиници у тим земљама уживали, они су били без праве радости, потиштени и чежњом обузети за бољим приликама, под којима су живели у земљи из које су се доселили. К томе је дошла још и ориентална машта, која се још више распиривала близином Свете земље, Палестине, која је вековима била крајњи циљ и свих Сефарада. Све је то скупа пробудило у њима месијанске наде, а Кабали прибавило необичну моћ, којој се није могао одупрети ни човек као што је био Јосиф Каро.

Р. Јосиф бен Ефраим Каро

родио се још у Шпанији год. 1488. Као дете од четири године морао је са својим родитељима оставити Шпанију и после-

мучних и дугих лутања настанио се у Никополу. Већ као младић од 14 година пресели се прво у Једрене, а затим у Сафед где је умро у 87 години живота (1575). Још у младости својој задубио се у законик „Турим“ Јакова бен Ашера. Познавајући добро Талмуд и сва остала савремена научна дела, Јосиф Каро је био у стању да испита све изворе из којих је Јаков бен Ашер црпио грађу за своје научно дело и указао је том приликом на све недостатке тог дела, као законика. Аналишући само дело, он је наводио и мишљења свих истакнутих научника, који су од смрти Р. Јакова бен Ашера па све до његовог времена, живели и коментарисали „Турим“. На тај начин прелази Каро сву талмудску литературу до 16 века и указује на све што је вредело као закон или обред у јеврејству целог света. Из тог огромног студија Јосифа Каро, на којој је радио пуних 20 година, после чега је још 12 година испитивао ваљаност свих ставова, настао је нови законик у два дела. Први део или коментар „Туриму“ зове се „*Беш Јосеф*“ (кућа Јосифова). Други део је краћи извод из првог дела, или још боље речено, сам законик, којег се требало стриктно држати у свакој прилици. Другом делу дао је име „*Шулхан Арух*“, што би у пренесеном смислу значило „постављен сто“. Тиме је мислио рећи, да се свако може њиме лако служити, јер му је све изложено тако рећи на тањиру. „Шулхан Арух“ је временом постао меродавним закономиком у целом јеврејству, те се њим и данас служи јеврејско законодавство (духовна власт) у свакој прилици.

Јосиф Каро као одлични познавалац традиције и обичаја сефардског јеврејства и његових меродавних заступника уносио је у своје дело само мишљења тих научника. Да би се и Јевреји Немачке, Француске и Пољске, који су у многим случајевима имали различиту традицију и друго тумачење талмудских прописа, исто тако могли служити са „Шулхан Арухом“, ставио је научни савременик Јосифа Каро, Р. Моше *Исерлес* из Кракова свугде своје примедбе где год се разликују ешкенаски обреди од сефардских. У доцнијим издањима „Шулхан Аруха“ ушле су те примедбе у текст Јосифа Каро под знаком „Ага“, и том допуном постао је „Шулхан Арух“ закоником целог јеврејства. Уз „Шулхан Арух“ настали су доцније безбројни коментари, и на тај начин се развила једна нова грана јеврејске литературе.

Доба Јосифа Каро било је богато талмудским научницима. Нарочито је Солун важио као центар талмудске науке. Овде је живео и делао Јаков ибн Хавив, који је издао „Ен Јааков“, збирку агадских сентенца са објашњењима, које су узете из вавилонског Талмуда. Поред ових истичу се у то време као велики талмудисти рабин Моше Алмузлино, рабин и историчар Елиа Капсали, Давид Јаков и други.

Поред Талмуда и јеврејско песништво броји у то време своје велике људе. Најзнаменитији песник XVI века био је Израел Нацара из Газе, који је с много среће подражавао све родове средњовековног песништва. Његова особина састојала се у томе што је профаним мелодијама подметао религиозан текст.

Од савременика научника Јосифа Каро треба истаћи још Амагус-а Лузитанус, Хуан-а Родриго де Кастел Бранко. Студирао је медицину у Саламанки, живео је у Антверпену, Венецији, Ферари и Риму. Папа Јулије III именовao га је за свога лекара, а исто је намеравао учинити и пољски краљ. Јевреје, хришћане, муслимане, грофове, калуђере, војнике и трговце лечио је увек истом брижљивошћу. Протеран из Рима и лишен свега иметка, јер је понова прешао у јеврејство, које је морао раније привидно напустити, настанио се прво у Дубровнику, а онда у Солуну, где је и умро 1568 године.

Јосиф ибн Верга, рабин из Једрена, довршио је дело „Шевет Јеуда“ на коме су радили његов деда Јеуда још у Шпанији и његов отац, истакнути лекар Шеломо ибн Верга. Шеломо ибн Верга доживео је изгон Јевреја из Шпаније и Португалије. Био је неко време привидни хришћанин, а прешао је у јеврејство поново када се доселио у Турску. Дело „Шевет Јеуда“ износи дирљив приказ патња, које су снашле Јевреје у диаспори, а нарочито у Шпанији, и служи као поуздан извор за јеврејску историју.

Заступници Кабале

Међу турским Јеврејима тога времена наилазимо и на јаке присталице Кабале, т. зв. мистичне науке и метафизичке филозофије. Као изразити кабалиста истицао се Исак Лурја, назван ради свог аскетског живота светим (Ари акадош). Он се у почетку био одао свом душом проучавању Талмуда, али

су га временом више привлачиле тајне „Зоара“. Лурја је био прави занесењак, живео је бедно и аскетски, мучећи своје тело и проводећи дане у сањарењу. Прво се прочуо у Египту, одакле се преселио у Сафед, где је његов аскетски живот остављао дубок утисак на суграђане. Умро је од куге у својој 38 години. Он лично није ништа написао, али његови ученици, који су га обожавали и сматрали свецем, износе после његове смрти његова мишљења и дају његовим речима дубок мистичан садржај. Као истакнуте његове присталице треба напоменути Хајима Витала и сина му Соломона Витала. Хајим Витал Калабрежанин, пореклом из Италије, издавао се после смрти свога учитеља Исака Лурје Месијом Јосифовог племена.

Поред ових помиње се као истакнути кабалиста А. Леви, познат под именом Шеломо Алкабец. Он се нарочито прославио својом познатом химном суботи „*Леха Доди*“.

GLAVA 2

STANJE JEVREJA U ITALIJI KRAJEM SREDNJEG I POČETKOM NOVOG VEKA

Ni u jednoj zemlji nisu Jevreji živeli srećnije i zadovoljnije nego u Italiji, u otadžbini hierarhije i kanonskog prava. Istina, s vremena na vreme, nisu ni tu izostajale optužbe zbog tobože nevino ubijenih hrišćana ili oskrvljenja hostije i slično, ali o progonima i krvavim događajima sličnim onima u zapadnim i severnim zemljama ovde ne može biti reči. Od toga svega očuvao ih je ovde naročiti interes koji su imali knezovi prema Jevrejima, kao i duh blagosti i trpeljivosti koji je onda u Italiji vladao.

Zahvaljujući takvom stanju, razumljivo je da su Jevreji uzimali velikog učešća u razvitku nauke kroz ceo Srednji vek. Na čuvenoj medicinskoj školi u Salernu predavalo je više jevrejskih lekara, čak i jedna čuvena lekarka Rebeka. Pape, ne samo kao duhovni glavari katoličke crkve, nego i kao svetovni vladari crkvene države, najradije su držali jevrejske lekare. Ova naklonost, koju su istaknuti učenjaci i lekari uživali kod papa, često je koristila Jevrejima Italije. Mnogi između njih bili su zaštitnici i prijatelji jevrejskog naroda i njegove nauke.

Tako vidimo da već krajem Srednjeg veka novčani i menjački poslovi pripadaju isključivo Jevrejima Italije. Jevreji trguju robom iz Levanta, naročito zlatarskim poslovima. U tako povoljnom socialnom položaju uzimaju Jevreji Italije, koji su govorili čistim i pravilnim talijanskim jezikom, živog učešća u podizanju narodne književnosti i prosvetčenosti uopšte. U Napulju, na dvoru Filipa II, poslednjeg Hoenštaufenovca, koji je voleo nauku, kao i na dvoru kralja Roberta od Anžua živelo je

nekoliko jevrejskih naučnika kao na pr. Jakov Anatoli, Juda Romano i drugi. Naročito treba istaći naučnike i pesnike Kalonimosa ben Kalonimos i Imanuela ben Šelomo iz Rima. Kalonimos ben Kalonimos bio je humorističko-satirički pesnik, a isticao se i kao prevodilac naučnih arapskih dela. Bio je inače lekar i savršeni poznavalac arapskog jezika. Napisao je mnoge filozofske i astronomske spise. Njegovo najznačajnije delo, koje mu je pribavilo veliku pesničku slavu, jeste „Even Bohan“ (ogledalo morala), u kome napada pogreške svoga vremena.

Emanuel, rođen u Rimu i zato nazvan Emanuel Romi, bio je lekar, filozof i najslavniji jevrejski pesnik onog vremena, talijanski Hajne XIV veka. Pisao je komentare Mojsijevim knjigama. Stekao je veliku slavu zbirkom pesama „Mahbarot“. Završno pevanje ove zbirke je ujedno pohod u pakao i raj, zapravo jedno podražavanje Danteeve „Božanstvene komedije“. Iz toga pevanja treba istaći činjenicu da će u raj, koji opisuje Emanuel, naći mesto pobožni ljudi svih naroda i vera, dok Dante to poriče nehrišćanima.

Velika zasluga za unapređenje i pridizanje prosvete i kulture uopšte u Italiji pripada Jevrejima Jeudi Meser Leonu i Eliji Delmedigo, koji se ističu kao filozofi i retki poznavaoi klasične literature.

Proučavanje Talmuda bilo je u Italiji kao i u Španiji toga vremena pod uticajem opšteg naučnog obrazovanja, dok je horizonat severno-francuskih i nemačkih talmudskih naučnika bio dosta uzan, jer oni sami nisu imali onu slobodu i samostalnost španskih i italijanskih talmudskih naučnika. Zato je i dolazilo često do sukoba između jednih i drugih.

Ovaj duhovni rad koji je kod Jevreja u Italiji već bio ojačao krajem Srednjeg veka, procvao je još više dolaskom jevrejskih izbeglica iz Španije i Portugalije početkom novoga doba. Svuda gde su zatražili utočište, u Firenci, Veneciji, Padovi, Ankoni i Livornu, naišle su jevrejske izbeglice na dobar prijem. Prilično veliki broj najbogatijih i najobrazovanijih Jevreja nastanio se u Ferari, koja je u to vreme važila kao grad pesnika i umetnika. Tu su živeli i sinovi Don Isaka Abravanela: Josif, koji se još ranije bio tu zatekao kao lekar, i Samuilo, finansiski savetnik napuljskog potkralja. Njegovi savremenici su ga hvalili ne samo kao bogata, nego i kao učena i veoma poštovana čoveka.

Njegova žena Benvenida, primer dobročinstva, mudrosti i pobožnosti, vodila je računa o vaspitanju princeze Leonore, ćerke napuljskog potkralja. Princeza Leonora je Benvidu poštovala i volela kao svoju rođenu majku. Samuelova kuća bila je tada

Unutrašnjost jednog hrama u Italiji iz kraja XVI veka

stecište jevrejskih i hrišćanskih naučnika. Najstariji sin Don Isaka Abravanela, Juda nazvan Leon Ebreo, bio je lični lekar napuljskog potkralja i živeo docnije u Đenovi i Veneciji, gde je delao kao književnik.

U Ferari je živeo i Avram Farisol iz Avinjona. To je bio prvi Jevrejin, koji se bavio geografskom naukom. Njegovo geografsko delo „Igeret Orhot olam“ (Pismo o svetskim putevima) prevedeno je na latinski pod naslovom „Itinera mundi“. U tom delu (1524) on piše o otkriću puta za Indiju i o otkriću Amerike.

U Ferari su se bili nastanili i članovi porodice Uskve koji su došli ovamo iz Portugalije. Samuel Uskve opisuje u svom delu „Utehe u nevolji Izrailja“ patnje svojih savremenika. Iz tog dela crpimo podatke o Jevrejima Portugalije od najstarijeg vremena pa sve do njihovog izгона iz zemlje. Njegov rođak, Avram

Uskve, osnovao je u Ferari veliku štampariju, iz koje je potekao španski prevod Biblije pod imenom „Biblija iz Ferare“. Solomon Uskve prevodio je Petrarku na španski i napisao na španskom jeziku dramu „Ester“, koju je docnije Leon Modena preveo na talijanski.

Među ovim Jevrejima, koji su u to vreme živeli u Italiji i delovali kao književnici i naučnici, najviše slave i zasluge stekao je Elija Levita, nazvan Elija Bahur ili Elija Eškenazi Tišbi. Rodio se 1472 kod Nirnberga u Nemačkoj, odakle je prešao godine 1596 u Padovu. U Padovi je predavao jevrejskim i hrišćanskim učenicima Bibliju i gramatiku sve do godine 1509. Kad je bila Padova opljačkana, ode u Veneciju, a 1513 u Rim, gde se upozna sa kardinalom Egidiom de Viterbom, Rojhlinovim prijateljem i pomagačem. Levita je zalazio kardinalu u kuću, gde mu je davao časove iz jevrejskog jezika. Kardinal ga je za to plaćao i spremao ga u grčkom jeziku i drugim profanim naukama. Kad je Karlo V godine 1527 zauzeo Rim, Levita ode u Veneciju, gde je zauzeo istaknuto mesto u čuvenoj jevrejskoj štampariji hrišćanskog štampara Daniela Bomberga. Veneciju, koju je voleo kao svoje rodno mesto, napustio je samo na nekoliko godina, kad je na poziv učenog Paula Fagiusa, jednog učenika Rojhlinovog, pošao u Isnu (Virttemberg), da tamo upravlja novoosnovanom jevrejskom štamparijom. Pozivu francuskog kralja Franje I, koji mu je ponudio katedru jevrejskog jezika u Parizu, nije se odazvao. Godine 1543 vrati se u Veneciju, gde je u 80 godini života 1549 umro.

Levita je bio veoma istaknut i marljiv radnik na polju hebrejske gramatike i Masore. Svoje prvo gramatičko delo „Abahur“ (učenik) posvetio je kardinalu Egidiu. Značajan je njegov sistematski prikaz Masore. U ovom spisu on dokazuje da vokalni znaci ne vode poreklo iz starih vremena, kako se to dotada mislilo, nego iz posletalmudskog doba. Njegov „Tišbi“ sadrži objašnjenja za 712 novovjerskih reči, a sastavio ga je kao i svoj rečnik za Targum na potsticanje Pavla Fagiusa. Pored drugih manjih spisa dao je i nemački prevod Psalama. Mnogo njegovih spisa preveo je i na latinski njegov učenik Sebastijan Minster, docniji profesor u Bazelu.

Kao što je Elija Levita bio Minsterov učitelj, tako je Ovdija Sferno bio lekar i učitelj Rojhlinov. Živeo je u Rimu i Bo-

lonji i bio filozofski obrazovan. Veoma su cenjeni njegovi komentari pet knjiga Mojsijevih i komentar knjige „Jov“.

Priliv Jevreja i Marana i netrpeljivost u papskoj državi

Jačanjem papske moći i osnutkom jezuitskog reda (1534) a naročito uvođenjem inkvizicije (1542) pogoršalo se stanje Jevreja u Italiji. Usled denunciacije pokrštenih Jevreja, papa Pavao IV naredi da se svi egzemplari Talmuda konfiskuju i na jevrejsku novu godinu (1553) javno spale. To se isto desilo u Ferari, Veneciji i drugim varošima Italije. Od tog vremena morali su svi jevrejski spisi proći kroz cenzuru pre nego što bi se objavili. Za cenzore upotrebljavali su većinom pokrštene Jevreje.

Papa Pavao IV bio je do kraja života ogorčeni neprijatelj Jevreja. Odmah po stupanju na papski presto izdao je niz najoštrijih zakona protiv njih. Svi su se Jevreji po gradovima morali zbiti u tesne i nezdrave ulice (geto). Dozvoljavao im je da se mole samo u jednom hramu, a sve ostale koji su postojali, zatvorio je. Sav nepokretni imetak im je konfiskovan, svaka trgovina, izuzev trgovine sa starim stvarima, bila im je zabranjena. Jevrejski lekari nisu smeli lečiti hrišćane, a svaki Jevrejin morao je na svome odelu nositi jevrejski znak. Mnogo okrutnije postupao je sa Maranima. One koji su bili poreklom iz Portugalije osuđivao je na lomaču. U Ankoni (1556) je spalio 24 Marana, a 38 njih osudio na smrt vešanjem. Godine 1559, iste godine kad je dozvolom inkvizicije u Mantoni prvi put štampan Zoar, spaljeno je javno u Kremoni 12000 jevrejskih knjiga.

Još svirepiji prema Jevrejima bio je njegov naslednik Pio V. Godine 1569 primorao je zakonom sve Jevreje u crkvenoj državi, da u toku od 3 meseca napuste zemlju, izuzev one koji su živeli u Rimu, Ankoni i francuskom gradu Avinjonu. Preko 1000 prognanih porodica napusti Italiju i preseli se u Tursku.

Među izgnanicima nalazio se jevrejski istoričar Gedalja ibn Jahja, koji je na svom istoriskom delu „Šalšelet a — Kabala“ (Lanac tradicije ili predanja) radio punih 40 godina. Iako je Gedalja bio veoma učen čovek, koji je mnogo čitao, a još više video, ipak njemu nedostaje onaj kritički duh koji je bio svojstven Azarji dei Rosi, Josifu Koenu, Davidu de Pomis i drugim njegovim savremenicima.

Jedna istaknuta ličnost XVI veka, koja je prokrčila nove puteve u nauci, bio je Azarja dei Rosi. Njega su smatrali, kako Jevreji tako i hrišćani, pravim čudom radi njegove načitanosti i učenosti. On je uveo u jevrejsku literaturu naučnu kritiku i bio prvi koji je objektivno i kritički razmatrao i ispitavao ono što je u Talmudu od istoriske vrednosti, i upoređivao je to sa događajima i predanjima, koje je nalazio kod Filona, Josifa Flavija i crkvenih otaca, kako bi samo došao do istine. Rezultat njegovog svestranog i intenzivnog rada je njegovo kapitalno delo „Meor Enajim“ (Svetlost očiju) u tri sveske. U ovom delu govori Azarja o Filonu, Josifu Flaviju, o Septuaginti, grčkom prevodu Svetog Pisma, o Barkohbinom ustanku, i o drugim većim događajima iz jevrejske prošlosti. Međutim, savremeni rabinjski autoriteti smatrali su Azarjino delo jeretičkim, a rabinat u Mantovi smatrao je za potrebno da zabrani čitanje ovoga dela omladini ispod 25 godina starosti. Tako se desi da je ovo značajno jevrejsko delo dugo vremena ostalo Jevrejima tako reći nepoznato, dok su se hrišćanski učenjaci njim služili, a delimice ga i na latinski prevodili.

Azarja dei Rosi je svojim naučnim radom davao potstreka mnogim svojim savremenicima, koji su ga u naučnom radu sledili. Među ovima treba istaći Davida de Pomisa koji je bio doktor medicine i filozofije. Vazio je kao retko načitan u jevrejskoj i klasičnoj literaturi, a napisao je veoma korisno delo „De medico hebreo“, u kom se dokumentovano bori protiv svih predrasuda o Jevrejima, a osobito o jevrejskim lekarima. Svoj trojezični (jevrejski, talijanski i latinski) leksikon „Cemah David“ (Davidov potomak) posvetio je papi Sikstu V.

Azarja dei Rosi je bio od velikog uticaja na nesrećnog Leona *de Modena*, koji se rodio u Veneciji 1571. Obdaren velikim umnim sposobnostima, spremao se još u mladim godinama u svim jevrejskim disciplinama. Posedovao je široko znanje u biblijskoj i talmudskoj literaturi, isticao se u raspravama iz čiste filozofije i fizike, a pisao je jevrejskim i latinskim jezikom. On se stalno kolebao između stroge pobožnosti i bezverstva. Pisao je protiv Kabale i protiv verovanja o seobi duše, a istovremeno je za novac pisao amajlije da bi našao zarade. U ranoj mladosti napisao je jednu knjigu protiv igre, a nije se mogao oteti strasti da se karta i kocka.

Izdao je jednu zbirku pobožnih propovedi, a pisao je istovremeno protiv tradicije i postojećih zakona. U životu je često izbijao njegov labavi karakter, a jaz, koji je nastao između nauke i njegovog zasebnog mišljenja u nauci, nije mogao premostiti. Ukratko, bio je čovek koji je zaslužio saučešće, ali kao kritičar i poštovanje. Modena je mnogo napisao, a među ostalim i talijanski rečnik za jevrejski jezik, jednu autobiografiju i zbirku sinagogalnih pesama. Umro je kao rabin u Veneciji 1648 g.

U varoši Modena živeo je veoma nadaren pesnik Moše Hajim *Lucato*, koji je još kao sedamnaesto-godišnji mladić napisao zbirku pesama koja se odlikovala osobitom čistotom jezika. U docnijim godinama on se studijem Zoara toliko zaneo, da je zapao u kabalističke sanjarije. On je sam napisao jedno drugo izdanje Zoara i izdavao se Mesijom koji je određen da spase Izrailja i ceo svet. Zato je bio anatemisan i prisiljen da napusti Italiju. U Frankfurtu na Majni i docnije u Amsterdamu prehranjivao se glačanjem diamanata. Za vreme jednog hadžiluka u Palestinu umro je od kuge u četrdesetoj godini života. Za njega se može reći da je bio jedan od najmodernijih novojevrejskih pesnika. Kao mladić od 20 godina izdao je zbirku od 150 psalama u kojima je biblijski stil tako verno podržavao, da je ta zbirka u svemu izgledala kao ponavljanje stanovitih biblijskih reči i misli.

Među Jevrejima Italije bilo je mnogo svetlih umova i naučnika, koji su jevrejsku nauku kroz ceo XVI, XVII i XVIII vek unapređivali, iako su često imali da pate pod samovoljom papa i drugih neprijatelja jevrejstva.

ГЛАВА 3

ХОЛАНДИЈА, УСЕЉАВАЊЕ СЕФАРАДА И МАРАНА У АМСТЕРДАМ

Упркос хиљадама и хиљадама Марана који су крајем XV и у току XVI века населили северну Африку, Турску и Италију, упркос хиљадама породица које су предале своје животе на ломачама инквизиције, још увек је било много такозваних ново-хришћана Шпаније и Португалије, који су током XVII и почетком XVIII века напустили своју ранију отаџбину, своје високе положаје, своја покретна и непокретна добра, да би се вратили јеврејству, да би јавно исповедали веру својих предака.

Истина, још крајем XV века потражише поједини Марани и Сефарди уточиште у Антверпену, али јавно исповедати своју веру нису ни ту смели. Истом крајем XVI века постајало је све чешће и многобројније усељавање шпанско-португалских Јевреја и Марана, а то је усељавање узело особито великих размера откако су се низоземске покрајине ослободиле шпанског јарма. Године 1579 склопише т. зв. утрехтску унију све северне провинције Холандије и прогласише се под Виљемом Оранским посве неовисним од шпанске власти. Све те провинције утрехтске уније постале су азил за оне који су из верских разлога напуштали Пиринејско Полуострво.

Међу многобројним истакнутим породицама маранским, које су насељавале Холандију крајем XVI века, треба овде истаћи лепу и богату Марију Нунез и њеног брата Мануела Лопез Перера, који се с више чланова своје породице упутише године 1590 преко мора у Амстердам. На путу их Енглези заробише и одведоше у Лондон као заробљенике. Краљица Елизабета, очарана лепотом и скромношћу Марије Нунез,

указа свима пријатељски пријем. Лепа Марија одби сва почасна звања која је њој и њеној родбини нудила Елизабета, па и саму руку једног енглеског херцога. Њена је једина жеља била да настави пут за Амстердам, камо су доскора приспели и њена мајка и многи ближи и даљи сродници.

Неколико година доцније приспео је овамо велики број избеглица из Шпаније и Португалије, под вођством Марана Јакоба Тирадо из Португалије. Пошто је њихов број био при-

Португиска синагога у Амстердаму из XVIII века

лично велик, а богатство које су собом носили прилично замашно, дозволише власти у Амстердаму да исти слободно исповедају своју веру. Сад је настала и прва јеврејска општина којој су на челу стајали истакнути рабини: Саул Мортеира и Исак Абоав да Фонсека. Прва се већа јеврејска заједница у Холандији из године у годину уможавала. Године 1598 подигла је себи нову синагогу „Бет Јааков“, а год. 1610 и другу која је носила име „Бет Шалом“ (кућа мира).

Једва да је у то време било и друге јеврејске заједнице, која је у себи окупљала толико значајних чланова, који су се истицали високом наобразбом, великим богатством и ванредном готовошћу да се жртвују за своје саплеменике. Из Амстердама је неколицини Јевреја успело да се настане у Хамбургу, где су 1612 основали прву општину која је за кратко време јако процвала. Ову малобројну општину умножили су доцнијих година португалски Јевреји, који су се овамо доселили као

Марани. На оснивању Хамбуршке банке (1620) узело је великог учешћа више богатих Јевреја. Један од најбогатијих грађана Хамбурга, Диего Тексера, прешао је у јеврејство као старац од 70 година. Његов син Минуел био је лични саветник и најповерљивији пратилац шведске краљице Кристине. Попут краљице Кристине био је и дански краљ Кристиан IV склон Јеврејима. Он је позивао Јевреје Холандије, да се селе у његову државу а нарочито у Гликштат.

Шпанско-португалски Јевреји неговали су како у Амстердаму и Хамбургу, тако и у свим осталим местима, где су се насељавали, језик своје бивше отаџбине, оне земље која их је тако немилосрдно изгнала. Историја шпанске литературе обогатила се великим бројем Марана, који су као Јевреји и Јеврејке написали у иностранству велики број научних и песничких дела на шпанском језику.

Јеврејске општине у Амстердаму и Хамбургу биле су не само најнапредније, него и најбогије јеврејске заједнице целог света. Шпанско-португалски Јевреји ових општина употребљавали су своја богатства не само за удобан живот, него и за унапређење просвете и културе оних земаља у којима су живели, као и за потпомагање својих саплеменика. Тако су на пр. Аврам и Јаков Пинто основали гласовиту школу за глувонеме у Ротердаму. Њихови синови, Јаков и Исак, оставили су после смрти велике суме новца за које су завештањем одредили, да се употребе у сврху подизања сиротињских домова за чланове јеврејске и хришћанске општине. Исто су то учинили и чланови богатих породица Перера, Осориос, Костас и других.

Један од најзначајнијих људи међу шпанско-португалским Јеврејима Амстердама био је *Менаше бен Јисраел*. Родио се у Лисабону 1549. Његов отац Јосиф бен Израел, лишен свега иметка, побеже пред учесталим прогонима инквизиције у Амстердам. Овде је Менаше добио брижљиво васпитање, учио је Библију и Талмуд код првих ауторитета, а постигао је ванредан успех и у филологији. Већ у 18 години свога живота постао је проповедник и рабин у Амстердаму. Менаше бен Јисраел био је у тридесетим годинама један од најученијих Јевреја свога времена. Писао је и говорио јеврејски, шпански, португалски, латински, холандски и издао је безброј списа теолошког, филозофског и историског садржаја, који су га

учинили славним не само међу Јеврејима, него и међу ученим хришћанима онога доба. Уз то се истицао исправним и чврстим карактером. Стајао је у присним односима с истакнутим хришћанским научницима као са Хугом Гроциусом, Јованом Биксторером и гласовитим сликаром Рембрантом. Да би свој материјални положај донекле побољшао, основао је и једну јеврејску штампарију у Амстердаму, која је издала многа дела на јеврејском и шпанском језику.

Непролазне заслуге стекао је Менаше тиме што је употребио све своје знање и свој велики ауторитет да побољша социјални и политички положај својих саплеменика. Да би омогућио шпанско-португалским избеглицама усељење на Скандинавско Полуострво, водио је успешне преговоре са шведском краљицом Кристином која је добро познавала јеврејски језик. Сличне преговоре водио је и с Енглеском. Године 1650 обра-

Менаше бен Јисраел

тио се Менаше једном петицијом на „Дуги Парламенат“ и том приликом посветио је овоме свој спис „Нада Израилјева“. Године 1655 ишао је у истом циљу лично у Лондон, и тада је у име јеврејског народа предао и једну адресу тадашњем про-тектору Кромвелу, којом је успео да обори све клевете и предрасуде о Јеврејима. Кромвел се сам залагао за права Јевреја, те и поред свега хушкања од стране свештенства и енглеских трговаца Менаше ипак успе да је барем појединим Јеврејима био дозвољен улаз и живот у Лондону. Да би одбранио своје саплеменике од свих лажних оптужби написао је Менаше у Лондону свој спис „Спас Јевреја“. Тај спис је преведен доцније на немачки, а сам Мозес Мендлзон попратио га је веома успешним предговором. На повратку из Енглеске умре на путу 1657.

Није прошло ни 10 година од смрти Менашеа бен Јисраела, кад је основана прва јеврејска општина у Лондону. Њу су углавном основали Марани и богати Јевреји, који су се овамо доселили из Италије и Холандије.

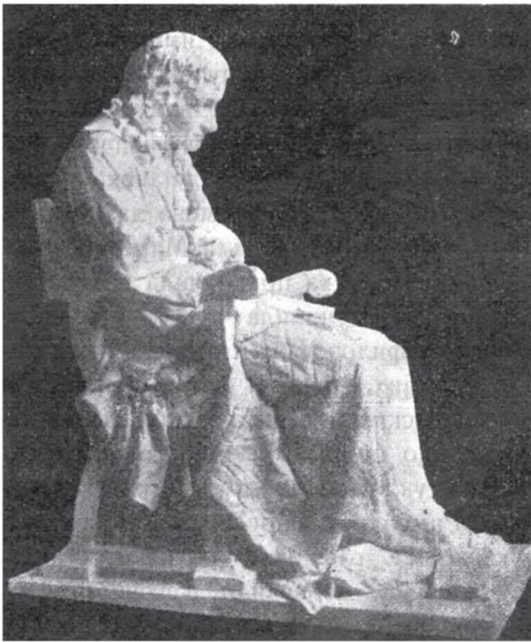
Струјања међу Јеврејима Холандије Уриел Акоста и Барух Спиноза

Јеврејска заједница у Холандији једва да је постојала којих 30 година, кад је у њеној средини избила необично јака борба, која је и сувише јако узбудила духове португалских Јевреја који су чинили већину у општини. Ту је борбу изазвао сањалица *Уриел Акоста* (да Коста).

Уриел Акоста се родио 1590 у Порти као Маран. У почетку се био посветио правним наукама. Марљивим проучавањем Библије осведочио се о јеврејским истинама и вредностима, те је одлучио да се врати вери својих отаца. Захваливши се на почасној служби благајника у храму, а пошто је продао све наслеђено имање, напустио је с мајком и четири брата родно место и преселио се у Амстердам. Ту је са члановима своје породице прешао у јеврејство.

После краћег времена дошао је на мисао, да ни јеврејска вера не одговара оној идеалној слици, коју је у својој фантазији био замислио. Презирао је традицију и изјаснио се против рабинизма. Пошто је јавно и без устезања исповедао своје назоре, прогласише га рабини Амстердама штетним по јеврејску заједницу и искључише га из ње. Дубоко увређен написао је спис у коме је развио свој засебни верски систем и тврдио како јеврејство не учи о бесмртности душе. Да би и нејеврејском становништву Амстердама доказао сву штетност Акостиних навода, лекар Самуел де Силва објави своју расправу „О бесмртности душе“. И тек што је био изишао из штампе спис Уриела Акосте, већ су рабини и претставници јеврејске општине поднели против њега тужбу Градској општини. Уриел Акоста би затворен, а његови списи конфисковани. На интервенцију своје браће, који су на њега били искалили сав свој гњев ради таквог писања, би пуштен на слободу, али том приликом изгуби све егземпларе својих списа, а уз то би кажњен глобом од 300 форинти. Пошто је пуних 15 година провео у самоћи, напуштен од свих, па и од својих најближих, трудио се да се измири са јеврејском заједницом. Опозвао је јавно своје назоре и дозволио да се за време церемоније кајања изврши над њим традиционална казна шибања (малкут). То понижење га је толико сломило, да није могао дуже издржати, већ је године 1640 из

вршио самоубиство. Поред свог познатог дела „Расправа о фаризејској науци“ написао је и своју аутобиографију.

Барух Спиноза

Непуних 16 година иза смрти Уриела Акосте искључен је из јеврејске заједнице и *Барух Спиноза*, један од највећих филозофа свих времена.

Спиноза се родио 1632 године у Амстердаму као потомак једне маранске породице из Португалије. О његовом мисаоном систему, што спада у историју филозофије, не може бити овде речи. Али ипак треба истаћи да се Спинозу сматра „оцем

модерне филозофије“ и да је нарочито својом „Етиком“ обогатио ову грану филозофије. У назору о Богу заступао је пантеизам, а истицао се и њему својственом „интелектуалном љубави према Богу“. Своје становиште према јеврејству образложио је у „Теолошко-политичком трактату“, у коме је, сем тога, изнео и своја критичка опажања о Библији. Њему треба захвалити и за нацрт модерне граматике за јеврејски језик. Још као ученик био је љубимац свога учитеља Саула Левија Мортеире. Већ у 15 години имао је тако широко рабинско знање да је све своје саученике далеко надмашио знањем и да су његови учитељи у њему видели чврст стуб јеврејства. За кратко време научио је латински, шпански, португалски, холандски, француски, талијански и немачки језик. Уз то је још увек имао доста времена да се интензивно позабави физиком. Упознао се делима Мајмонидеса, Крескаса и других, а истовремено су га привлачила и дела филозофа Декарта, која су на њега учинила дубок утисак. Али што се дубље упознавао са филозофским проблемима, то се све више отуђивао од вере својих отаца. И кад су се показала узалудним сва настојања јеврејских ауторитативних власти да га одврате од пута којим је био пошао, би 1656 године искључен из јеврејске заједнице и уклоњен из самога града. Отада је живео повучено прво у Римсбургу, а после у Хагу, предавши се посве науци. Издржавао се глачањем оптичког стакла. Одбио је сваку потпору коју су му нудили његови пријатељи да би поправили његово бедно материјално стање. Кад му је године 1673 било понуђено место професора на универзитету у Хајделбергу, одбио је и то, страхујући да ће шкодити свом развитуку и напретку у филозофији. Спиноза је својим начином живота био прави идеал филозофа, умерен, скроман, стрпљив, а уз то ванредно чврстог карактера. Ништа, па ни оштрица мача једног сањалице није га могла склонити да напусти веру којој је припадао, иако нису изостајали потстицаји и примамљива обећања за то. Спинозина дела, која у историји новије филозофије заузимају једно од најугледнијих места, преведена су на све светске језике.

Прилив Јевреја из Немачке и славенских земаља у Холандију

Почетком XVII века почели су и ешкенаски Јевреји да се усељавају у Холандију. Долазили су већином из оближње Немачке, али и из Пољске, коју су многи морали да напусте чим су се и тамо погоршале прилике после устанка Хмељницког о коме ће доцније бити речи. Ешкенаских Јевреја било је у том добу највише у Амсердаму, Хагу и Ротердаму. Трговали су ситном робом, а доцније су се бавили глачањем и продајом дијаманата. За већину ових досељеника може се рећи да су живели традиционалним јеврејским животом оних земаља из којих су дошли, из чега следи да међу њима нису ни могле да се развију самосталне личности као што су биле Уриел Акоста и Барух Спиноза.

GLAVA 4

SREDNJA EVROPA

Stanje Jevreja u Nemačkoj, Austriji, Češkoj i Mađarskoj krajem Srednjeg veka

Srednji vek, koji se uglavnom završava krajem XV stoleća, za Jevreje celog sveta, a naročito Nemačke, traje još celo XVI i XVII stoleće. Neznatan broj Jevreja živeo je u službi dvora, dok su ostali živeli kao tuđinci u uskim ulicama geta, odeljeni i prezreni od svojih sugrađana. Nisu se smeli baviti trgovinom na veliko, niti imati pokretnog imetka; posećivanje hrišćanskih škola im je bilo zabranjeno, a uz to su morali nositi sramotne znakove na odelu.

Neprijatelji jevrejstva u Nemačkoj okomili su se u to vreme naročito na Talmud i na jevrejsku nauku uopšte. Kao i uvek, dali su i sada povod za to pokršteni Jevreji. Pokrštenjak Jovan Pfeferkorn, nekad mesar i poznati varalica, optuži Talmud kod dominikanskoga reda u Kelnu kao delo koje huli na Boga i na hrišćansku nauku. Napisao je u tu svrhu i nekoliko nedostojnih spisa u kojima je dražio masu na Jevreje. Uspeo je da ubedi Kunigundu, sestru cara Maksimilijana, koja je tada bila kaluđerica u Minhenu, da će svi Jevreji redom preći na hrišćanstvo, ako se budu Talmud i sve ostale svete jevrejske knjige spalile. Kunigunda dade Pfeferkornu jedno pismo sa preporukom za svoga brata s kojim je ovaj jevrejski otpadnik uspeo da od cara dobije ovlašćenje, da sve jevrejske knjige proveri, a ako treba i spali. I već je taj bedni otpadnik bio izvršio svoje zlo delo u Frankfurtu i drugim mestima, kad se kao branilac Jevreja i jevrejske nauke javi Jovan Rojhlin, čuveni humanista i čovek velikog uticaja. Rojhlin je osećao osobitu ljubav za jevrejski jezik, a bio je i pristalica Kabale.

Bio je to učenik Jakova Loansa, ličnog lekara cara Fridriha III i Ovadije Sforza u Rimu. Rojhlina je bio prvi među hrišćanskim naučnicima koji je radio na unapređenju jevrejske filologije i koji je kao profesor u Tibingenu i Štutgartu proširio znanje jevrejskog jezika među hrišćanima. On je potstaknuo slavnog Melanhtona na učenje jevrejskog jezika. Da su neprijatelji jevrejstva i jevrejske nauke bili bar za to vreme onemogućeni, zasluga je Rojhlina, koji se svim svojim autoritetom založio da odbrani pravednu stvar. Međutim, iako je humanista, s Rojhlinom na čelu, uspelo da odbrane jevrejsku nauku i da unaprede proučavanje jevrejskog jezika, optužbe i klevete o oskrnavljenju hostije i dečijim ritualnim umorstvima nisu prestajale i Jevreji su u Nemačkoj i dalje bili zlostavljani i proganani.

Dok su Jevreji u Nemačkoj kroz ceo Srednji vek, a naročito od krstaških ratova, stalno bili izloženi progonima i raznim poniženjima, položaj Jevreja u Austriji u to vreme je nešto bolji. Većih proganjanja iz Austrije i zemalja koje su bile njoj tada podložne nije bilo sve do godine 1421. Od te kobne godine, kad su i tu nastale lažne optužbe protiv Jevreja, da su tobože obeščastili hostije i vršili ritualna umorstva, nastaje opšte gonjenje iz svih austrijskih zemalja.

Car Fridrih III, koji je vladao austrijskim zemljama do godine 1493, a odlikovao se osećanjem pravednosti i humanosti, isposlova od pape Nikole V izričito pravo po kojem su austrijski knezovi smeli u svojim zemljama držati Jevreje. Isti je humani vladalac energično istupio protiv onih, koji su podržavali i širili lažne glasove o ritualnim umorstvima Jevreja nad hrišćanima. Takav čovečanski postupak ovog humanog vladara zaslužuje tim veće priznanje, jer je narod bio neprijateljski raspoložen prema Jevrejima.

Odmah posle smrti Fridriha III, a za vlade Maksimilijana I, t. j. početkom novog doba, počinju sistematski izgoni Jevreja iz pojedinih austrijskih zemalja. Iz Štajerske i Koruške 1496, iz Salcburga 1498, iz Ljubljane 1515. Kad je godine 1518 car Maksimilijan dao privolu da se Jevreji izgnaju iz svih ostalih austrijskih zemalja i većih gradova, Jevreji Ajzenštata i Edenburga behu od izгона pošteđeni. Vredno je pomenuti da je u carevom ediktu izričito bilo spomenuto, da se bečki Jevrejin Hiršl, radi velikih finansijskih usluga koje je učinio državi, mora pošteđeti svakog progona.

God. 1542 dođe red i na Jevreje Češke. Za vreme ratova s Turcima osumnjičiše ih da tobože potajno pregovaraju s Turcima i da daju Sultanu izveštaje o austrijskoj ratnoj spremi. Zato Ferdinand I sankcioniše 1542 odluku čeških staleža da svi Jevreji imaju u roku od 6 meseci napustiti zemlju. Ali, još iste se godine dokazala nevinost Jevreja, te su ih pozivali natrag iz Poljske i Turske, kamo su se bili preselili. Za vlade Maksimilijana II položaj Jevreja se poboljšao ne samo u austrijskim i češkim zemljama, nego i u Nemačkoj. U proglasu na narod 1566 poziva se car na papinu bulu i izjašnjava protiv svakog praznovanja i lažnog ritualnog umorstva.

Car Rudolf II (1576—1612) bio je uglavnom dobro naklonjen Jevrejima u celom carstvu, iako su Jevreji tada morali plaćati ogromne poreze. Godine 1577 potvrdi on Jevrejima Kraljevine Češke prava i privilegije, koje su im raniji vladari uskratili, a naročito to pravo da se Jevreji ubuduće ne mogu i ne smeju izgoniti iz Praga i zemalja Kraljevine Češke.

Za Rudolfa II bio je nadržbin u Pragu Leve (Liva) ben Becalel, koga su nazivali „visoki rabi Lev“. Svoju rabinsku delatnost razvio je u praškoj opštini, gde je pred mnogobrojnim učenicima držao predavanja iz Talmuda. „Visoki rabi Lev“ postao je osobito poznat po mnogim čudotvornim delima koja se vezuju za njegovo ime. Naročito rado viđen i mnogo cenjen na kraljevskom dvoru u Pragu bio je tada bankir i filantrop Mordehaj Majzel. On je podigao mnoga sirotišta i bolnice i onu glasovitu Majzelovu sinagogu, gde je nekad „visoki rabi Lev“ držao svoja predavanja. Uz to je obdario bogatim darovima opštine Poznanj, Krakov i Jerusalem, i bio je redak primer plemenitosti i dobročinstva.

Dok je Rudolf II među češkim Jevrejima imao svoje prijatelje i savetnike, car Leopold I tražio je često savete finansijske prirode kod bogatih nemačkih Jevreja, koje je držao na svom dvoru u Beču kao dvorske savetnike. Odmah posle izгона Jevreja iz Beča, car Leopold, u novčanoj nuždi, dozvoli ponovo njihov povratak. Samson Verthajmer i bankar Samuel Openhajmer imali su veliki uticaj na carskom dvoru. Obojica su učinili državi velike usluge za vreme turskoga rata i borbe oko španskog nasledstva. Svoj uticaj na dvoru obojica su uvek uspešno iskorišćavali da pomognu svojoj braći kad su bili tlačeni i proganjani. Pa ipak pored sveg uticaja tada veoma moćnih Open-

hajmera i Verthajmera položaj Jevreja i posle povratka u Beč nije bio povoljan.

Ni Jevrejima Mađarske pod austrijskom vlašću nije išlo bolje. Oni Jevreji mađarskih zemalja, koji su bili tada pod turskom vlašću, osećali su se dosta srećni i zadovoljni. Oni su slobodno ispovedali svoju veru, razvijali nesmetano svoje trgovačke sposobnosti i kretali se u višim krugovima turske vlastele slobodno i prijateljski.

Kad su se krajem XVII veka Turci morali povući do Save i Dunava, žalili su Jevreji Mađarske s pravom za boljim vremenima kada su živeli pod Turcima.

Bolje stanje po Jevreje Austrije, Češke i Mađarske nastaje istom posle Karla VI i Marije Terezije, a naročito za cara Josifa II, kad je u svem carstvu nastalo vreme opšte tolerancije prema svim verama, pa se to proteglo i na Jevreje.

ГЛАВА 5 ПОЉСКА

Слично Турској, била је за Јевреје и Пољска у XVI веку земља у којој су они донекле живели безбрижно, захваљујући односу који су Јевреји Пољске знали да изграде спрам повлашћеног племства (шљахта). Они су деловали као закупници пореза и разних даћа, које су пољски сељаци имали да дају својим господарима, а уживали су уз то и пуну слободу трговине, обрта, свих врста заната и земљорадње, и тако су постигли велико богатство и знатан утицај у земљи. Истина, фанатизовано свештенство и завидни хришћански трговци тражили су од меродавних кругова, још првих деценија XVI века, да ограниче права која су имали Јевреји Пољске, али последња два владара из куће Јагеловића, Сигмунд I и Сигмунд Август (1506—72) заштићивали су Јевреје за све време своје владавине као грађане реда и мира и корисне за привреду и благостање земље. Пољска је на тај начин постала други азил за прогнане Јевреје из Чешке (1517) и пограничних немачких земаља. Јевреји Немачке, који су у току последња два века овамо побегли пред разним антисемитским изгредима, сачували су и овде немачки језик. Поред јеврејских израза, сачуваних од раније, добио је овај немачки језик у новој околини и словенских примеса. Јевреји Немачке пресадили су у Пољску свој начин талмудског учења и расправљања, познат под именом „пилпул“.

Број Јевреја у Пољској износио је половином XVI века око 250000. Живели су у већим и мањим општинама, којима су стајали на челу гласовити рабини, које су пољски краљеви потврђивали. Ови су рабини играли знатну улогу у унутрашњем животу Пољске. Као повереници пољских владара деловали су у јеврејским општинама и као врховни судије, и то не само

у верским, него и у грађанским споровима. Сем тога они су стајали и на челу истакнутих талмудских школа, које су посећивали јеврејски студенти из свих крајева света. Нигде се проучавање Талмуда није толико развило и продубило колико у Пољској у току XVI и XVII века. Знамените талмудске школе у Кракову, Лублину и Лавову, поред којих су обично осниване и штампарије, уживале су светски глас.

Један од најистакнутијих талмудских великана тога времена био је Р. Шеломо Лурја „Решал“, назван и „*Мааршал*“ према почетним словима свог пуног имена Морену арав раби Шеломо Лурја. Био је то веома оштроуман човек, који је без обзира на старије ауторитете у свом делању ишао властитим путем. Као изразити непријатељ „пилпула“ шибао је безобзирно лицемерну побожност и претварање, те је као такав стекао много непријатеља. Али и сами непријатељи признавали су му чврстоћу карактера и дивили се његовом огромном и несебичном раду. Његово главно дело је коментар Талмуда „Ја шел Шеломо“, које се истиче као пример тачности, потпуности и критике. У делу „Хохмат Шеломо“ даје нова и боља упутства за учење и читање Талмуда. Та упутства доказују да је Шеломо Лурја много полагао на граматичку исправност и тачност.

Колико је религиозни живот Јевреја у Пољској био развијен доказује и та околност, да нигде није „Шулхан Арух“ Јосифа Каро нашао толико одзива колико у Пољској. Уз Талмуд, то се дело највише изучавало и коментарисало.

Између великог броја научника који су дубље проучавали и коментарисали „Шулхан Арух“ спада и савременик Јосифа Каро, Моше *Исерлес* (Ремо) из Кракова, познат као кодификатор верских закона. Он је написао додатак „Шулхан Аруху“, у којем, насупрот сефардском обреду, истиче ешкенаски обред, који је још и данас у важности. Исерлесов додатак чини са „Шулхан Арухом“ једну целину.

Уз Моше Исерлеса треба истаћи Давида А-Левија и Сабитаја А-Коена као добре и стварне коментаторе „Шулхан Аруха“. Док је Давид А-Леви био рабин у Лембергу, дотле је Сабитај А-Коен, његов млађи савременик, побегао 1648 испред прогона из Лемберга у Холешау у Моравској, где је као рабин и научник делао до своје смрти (1663). Из Сабитајевих коментара избија ванредна начитаност и познавање талмудске

литературе, као и необична оштроумност. У својим покајничким песмама и тужбалицама описује Сабитај сву страхогу и ужас године 1648 за прогона Богдана Хмељницког.

Благостање Јевреја у Пољској није дуго потрајало. Кад је почетком XVII века све више јачао утицај римокатоличког свештенства, и кад је притешњавање козака, који су припадали грчко-католичкој вероисповести, било све веће и несносније, почели су да тамне и срећа и благостање Јевреја Пољске.

Терет пораза и ванредних даћа под којима су бесправни козаци све више издисали, био је половином XVII века толики, да је само један миг требао да се хорда потиштених дигне на устанак. Повод устанку дао је сам пољски сабор, кад је и онако притешњеним козацима ускратио једино право да сами себи бирају хетмана. Своју обест и мржњу искалише козаци том приликом не толико на Пољаке, као своје прогонитеље и бездушне господаре, колико на Јевреје, које су сматрали слепим оруђем омрзнуте шљахте. Страх и ужас ширио се стога међу Јеврејима Пољске кад је избио глас да су се козаци дигли на устанак под вођством Хмељницкога. Дуге хорде преплавише за кратко време сву земљу, палећи и убијајући све што им је допало шака. Свуда где је само допирао ратни вал, обарао се он страховитим насиљем на голоруке Јевреје у чијој су средини вршена крвопролића, каква историја пре тог времена није забележила. Са паљењем и убијањем почело се још у мају 1648 године источно од Дњепра. Свуда су били први на ударцу Јевреји. 12 сивана 1648 убијено је само у Немирову око 6000 Јевреја. Иста је судбина снашла Јевреје свих већих и мањих општина Украјине, Волиније и Подолије, а нарочито су страдале општине у Вилни, Лублину, Лавову и Хмељу. Сви путеви и друмови, који су водили из Украјине до Лавова, били су пуни лешева недужних Јевреја. Преко 100000 Јевреја изгубило је своје животе у Пољској, а безброј сиромашних избеглица тражило је своју нову домовину с оне стране Висле и Одре. Од изгона из Шпаније 1492 нису Јевреје снашли већа несрећа и веће понижење. Лишени свих средстава за живот, бежали су једни према Мађарској, Моравској и Чешкој, други према Немачкој, Холандији и Италији. Њихови саплеменици свих земаља прискочише несрећницима у помоћ, а ову услугу узвратише својој браћи пољске избеглице тиме, што су их обогатили знањем Талмуда.

GLAVA 6

MESIJANSKI POKRET

Mesijanski zanesenjaci:

David Rubeni i Šelomo Molho

Slično onom dobu pre razorenja i posle samog razorenja Jerusalima, pojaviše se u pojedinim evropskim zemljama, za vreme izgnanstva Jevreja iz Pirinejskog Poluostrva, t. j. krajem XV i početkom XVI veka, sanjalice koje su stale propovedati skori dolazak Mesije. Po njihovim rečima imao bi Mesija da skupi sve Jevreje sveta i da osnuje jevrejsko carstvo, u kom će se živeti rajskim životom. Ovi su tvrdili da će se moćni spasilac pojaviti godine 1503.

Kao preteča očekivanog Mesije, upućivao je još godine 1502 nemački jevrejin Ašer Lemlajn Jevreje na kajanje i dobra dela. On je brzo našao pristalica u Italiji i Nemačkoj, i to ne samo među Jevrejima nego i među hrišćanima. Ali njegova pojava nije imala kakvih većih posledica, jer je kratko vreme posle toga umro.

Za mesijanski pokret je od većeg značaja pojava Davida *Rubeni* (Reubeni), koji je duže vremena živeo u Arabiji. Docnije se preseli u Evropu, gde se izdavao za mlađeg brata nekog jevrejskog kralja, koji je tobože vladao plemenom Ruben, usled čega se on i nazvao Rubeni. Sama njegova pojava imala je u sebi nešto tajanstveno. Neobično mala stasa, crne puti, jako koštunjav, a uz to pun smelosti i srčanosti, govorio je kako na svom telu nosi na stotine rana, koje je zadobio u raznim bojevima. Bio je uz to pobožan, revno je izdržavao post, govorio je većinom jevrejski, a imao je i nešto kabalističkog znanja. Godine 1524 pojavi se Rubeni u Veneciji, a odmah posle toga u Rimu, gde ga je i sam papa Klemens VII primio u audijenciju i odli-

kovao ga. Zahvaljujući papinoj preporuci naišao je na dobar prijem kod portugalskog kralja Huana III, koji ga je dočekaao s osobitim počastima. Prisutnost jednog „princa“ u glavnom gradu Portugalije izazva grozničavu uzbuđenost među Maranima, koji su tada, pritešnjeni od vlasti, živeli teškim životom. Oni su u Davidu Rubeni počeli nazrevati Mesiju kojeg je Izrailj kroz vekove iščekivao. Rubeniju se u Lisabonu pridruži Maran *Šelomo Molho*, koji je bio vrlo obrazovan i zauzimao vrlo ugledno mesto u državnoj službi. Pošto je prešao u jevrejstvo, provodio je kao i sam David Rubeni asketski život; bavio se Kabalom, pa je usled naglog i jakog telesnog slabljenja počeo da doživljuje vizije i strašne snove. Najzad napusti Portugaliju i pređe u Tursku. Živeo je neko vreme u Solunu, zatim u Safedu, odakle se preseli u Rim, gde je dolazio u češći dodir s papom Klemensom VII i s nekim kardinalima. Papa ga je zaštitio i od inkvizicije, koja ga je bila optužila. Iz Rima Molho pođe u društvu Rubenia u Regensburg caru Karlu V, koji ih istina primi u audienciju, ali ih odmah zatim pritvori. Posle kratkog vremena bude Molho u Mantovi, 1532 godine, osuđen na smrt, a Rubeni bude prebačen u Španiju, gde je bio od inkvizicije spaljen na lomači.

Za vreme svoga bavljenja u Solunu Molho je neko vreme bio radi oporavka i u Bitolju, gde je napisao svoju knjigu „Sefer a-mefoar“ o izbavljenju Jevreja.

Molhova pojava kao i njegovo mučeništvo nisu, međutim, ostali bez uticaja na širenje Kabale. Iz Palestine se ona širila preko cele Turske u Italiju, Nemačku i Poljsku. Posle Isaka Lurje i njegovih učenika Hajima i Solomona Vitala, kao izrazitih pristalica mesijanskog pokreta, Kabali pribavi znatan ugled još *Isaja Hurvic (Horvic)*. Rodio se u Poljskoj a delao je kao rabin u Frankfurtu na Majni, kao i u Pragu. Godine 1621, za vreme 30-godišnjeg rata, preseli se u Jerusalim. Umro je 1630 u Tiberijas. Njegovo glavno delo, po kojem je i poznat, nosi naslov „Šene Luhot aberit“. Kabala, koja je u mnogim rabinima XVII i XVIII veka nalazila strastvene pristalice, održala se na Istoku u svakodnevnom životu i do najnovijeg vremena, i odatle ona pojava takozvanih „Wunderrabia“.

Lažne Mesije:

Sabataj Cevi, Nehemja Hajon i Jakov Frank Lajbović

Dosta kobne posledice kabalističke nauke pokazale su se najbolje u pokretu koji je sredinom XVII veka izazvan pojavom *Sabataja Cevija*. Rodio se kao sin veoma imućnog trgovca u Smirni, godine 1626. Još kao mladić odlikovao se telesnom lepotom i duševnim vrlinama, te se još u ranoj mladosti dao na izučavanje Kabale. U svojoj dvadesetoj godini bio je veoma voljen kod svojih učenika, koji su ga poštovali kao majstora Kabale i smatrali svecem. Kad je one kobne 1648 godine na hiljade Jevreja stradalo u Poljskoj za ustanka Bogdana Hmeljnickog, Sabataj se počeo javno izdavati za Mesiju. Tu je godinu Sabataj odabrao kao najzgodniju za početak svoga pokreta i za izvršenje onoga, što je davno bio naumio, jer je Zoar upravo tu godinu označavao kao godinu spasenja. Sabataj je još u Smirni našao pristaša, ali bi ipak iz Smirne proteran od rabinskog kolegijuma. Ostavivši svoj zavičaj, ode u Solun, gde ga je snašla ista sudbina. Iz Soluna ode u Atinu, a iz Atine u Kairo, gde je za svoju nauku pridobio Čelebija, veoma bogatog i uglednog zakupnika poreza. Čelebi je mnogo doprineo da je Sabataj dobio mnogo na ugledu kod svojih pristaša, koji svakim danom postajahu mnogobrojniji. Iz Kaira se posle nekoliko godina preseli u Jerusalim, odakle se posle izvesnog vremena vrati u Kairo. Tu se sada ponovo oženi vrlo lepom devojkom iz Poljske, Sarom, iako se pre toga beše dva puta oženio. Lepa Sara imala je dosta burnu prošlost. Za ustanka Bogdana Hmeljnickog, kozaci su njene roditelje ubili, a nju su kao 6-godišnju devojčicu poverili jednom kaluđerskom manastiru, da se hrišćanski vaspita. Kad je poodrasla pobegla je iz manastira u Amsterdam, gde se opet vratila jevrejskoj veri. Iz Amsterdama ode u Livorno, gde je počela propovedati da ju je providenje odredilo da bude ženom Mesije, koji ima uskoro da se pojavi. Čuvši o tome, Sabataj Cevi se izjasni da mu se Sara pojavljivala u vizijama više puta, pa stoga i pošalje jednog od svojih pristalica u Livorno da je dovede njemu. Oženivši se njom, preseli se u Jerusalim.

Na putu u Jerusalim pridruži mu se i Natan iz Gaze, čovek mlađih godina, koji je u dogovoru sa Sabatajem preuzeo na sebe ulogu preteče samog Mesije. Natan je Sabataja reklamirao kao Mesiju po svim zemljama i krajevima gde su Jevreji živeli

u većim opštinama. Uza sve to Sabataj ne naiđe na odziv u Jerusalamu, nego izaziva, naprotiv, sve rabine protiv sebe i zato napusti Jerusalam, te se vrati ponovo u Smirnu, u svoje rodno mesto. Sad ga u Smirni najzad primiše kao pravog Mesiju, uz veliko slavlje, sa uzvicima „Živeo naš kralj, naš Mesija“. Tu se u Smirni oduševi za njega i malo i veliko, šta više i među učenicima rabinima svetskog glasa nade odličnih pristalica.

Ovi događaji u Smirni nisu ostali nezapaženi i bez posledica i u ostalim krajevima Turskog carstva. Sa svih strana javljali su se uvek nove pristaše, ne samo među Jevrejima, nego i među hrišćanima i muslimanima. Nije se Sabataj Cevi proćuo kao Mesija samo u Turskoj, nego i u Veneciji, Livornu, Amsterdamu, Hamburgu, Nikolsburgu i drugim varošima. Pa i najugledniji Jevreji Portugalije pristadoše uz Sabataja. Sa svih strana dolazili su mu glasnici i donosili bogate darove, izražavajući uvek svoje pristajanje uz njega kao budućeg kralja svih Jevreja.

Jakov Sasportas, rabin u Livornu, Hamburgu i Amsterdamu, uzalud se trudio i borio protiv Sabataja i njegovog štetnog uticaja. Sabataj, ohrabren svojim uspesima, postajao je sve odvažniji i agresivniji. Godine 1665 odbaci sve postove, izjavivši da nisu više potrebni. Tvrdio je da će u roku od jedne godine naslediti i samog sultana i da će se ceo Izrailj povratiti rodnoj grudi.

Takve izjave dale su sada opravdanog povoda i samoj državnoj vlasti u zemlji za preduzimanje energičnijih mera protiv rušenja autoriteta državne vlasti. Sabataja uhapsu godine 1666 u Carigradu, kamo je jednom prilikom svratio, te ga sprovedu u dardanelsku tvrđavu Abidos, gde su se prema njemu rukovodili svim mogućim obzirima. Ovaj pritvor u kome je Sabataj živeo zapravo dvorskim životom, pribavi mu još više pristalica, jer su ga sada počeli smatrati i mučenikom. Ne znajući za njegov udoban način življenja smatrali su nekim čudom činjenicu, da se tako dugo održava u tamnici i ropstvu. Govorilo se već na sav glas, kako sultan nema te moći da skrši Sabataja koji je kao Mesija bio tobože Bogom nadahnut i određen da spasi jevrejstvo. I već su se stotine i hiljade hodočasnika spremali iz Turske, Mađarske, Moravske i drugih zemalja, da se presele u Palestinu, kad se odjednom stade na put toj dugogodišnjoj prevari i tom prepredenom pustolovu.

Desilo se to ovako: Sabataj je bio dozvao sebi nekog Nehemju Koena, koji se bio proćuo u Poljskoj kao prorok i koji je u tom svojstvu nagoveštavao skori dolazak Mesije. U toku višednevnog razgovora s njim Nehemja uvidi, da je Sabataj obićna varalica, i oputovavši u Jedrene otkri sve Sabatajeve

Sabataj Cevi u pritvoru

namere velikom veziru Mustafi. Ovaj optuži Sabataja sultanu kao veleizdajnika. Da bi izbegao oćitoj smrti, Sabataj prede na islam i uze ime Mehmed efendi. Kao takav obavljao je vema unosnu službu ćuvara sultanovih vrata. I posle toga on je zalazio meću Jevreje, odrđavao je ćešće predavanja u sinagogama Jedrena, a Turcima je istovremeno govorio, kako mu je namera da Jevreje obrati na islam. Najzad bi prognan u grad Ulcinj, gde ga za-teće smrt 1676 god.

Vera u Sabataja nije prestala ni posle njegove smrti, iako je on pred kraj svoga života bio napustio jevrejstvo i jevrejsku veru, a njegove pristalice bile izgnane iz jevrejske zajednice po

odredbi nadležnih rabina. Natan iz Gaze je nastavio s prevarama i lažima po Italiji i Turskoj, dok nije u Sofiji našao smrt 1680 godine. Njegov sin Mordehaj izdavao se za proroka i svojim isposničkim životom pridobio je mnoge pristalice za Sabatajevo učenje u Mađarskoj, Moravskoj, Češkoj i Poljskoj. Završio je svoj život u ludilu.

Pored Sabataja Cevija javlja se nešto docnije druga sanjalica i pustolov, po imenu Nehemja Hajon, rodom iz Sarajeva. Hajon se još kao mladić preseli u Hevron, gde je uvek marljivo učio Talmud i Kabaalu. Kao zreo čovek putovao je po svetu početkom XVIII veka i proputovao je svu Italiju, Nemačku, Austriju i Holandiju. U Pragu se zadržao duže vremena. Svojim lukavim držanjem, pretvaranjem i licemernom pobožnošću, kao i mnogim predavanjima iz Kabale, uspeo je da onde pridobije više pristalica. Skupljao je svuda darove za Svetu zemlju i postigao na taj način veliko bogatstvo. U Amsterdamu mu se odlučno usprotivi rabin eškenaske opštine, Cevi Eškenazi, zvan Haham Cevi. To dovede do rasepa među Jevrejima Amsterdama, jer je pustolova Hajona zaštićivao rabin portugalske opštine. Konačno bi Hajon proteran iz Amsterdama, gde ga proglasiše za varalicu. Posle dužeg lutanja po svetu, umro je u Severnoj Africi u 80 godini života.

Od pristalica Sabatajevih, koji su prešli na islam, razvila se u Solunu sekta „Denme“ t. j. prestupnici, poturice ili sekta t. zv. Kripto-Jevreja. Oni u tajnosti i danas još čuvaju mnogo jevrejskih običaja, govore i mole se na jevrejsko-španskom idiomu (ladino). Ima ih još u Carigradu, Smirni, Jedrenu i Solunu. Sami se nazivaju „Maaminim“ t. j. ljudi koji veruju u svog Mesiju (S. Cevija) i u kome gledaju inkarnaciju Božanstva. Poznati su po svojoj inteligenciji, a od god. 1908 uzimali su vidnog učešća u politici. Iz njihove je sredine izašao mladoturski pokret.

Kad je Solun god. 1912 potpao pod Grčku, preselili su mnogi u Tursku i igrali onde veliku ulogu kao trgovci. U poslednje vreme polako ih nestaje.

ГЛАВА 7 ХАСИДИЗАМ

Социјалне, културне и верске прилике у Пољској

Да би се добро схватили хасидски покрет, као и други мистични покрети XVII и XVIII века, ваља нам најпре промотрити социјалне и културне прилике оних земаља у којима су се они највише ширили, а то су Пољска, Литванија, Галиција и Румунија. На почетку XVI века били су се Јевреји Литваније придигли до завидне висине у материјалном и друштвеном погледу. Јевреји су у тим земљама живели добрим делом од земљорадње, док су се остали, поред трговине, бавили индустријом, занатима, повртарством, сточарством, извозом стоке и пољопривредних производа, закупом краљевских царинарница, закупом продаје вина и соли са краљевског или племићког земљишта и. т. д.

Многа од ових звања, на која су пошли Јевреји нарочито за време благотворне владавине Сигисмунда III, омогућила су им да сачувају додир са природом.

Средином XVII века повезале су се многе стотине Јевреја у Пољској још јаче са животом у природи, пошто их је на то нагнала завист и мржња градских становника Пољске.

Услед ове сеобе из пољских вароши у пољска, а нарочито украинска села, настала је и промена у њиховом културном и друштвеном животу. Али баш у времену када се са успехом проводио овај прелаз из грађанског живота у живот села, задесила је Јевреје Пољске несрећа: прогони Богдана Хмељницког проузроковали су како привредно тако и друштвено *назадовање свих општина*.

Услед очајне борбе за опстанак остала је јеврејска верска и правна наука у рукама малог броја рабина, тако да су ши-

роки слојеви Јевреја са села морали да пригрле само ону књижевност, која им је обећавала неко спасење из њиховог безнадежног стања. Стога и није чудо да су у Пољској у другој половини XVII века почеле да цветају разне верске секте, које су се одушевљавале за месијански покрет Сабатаја Цевија, као и за друга тајанствена стремљења којима је циљ да се учини крај патњама јеврејског народа.

Ширење кабале и мистике

Година 1666, као месијанска година, за време које се очекивало да ће бити остварени месијански циљеви Сабатаја Цевија, била је од нарочито великог значаја по Јевреје Пољске, пошто је одушевљење јеврејских маса Турске неописивом брзином прелазило и у Пољску, која је у оно доба (од године 1672 до 1699) припадала Турској.

Присталице Сабатаја Цевија у Пољској остале су му верне и после његова неуспеха.

Али како су они почели да се одвајају у начину живота од осталих Јевреја, то су их рабини често прекоравали ради њихове настраности. Упркос свим тим настојањима могли су рабини да упливишу само на незнатан број њих да се врате старим јеврејским обичајима.

Франкисти

Следбеници Сабатаја Цевија у Пољској, са верским занешењаклом Јаковом Франком на челу, пошли су средином XVIII века корак даље у одвајању од традиционалног схватања јеврејства.

Покретач и душа овог покрета био је Јаков Франк Лајбовић из Пољске (1720-1791), који је дуже времена живео у Солуну, одакле је по тражењу рабината био доцније протеран. У Пољској и Галицији издавао се за Сабатајевог наследника, а његове су га присталице називале „светим господином“. Испрва је намамио сиромашне масе делењем милостиње и обећањима, а после је велики број заслепљених сам приступао њему и његовом учењу, обасипајући га великим новчаним даровима. Франк је себе претстављао последњим месијом и инкарнацијом т. ј. теловљењем Сабатаја Цевија. Његова идеја о теловљењу довела га је и на то да је себе почео сматрати

делом тајанственог тројства, које сачињавају, сем њега, бескрајни Бог и небеска краљица „Шехина“. Услед тога настајао је из дана у дан све већи јаз између његове секте *Франкиста* који су одбацивали Талмуд, и рабина као званичних претставника јеврејства.

Франк се упознао са епископом Добровским, кога је убедио да он може да му преведе цело јеврејство на хришћанство помоћу свога тумачења, али да му највише смета Талмуд који је пун мржње противу хришћанства. Помоћу тог епископа успео је да је у јесен 1758 г. спаљено на ломачи на хиљаде примерака Талмуда. Док су Јевреји очајавали у несрећи, седећи „шива“ као „авелим“, приредили су франкисти јавна весеља уз музику и игранку. Јевреји су Франка оптужили као јеретика, и он се напоследку покрстио са многим својим присталицама. И после иступа из јеврејства није Франк напустио своју „месијанску улогу“, већ је приређивао богослужења која нису била хришћанска ни пристојна, због чега је био протеран из Пољске. Франк је и у Бечу и Брну живео раскошним животом, окружен великом свитом. Кад је доцније био протеран и из Аустрије, живео је у Офенбаху на Мајни где је имао удобно удешен двор строго одвојен од спољашњег света.

Његове присталице настојале су да повежу Кабалу са хришћанством као што је Сабатај то хтео да учини са исламом. Али и неовисно о томе, била је тада и у Пољској, као и у другим земљама, у високој цени мистична наука „Кабала“ са њеном главном књигом Зоар, па су стога и ту почели широки слојеви Јевреја да занемарују Талмуд и све што стоји с њим у вези.

Хасидски покрет

Док су франкисти у својој мржњи према Талмуду извршили издајство према јеврејству, тврдећи да је Талмуд пун безбожности, да је Бог недељиво тројство, да се неће ниједан Месија више појавити и да се Јерусалим неће више никада обновити, тражили су остали побожни слојеви Јевреја у Пољској нове путеве за своје верске циљеве, пошто су се уверили да франкисти нису успели да стишају душевну невољу Јевреја својом тајанственом месијанском науком. Вери и побожном

животу одани Јевреји, названи *хасиди*, успротивили су се рабинима и формалистичкој верности коју су они тражили према верским законима од стране широких слојева народа. Они су били уверени да су за одржавање јеврејства важнији оно верско чувство и дубока осећајност које проживљава сваки јеврејски појединац у себи, него она стручна јеврејска наобразба, коју они услед борбе за опстанак и онако не могу да постигну. Уочи појаве хасидског покрета, односно њеног покретача Израела Баал-шем-тов-а, било је, дакле, јеврејство Североисточне Европе подељено у два тора: у северни део, са Литванијом и Белом Русијом, где је преовладала рабинска наобразба, и у јужни део, са Волинијом и Подолијом, где су незадовољни хасиди тражили нове путеве.

Израел Баал-шем-тов

Ове хасиде почео је окупљати око себе 36-годишњи јеврејски народни учитељ Израел, који је поред овог звања вршио и друге дужности у храму и изван њега. До часа својег надахнућа живео је усамљеничким животом у природи карпатских гора, обраћајући се топлим молитвама Богу и размишљајући о разним питањима свога богатог верског живота. Да би се прехранио, ископавао би иловачу коју је његова жена продавала у вароши. Свестан свог божанског позива, услед чега је и добио надимак „Баал-шем-тов“ или у скраћеници „Бешт“ т. ј. „Власник доброг имена“, Израел се решио да опроба своје знање из тајанствене практичне Кабале, које је стекао из књига кабалисте Исака Лурје, и тако постаде врло брзо обљубљени надрелекар. При свом раду служио се поред лековитих биљака и молитвом, бајањем и амајлијама (записима). Ускоро се прочује и међу нејеврејима да Израел има моћ чудотворца, те поче да лечи не само тело него и душу. Убеђен да је религиозно осећање узвишеније од познавања верских прописа, Баал-шем-тов је кроз искрену молитву и срдчан верски жар тражио додир своје душе са Божанством, а при томе му није било важно са којег се места обраћа Богу. По његовом мишљењу свака реч и сваки ма и најмањи посао могу да придонесу нешто служењу Бога, пошто је Бог присутан у свакој појави, т. ј. све је у природи испуњено Божјим бићем, а нема ничега где не би било Бога. Исто

тако Бог живи и у свакој чистој људској мисли. Стога „Бешт“ тражи да хасид за време молитве не треба да мисли на свој сопствени опстанак. Али за њега и не постоји грех за који се не би могло наћи кајања. И онај који је морално веома ниско пао, може да се придигне само ако је проживео час покајања. Вођа хасида је даље закључивао да је услед присутности Божје цео свет у непрестаном стварању, те да се за живота на земљи може да утиче на одредбе о човечијој судбини које долазе с неба.

Вредно је још поменути из науке Баал-шем-тов-а три главне врлине хасидизма. Прва, названа *Шифлут* (скромност) састоји се у забацивању таштине и самољубља, као и у томе што ценимо и љубимо ближњега. Друга врлина се састоји у одушевљењу (*Ишлаавуш*) којим треба да се обави сваки верски чин. Оно омогућује људима гибљивост која је главни услов за сваки душевни напредак. Трећа врлина оснивала се на неограниченом поуздању у Бога и због тога човек треба увек да буде ведар, нарочито пре него што кани да служи Богу. Човека треба да прати радост (*Симха*), на онда неће бити нерасположен и неће сваку и најмању грешку сматрати грехом.

Негујући такве врлине, Баал-шем-тов је успео да обдари свој народ оптимизмом и да га, у исто време, придигне из понора празноверја.

Дов Бер из Месерића

Како Баал-шем-тов није оставио никакве забелешке о својој науци, то је први његов наследник, Дов Бер, иначе образован талмудиста и кабалиста, не само теориски разрадио науку свога учитеља, него је са успехом васпитао у хасидском духу и око 300 ученика у Месерићу, варошици Волиније. Он је у својству учитеља хасида држао народу проповеди, ради чега га и прозваше велики „магид“ (проповедник). Његови ученици прибележили су и издали у три књиге његове изреке и његова тумачења Торе.

Вредно је још поменути да је Дов Бер за све хасиде увео богослужење према обичају код Сефарада, док је Баал-шем-тов то урадио само за свој ужи круг. За концентрацију мисли препоручивао је ћутање.

Цадиким

У својој великој тежњи да се што више приближи Богу, називали су хасиди онога, који је постигао највећи степен светости, *цадик* (праведник). Тај је имао да посредује између Бога и његових створења, а снагом своје божанске природе требало је да уздигне своје ближње огу.

Јачању хасидизма много је допринело начело цадика, по коме друштво хасида претставља извесно братство са међусобним обавезама да се узајамно потпомажу и употпуњују, како у материјалном тако и у душевном погледу, а сам цадик био је посредник између Бога и својих верника.

Према томе сматрао се ускоро хасидом само онај који је слепо веровао у цадика, у његову повезаност са Божјом природом, као и у његову способност да ствара чудеса. Како су, међутим, многи недостојни цадиким злоупотребљавали овај свој положај и утицај, то је цели овај хасидски покрет изазвао огорчење учених рабина.

Митнагедим

Ово претерано штовање цадика и чињеница да су хасиди променили ритус, као и то да су они брзо почели да занемарују студирање Торе, изазвало је велико незадовољство нарочито код рабина Литваније. Године 1772 морали су хасиди да воде и јавну диспутацију са својим противницима (митнагедим). Политички спис који је поводом тога изишао у Вилни против хасида, придонео је да је продужено започето протеривање хасида. Те исте године је научник Р. Елија Гаон из Вилне бацио анатему (херем) на присталице хасидског покрета и тиме им задао болни ударац.

Разлог брзом развијању хасидизма

И поред многобројних противника који усташе против бедне масе хасида, овај је покрет и даље цветао, јер су његове присталице налазиле у њему душевно задовољство и неку отштету за све недаће мучног живота. Далеко од ма какве слободе, морали су они да се задовоље оним што им је, у кругу верних присталица, пружала ова помало мистична, али ипак ведра и приступачна наука.

Одржавању и даљнем развоју хасидизма, нарочито у рабинској Литванији, придонео је много *Залман Шнеур*, јер је у својој хасидској теорији, коју је назвао „хабад“, водио рачуна о томе да хасидски покрет буде и са умне, духовне стране цењен и подржан. Сем тога бринуо се он много и о томе, да се код хасида сачува њихово природно наступање и слобода воље. Према томе је верско осећање код хасида почело да буде контролисано од стране свести, а све то под утицајем Шнеурове науке. Тиме у вези стоји и то, да су се присталице хасидизма решиле да се клоне сумњивих чудотвораца-цадика, и да је хасидски покрет почео да се оплемењује.

II DEO
Od Mendelzona do najnovijeg doba
od 1750 do 1882

GLAVA 8

MOJSIJE MENDELZON

Nova epoha u istoriji Jevreja počinje s Mojsijem Mendelzonom. Mendelzon je za jevrejstvo glasnik novog vremena i boljih dana. Iako je istorija ostalih kulturnih naroda gotovo dva veka proživljavala svoj novi vek, novo doba jevrejske prošlosti počinje istom u XVIII veku, u veku Mojsija Mendelzona.

Mendelzon se rodio u varoši Desau, 6 septembra 1729 godine, iste godine kad i Lesing, najveći nemački i svetski kritičar. Otac Mendelzonov, siromašni narodni učitelj (melamed) i prepisivač Tore (sofer), dao je svom sinu vaspitanje i prvo obrazovanje. Istom kao dečka od deset godina predao je on Mojsija Davidu Frenklu, tadašnjem rabinu u Desau, da uči Talmud i da se upozna s glavnijim delima jevrejskih mislilaca. Interesantno je da je Mojsije još kao mladić najviše voleo Majmonidesovo delo „More Nevuhim“. „Ovom Majmonidesu — govorio je često u šali — imam da zahvalim, što sam telesno tako zaostao“. (Bio je naime dosta kržljiv.) „Majmonides je uzrok tome, ali ja ga ipak volim, jer taj je čovek osladio mnogi gorak čas moga života i tako me desetorostruko nagradio, obogativši moju dušu onim što je išlo na račun mojeg tela.“ Kad je Frenkl bio pozvan u Berlin za nadržabina, mladi Mojsije, željan znanja i mudrosti, pođe za njim. Sa nekoliko groša, bez ikakvih preporuka, bez prijatelja i poznanika, ulazi mladi Mendelzon u vrtlog života velike varoši. U najvećoj bedi nastavi studije jevrejske nauke, a učio je uz to nemački, latinski, grčki, matematiku i filozofiju. Beda i siromaštvo nisu slomili njegov duh, jer je jaka volja za naukom olako savladala sve teškoće i prepreke svagdanjeg života. Za kratko vreme stekao je prijatelje i poznanike od kojih je primao sve što je mislio da ide u prilog njegovu umnom napretku. Izrael Zamošč, poljski Jevrejin, upoznao je Mendelzona

s elementima matematike, lekar Kiš pomogao mu je da nauči latinski jezik, a Aron Gumperc spremio ga je u pravilnom govoru i pisanju novog nemačkog jezika i upoznao ga s modernom nemačkom literaturom toga vremena.

Od najvećeg je značaja za mladog Mendelzona poznanstvo s Lesingom, koji je, kao mladi književnik, bio napisao dramu

Mojsije Mendelzon

„Die Juden“ u želji da obori sve predrasude o Jevrejima. Lesing se približi plašljivom Mojsiju, u kome je već tada naslućivao velikog čoveka, i za kratko vreme vezalo ih je već čvrsto i nerazdvojno prijateljstvo. Potstaknut od Lesinga, Mendelzon je počeo da piše. Napisao je različite filozofske spise, a jedan je od njih bio i nagrađen od pruske Akademije nauka. Saradivao je u raznim časopisima kao u „Biblioteci lepih nauka i umetnosti“, „Literarnim pismima“ i drugim, tako da je Mendelzon, nekada jedva trpljeni Jevrejin, postao preko noći revnosan kritičar svih novijih dela nemačke književnosti. Štaviše, on je imao smelosti da kritikuje čak i pesme Fridriha Velikog. On je znao, doduše, da tu svoju kritiku ublaži zgodnom primedbom pri kraju, ali „Literarna pisma“ su bila ipak zabranjena, a Mendelzon je pozvan u dvor da se opravda.

Naročito marljivošću posvetio se Mendelzon studiju estetike, na čijoj izgradnji i unapređenju uzima veoma vidnog učešća. Njegov prvi rad na tom polju su „Pisma o osećajima“ (Briefe über die Empfindungen), koja su, kao i svi ostali njegovi radovi na polju estetike, naišla na veliko odobravanje Lessingovo, a bila su osobito cenjena i od Herdera i Šilera.

Jedno od najboljih i najjačih dela Mendelzonovih je bez sumnje njegovo filozofsko delo „Fedon“ ili „O besmrtnosti duše“. Povod da piše o toj temi dao mu je Tomas Abt, mladi konsistorijski savetnik iz Bibeurga, koji se stalno bavio mislima o smrti i često se dopisivao i izmenjivao sa Mendelzonom misli o sudbini čoveka posle smrti. Kad je Abt umro u cvetu mladosti, odlučio Mendelzon da mu podigne spomenik, napisavši delo „Fedon“. To je delo obrađivalo temu, koja je zanimala javnost ne samo u Nemačkoj nego i u Francuskoj i Engleskoj. Mendelzonovi navodi pobudili su veliko interesovanje svojom jasnoćom misli i privlačnim i lakim stilom prema uzoru Platonovog Fedona. To se delo tada najviše čitalo i prevodilo na razne jezike. „Besmrtnost duše — veli Mendelzon — počiva na verovanju o postojanju Boga, što je sasvim sigurna činjenica. Duša je delo Božje, kao što i telo. Pošto telo nikada ne propada posve, nego se pretvara u druge materije, još manje može da nestane duša, jer je ona potpuno jednostavan element. Bog je u dušu usadio misao o besmrtnosti, a istiniti i pravi Bog neće nju nikada obmanuti, pošto ne želi da je uništi.“ Dalje govori Mendelzon u „Fedonu“ o tome kako u svakom biću postoji nagon za savršenstvom i da duša može istom tada postići savršenstvo, kad se reši telesnih okova. „Čovek sa svojom besmrtnom dušom je vlasništvo Božje — naglašava Mendelzon — i on nema prava da raspolaže razdvajanjem duše od tela, dok to sam vlasnik ne zatraži.“

Mendelzon se u „Fedonu“ pokazao kao klasičar nemačke proze i kao tvorac nemačkog naučnog stila. Tim svojim delom postao je neobično znamenit. Ljudi su smatrali za osobitu čast ako im se pružila prilika da porazgovore s „nemačkim Platonom“, kako su ga nazivali, ili da se s njim dopisuju. Prvi ljudi Nemačke takmičili su se za njegovo prijateljstvo, kao Herder, Glajm, mladi Gete i mnogi drugi. Pa i sami knezovi tražili su njegovo poznanstvo.

U prvo vreme svoga literarnog rada nije se Mendelzon brinuo za Jevreje, svoje saplemenike, i za jevrejsko pitanje. Njega je uglavnom zanimala filozofija i nemačka literatura. Uplivi sa strane naterali su Mendelzona, kao čoveka izrađenog i već u zrelim godinama, da se javno pozabavi jevrejskim pitanjem. Kad je protestantski sveštenik iz Ciriha, Jovan Lafater, inače poštovatelj i obožavalac Mendelzonov, preveo Bonetov spis „Istraživanje dokaza o hrišćanstvu“ i u predgovoru samog spisa javno tražio od Mendelzona da se pokrsti ili da pobije nauku hrišćanske vere, onda je Mendelzon, takoreći prvi put, morao istupiti kao poznati filozofski pisac u odbranu jevrejske vere i jevrejske zajednice. Mendelzon je tom prilikom ne samo s mnogo takta i veoma odlučno odbio traženje Lafaterovo, nego se izričito izjasnio kako je nepokolebljiv u veri svojih otaca. Između ostalog Mendelzon je rekao: „U bitnost svoje vere ja sam tako ubeđen i čvrst, da se Bogom zaklinjem da ću uz njena glavna načela ostati sve dotle dok moja duša ne primi drugu prirodu.“ Svojim mirnim i pomirljivim držanjem znao je da razoruža razne svoje protivnike, koji su uzeli učešća u toj polemici. I sam Lesing je pomišljao na to da uvređenom prijatelju pribavi neko zadovoljenje. Tom slučaju ima da se zahvali i postanak Lesingovog dela „Nathan der Weise.“

Lesing je idejnom stranom ove drame, t. j. da čisto čovečanstvo mora biti iznad svega verskog, izvršio veliki uticaj na duševni život Nemačke. Lesingova drama trebala bi i danas da služi kao neko evanđelje humanosti. Kratko posle te neprijatne polemike, koju je izazvao Lafater svojim spisom, izabrala je kraljevska Akademija nauka u Berlinu Mendelzona za svoga redovnog člana. Fridrih Veliki precrta svojom rukom ime Jevrejina sa liste i tvrdoglavo uskrati svoj potpis. I to zapostavljanje podnese Mendelzon mirno. Rekao je tom prilikom samo toliko: „Milije mi je što je kralj uskratio svoju potvrdu, nego da me kralj predložio, a Akademija me kao nedostojnog odbacila.“

Mendelzonov rad i zasluge za emancipaciju saplemenika

Iako je Mendelzon zauzimao veoma istaknut položaj u državnom životu Nemačke i celog kulturnog sveta, ipak je trebalo duže vremena dok je javno istupio u odbranu svojih sapleme-

nika, kojima je tada činjena nepravda gotovo na svakom koraku javnog života. To ustručavanje Mendelzonovo da istupi kao Jevrej, ne potiče možda iz slabe jevrejske svesti, nego iz njegove prirode, koja se rado uklanjala od svake borbe. Pa ipak je Mendelzon često tražio i puta i načina kako bi popravio slabi socijalni položaj svoje braće. Kad se Jevrejima Švajcarske, kojih u to vreme nije bilo u velikom broju u zemlji, htelo da uskrati pravo da se po volji i slobodno žene, ili kad su vlasti htele da izagnaju veliki broj siromašnih jevrejskih porodica iz Saske, Mendelzon uloži u oba slučaja svoju ličnost i svoj ugled, te spreči i jednu i drugu nepravdu. Posle polemike sa Lafaterom odluči da i svoju literarnu snagu posveti više nego ranije poboljšanju socijalnog položaja svoga naroda. Mendelzon je pre svega nastojao i svojim ugledom se zalagao da Jevrejima pribavi potpuno građansko pravo. Zato je u svom radu naročito upućivao na to da se Jevreji oslobode žargona i da se priviknu na čisto nemački jezik. Po njegovu mišljenju jevrejska je omladina trebala da uporedo s jevrejskim uči i nemačku gramatiku i sintaksu. U toj plemenitoj nameri on je preveo na nemački Bibliju. Izdao je najpre sam tekst Tore i nemački prevod, a zatim i komentar na jevrejskom, nazvan Biur. Prevod s komentarom naišao je na veliki prijem ne samo u Nemačkoj, nego i u Holandiji, Engleskoj, Francuskoj, Italiji, pa i u samoj Poljskoj. Istina je da su mnogi ortodokсни rabini, a među njima i praški nadrabin Landau, ustali protiv uvođenja nemačkog jezika u jevrejski život, a naročito protiv nemačkog prevoda Biblije, ali je većina iz svega srca pozdravila taj pothvat.

Prevod Tore je učinio da su Jevreji naučili ceniti nemački jezik i nemačku kulturu. To je bio prvi korak da se Jevreji približe okolini u kojoj su živeli. Otsada je Mendelzon u svakoj prilici ustao u odbranu jevrejskih prava. Brinuo se i borio za novo jevrejsko vaspitanje, ističući uvek istu lozinku — prosvetu. Prosvetom je hteo da pridigne jevrejsku svest, kako bi Jevreji posle duševne samostalnosti postigli i političku ravnopravnost. Da bi postigao ovo poslednje, uspeo je da nagovori istaknutog mislioca Doma, nejevrejina, koji se inače bavio proučavanjem jevrejske istorije, te je ovaj napisao i izdao spis „O građanskom poboljšanju Jevreja“. Ovaj je spis uskomešao tada celu javnost i privukao pažnju merodavnih. Svakako da nisu izostali ni protivnici jevrejstva, koji su tražili još veća pravna ograničenja za

Jevreje. Ali se tada pojavio i Mendelzon, koji je tom prilikom napisao svoje značajno delo „Jerusalim“, kojim je u mnogome uspeo da nejevrejskom svetu prikaže religioznu vrednost jevrejstva. Mendelzon se u tome delu zalaže za ravnopravnost religija i za rastavu crkve i sinagoge od države. Ovom je delu i sam Kant izrazio svoje puno priznanje. Prema Kantovom izlaganju Mendelzonu nije bio ideal versko jedinstvo, nego verska sloboda.

Ako se želi objektivno prikazati Mendelzonov rad i njegove zasluge na emancipaciji i na sticanju ravnopravnosti njegovih saplemenika, onda je potrebno istaći još sledeće: Mendelzon je pokazao Jevrejima put kojim je trebalo poći, ako su hteli da koračaju uporedo s razvitkom kulture i čovečanstva. On je bio treći Mojsije, koji je svoje saplemenike oslobodio duhovnog geta, a hrišćane naterao da imaju bolje mišljenje o jevrejstvu i Jevrejima. On je posredovao pri stvaranju bližih veza između pristaša jedne i druge vere i zajednice. Pa i nemački jezik ima da zahvali Jevrejину Mendelzonu jedan deo svoga razvitka i napretka, a filozofija i nauka uopšte imaju da zahvale Mendelzonu pored obilja oštroumnih ideja i zgodnu primenu istih. Mendelzon je prvi koji je pokušao da po uzoru grčkih mudraca izloži svoja opažanja, i to u obliku razgovora, a na popularan način. U Mendelzonu dolaze do potpunog izražaja klasična grčka lepota i religiozna istina jevrejstva.

ГЛАВА 9

МЕНДЕЛЗОНОВИ САРАДНИЦИ, БИУРИСТИ, КОМЕНТАТОРИ СВЕТОГ ПИСМА И ПРОЦВАТ ЈЕВРЕЈСКОГ ЈЕЗИКА

Да би Менделзон отворио пут Јеврејима у европски свет није, по његовом мишљењу, било доста то што ће они да науче немачки језик, читајући његов немачки превод Торе, него је држао да је потребно да Јевреји обнове и своје знање из старојеврејског језика, да би путем сопственог језика омогућили продирање европске наобразбе у своје редове. Оживљење јеврејског језика требало је у исто време да испуни и још једну жељу јеврејских просветитеља, а то је да се јеврејска младеж ослободи мало претераног студирања Талмуда и да оплемени онај запуштени јеврејски стил којим су у оно доба писали. Стога је Менделзон још године 1770 написао тумачење библијској књизи „Проповедник“, а заједно са својим јеврејским сарадницима издао је, поред немачког превода Торе, и коментар (биур) Мојсијевим књигама на јеврејском језику, назван „Нетивот шалом“ (Стазе мира). Менделзон и остали коментатори или *Биуристи* угледали су се при свом раду на класичне коментаторе Средњег века, а нарочиту су важност полагали на једноставни и најближи смисао речи, као и на законе библијске поезије. Како су се они, у свом тумачењу, били одрекли и оног начина легендарног излагања Светог Писма, који је био уобичајен код проповеди, то је њихова лозинка „Натраг ка Библији“ произвела у конзервативних Јевреја не само велико одушевљење него и прилично незадовољство. Менделзон и његови ученици издали су модерна тумачења још и за Псалме, као и за „Песму над песмама“. У овим савременим делима дошле су поново до изражаја лепота и песничка способност изражавања старојеврејског језика.

Амеасеф, први модерни јеврејски часопис

Задојени обновом јеврејског језика, основали су носиоци јеврејске просветне мисли у Немачкој „Друштво за ширење јеврејског језика“ (године 1784 у Кенигсбергу), а у исто време су решили да издају јеврејски часопис под именом „Амеасеф“, т. ј. орган који ће око себе окупити јеврејске снаге. Кроз 17 година излазио је овај часопис са мањим прекидима, а сврха му је била да Јеврејима, који су почели да се асимилијују околини, постане снажно средство за развој и обновљење јеврејства. Делатност тога часописа користила је ширењу просвете у ширем смислу речи, али није успео да створи или окупи око себе оне Јевреје који би радили на обнови идеје јеврејске народности.

Јеврејски језик неговали су следбеници Менделзонови не само у циљу ширења јеврејске науке и стручне критике, него и у циљу буђења интереса за свеопшту образованост.

Давид Фридлендер и грађанска права као највиши идеал

Као ретко који од присних пријатеља Менделзона, послужио се практични, али ипак нешто наивни политичар *Давид Фридлендер*, одиста свим средствима са циљем да Јевреји што потпуније уђу у културни живот Немачке и да што пре постигну своја грађанска права. У својству члана берлинског Грађанског већа употребио је он цео свој уплив да би што брже постигао равноправност Јевреја са хришћанским грађанима. За тај циљ проповедао је он не само радикалну реформу богослужења, као и одстрањивање оних делова молитвеника који садрже месијанско-националне наде, него је устао уопште против јеврејског као молитвеног језика, а исто тако је тежио за тим, да назив „Jude“ (Жидов, Јеврејин), кога су се многи Јевреји почели да стиде, замени блажим именом „Израеличанин“ (мојсијевац). Али он је ишао и даље. Како је он био дошао до закључка да су рабинска традиција и церемониални прописи добрим делом неки историски заостатак, надахнут мистицизмом и не увек искреном побожношћу, то је ради боље среће својих потомака и потомака још неких родитеља био готов да жртвује своју очинску религију и да нађе

склониште у хришћанском протестантском друштву. С посланицом таквог садржаја обратио се Фридлендер високом хришћанском духовном службенику Телеру, готов да прими хришћанство, али само уз једно ограничење: да они себе не сматрају обавезним да учествују у црквеним обредима и да могу да тумаче на свој начин веру и хришћанске догме, као што је св. Тројство, уколико ови нови хришћани не буду могли да ове догме доведу у сагласност са природном религијом. Телер је на отмен, али одрешит начин одбио овај покушај преиначења хришћанске религије, али је у исто време одао поштовање Фридлендеру што је својом искреношћу и траженим ограничењем показао да не жели да обогати хришћанство лицемерима.

Коментатор, песник и стилиста Весели

Међу биуристима, односно коментаторима Светог Писма, био је један од најзаслужнијих просветитељ *Нафшали Херц Весели* (или Вајзл) коме је најдраже занимање било студирање Светога Писма, о чијој је стилистици написао вредну књигу. Здруживши се са Менделзоном, допринео је и он просветном раду јеврејским коментаром трећој књизи Мојсијевој, а сам је протумачио и превео са грчког на јеврејски језик апокрифну књигу „Мудрост Соломонова“. Исто тако је коментарисао талмудски трактат „Изреке отаца“ („Пирке Авот“)

Весели је и као песник стекао лепо признање. Он је године 1802 издао збирку песама у шест делова под именом „Шире тиферет“, у којима је опевао старији део јеврејске историје, нарочито онај који стоји у вези са Мојсијем, и за који је добио потстицаја вероватно од Клопштокове „Месијаде“. Мишљења о песничкој вредности његових песама су подељена, али је једно сигурно: да је Весели онај, који је после дуже паузе поново оживио јеврејски песнички језик, дао му еластичности и једноставности, обогатио га новим стихом од дванаест и по слогова и уопште утврдио језичне изразе и песничку форму. Како је Весели написао велики број успешних пригодних песама, то је он ускоро почео да важи као најбољи јеврејски стилист у кругу оних који су се окупљали око часописа „Амеасеф“. Вредно је још поменути да је Весели као просветитељ врло енергично наступио у питању потребе оп-

ште наобразбе, тражећи да сви Јевреји уче природне науке, историју и географију, да би боље разумели Талмуд.

Јеврејско школство и Херц Хомберг

Сви су јеврејски просветитељи без изузетка подвлачили потребу савремених јеврејских школа, па је стога Давид Фридендер већ године 1778 основао у Берлину слободну односно бесплатну школу за мање имућну децу, где је посвећена велика пажња нејеврејским предметима. Сличне школе отворене су и у другим варошима Немачке, а доцније и у Чешкој и Галицији. Оваквој школи у Франкфурту на Мајни, са називом „Филантропин“, прикључена је доцније и реалка, а сиромашна деца изучавала су поред тога и корисне занате. У односу према традицији биле су ове јеврејске просветне школе доста попустљиве. Најдаље је у тој попустљивости пошла школа Израела Јакобзона у Зезену, у Брауншвајгу. Онда је поред школе основана и ђачка синагога у којој се богослужење одржавало са певањем на немачком језику, а исто тако држале и проповеди на земаљском језику. Узгред речено, Јакобзонова школа је била прва у Немачкој у којој су, почевши од 1805, учила деца разних вероисповести и у којој су већ године 1809 училе девојчице са дечацама заједно.

Паралелно с овим настојањима Менделзонових сарадника у Немачкој, предузеле су власти у *Аустрији*, нарочито у Галицији, све могуће да се јеврејска деца приведу у што већем броју општој наобразби. Ова настојања власти спроводила су се у духу „Повеље толеранције“ коју је издао владар-просветитељ Јосиф II. За овакав просветни рад, који је требао да се обави више у немачком него у јеврејском духу, понуди се аустријским властима чешки Јеврејин и педагог *Нафшали Херц Хомберг* који је на Државној школи у Прагу дипломирао за наставника. Постигавши изванредан углед као Менделзонов сарадник у коментарисању Торе, буде именован за организатора ових школа. Он је, у времену између 1778 и 1800 године, основао 107 немачко-јеврејских школа, а поред тога отворио у Лавову мушку учитељску школу у којој је требало да дечаци из верских школа, названих „хедер“, стекну спрему за васпитање у духу европско-немачке културе. Како је Хомберг на доста насилан начин спроводио ову културну ре-

форму међу конзервативним хасидским Јеврејима Галиције, то су ове школе остале без веће користи. Штавише, Јевреји су их ускоро почели да избегавају чим им је било стављено на знање да се младићи, не заврше ли овакву модерну немачко-јеврејску школу, неће моћи да жене. Како је све већим неуспехом наметнутих школа и положај надзорника Хомберга био уздрман, то се он у својој малодушности и жељи за осветом бацио на денунцирање рабина и талмудске књижевности, док га не одменише.

GLAVA 10

TALMUDSKE ŠKOLE I TALMUDISTI XVIII VEKA

Talmudske škole, ili Ješivot, igrale su veoma važnu ulogu kao najviše jevrejske vaspitne ustanove. U njima su sticali višu jevrejsku naobrazbu ne samo oni koji su hteli da stečeno znanje upotrebe docnije u rabinskoj službi, nego i svi oni za koje je studiranje jevrejske verske i pravne književnosti značilo neko udovoljenje sopstvenoj verskoj dužnosti i potrebi. Jedna od glavnih osobina talmudskih škola, tokom mnogobrojnih vekova, pa i u tome veku, bila je težnja da se glavno gradivo Talmuda što bolje drži u pameti, ali se u novije doba u njima vežbalo oštroumlje na temelju namerno udešenih diskusija i prepiranja (pilpul). Duhovni vođe ovih „Ješiva“ dali su svoje najbolje snage u davanju tumačenja (agaot) već poznatim komentarima Talmuda. Sredinom XIX veka ovakve su Ješive postale ipak nesavremene u nekim krajevima Srednje i Zapadne Evrope, pa su ih zamenili seminari.

Otac kritičkog istraživanja Talmuda, Gaon iz Vilne

Najglasovitiji i najplodniji rabin XVIII veka bio je Elijau sin Solomona Zalmana, poznat pod imenom „*Gaon iz Vilne*“. Kao vrlo nadareno dete održao je već u 7 godini života uspelo predavanje iz talmudske književnosti, a do 30 godine proputovao je mnogobrojne opštine Poljske i Nemačke i u njima širio svoje bogato jevrejsko znanje. Uveren da se ni jevrejska verska književnost ne može potpuno da shvati bez široke opšte naobrazbe, on je obogatio ne samo sebe širokim znanjem iz gramatike, geometrije, astronomije i medicine, nego je preporučivao da se putem prevoda na jevrejski jezik omogući i drugim Jevrejima da se upoznaju sa opštim naukama.

U svom privatnom životu naginjao je asketizmu, t. j. strogoj pobožnosti. Hranio se oskudnom hranom, a spavao je često samo dva časa na dan. U vršenju verskih dužnosti bio je nepopustljiv, a da bi se što više udubio u jevrejsku nauku nosio je, poput palestinskih kabalista, ceo dan na sebi molitvene predmete: Talet i Tefilin. Pored svoje naklonosti kabalističkom načinu života, bavio se Gaon iz Vilne takođe i Kabalom, i na tom je području dao i komentare delu „Sefer Jecira“, a delimično i „Zoaru“.

Od velike koristi po jevrejsku naobrazbu bila su njegova uputstva koja se odnose na metod učenja. Gaon iz Vilne je tražio postepeno upoznavanje građe, prema kojoj svaki treba da započne sa učenjem jezika, potom da se upozna sa celom biblijskom književnošću, a tek onda da pređe na učenje Mišne i na njena najobičnija tumačenja koja treba da uvedu učenika u Talmud. Kako je ovaj naučnik bio protivnik „pilpula“, metode cepidlačarenja, koja je zaoštravala duh ali se odviše zadržavala na izmišljenim problemima talmudske sadržine, to se njegovom zaslugom otada počelo da se više polaže pažnja na sam tekst u Talmudu, nego na postojeća tumačenja. Tragajući tako za stvarnim smislom svake rečenice, postao je uskoro ocem kritičkog istraživanja Talmuda. U tom svojstvu Gaon iz Vilne je komentarisao mnoge traktate Mišne vavilonskog i jerusalimskog Talmuda i time olakšao studiranje Talmuda.

O Gaonu iz Vilne kao ogorčenom protivniku hasidskog pokreta bilo je već reči u poglavlju o hazidizmu. Njegova borba protiv hasida tumači se njegovom željom da se uščuva duhovno blago jevrejstva u nepromenjenom obliku, kao i time što su hasidi zanemarili učenje Talmuda.

Gaon iz Vilne je svojim zaslužnim radom postao ubrzo autoritet i van Poljske, i njegovo mišljenje o verskim pitanjima tražile su bezbrojne opštine. Njegovi naslednici i saradnici, učenici Ješive koju je on osnovao, objavili su njegove rukopise, ali on nije podržavao prisnu vezu sa velikim brojem svojih učenika, kao što su to radili rabini u Pragu, Istočnoj Nemačkoj i Presburgu.

Ekstremno konzervativni rabin Jeheskel Landau

Vredan pomena je i rabin u Pragu *Jeheskel Landau* koji je kao priznati stručnjak u Talmudu napisao objašnjenja nera-

zumljivim mestima nekih traktata Talmuda. U svojstvu duhovnog vođe svoje Ješive istakao se kao strog čuvar ma i najneznatnijeg verskog zakona ili običaja. Tako je on odbio zahtev vlasti da se telo mrtvacu ne sahrani odmah posle smrti. Iz istog razloga napadao je on žestoko i Mendelzonov nemački prevod Tore, a u toj žestini bacio čak i anatemu (herem) na Mendelzona. Uprkos ovom konzervatizmu, Landau se zalagao na pr. za to da i Jevreji služe u redovnoj državnoj vojsci. Isto tako bilo je neočekivano da će on ustati u odbranu Jonatana Ajbešica, koji je optužen od Jakova Emdena da je u amajlijama za bolesnike unosio ime Sabataja Cevija.

Vaspitač mnogobrojnih rabina XIX veka Akiva Eger

Među talmudistima krajem XVIII i početkom XIX veka ističe se naročito svojim uplivom na mlađu generaciju rabin *Akiva Eger*, koji je delovao u opštinama Istočne Pruske. Na njega kao duhovnog poglavara pruske provincije Pozen, koja je bila gusto naseljena Jevrejima, upravljali su mnogi rabini zamršena pitanja iz talmudskog, civilnog i bračnog prava, i on je docnije sam izdao svoja rešenja za teže talmudske probleme kao i primedbe na Šulhan Aruh.

Kao socijalan radnik istakao se rabin Eger prvenstveno za vreme epidemije kolere 1831, a starao se takođe i za održavanje bolnice kojom je sam upravljao. Za vreme žučnih diskusija, koje su nastale u Nemačkoj povodom pokreta za reformu bogoslužjenja, izneo je tada već mnogo poštovani rabin Eger svoj sud, da bi bolje bilo uopšte ne održavati javno bogoslužjenje, ako se neće obavljati na jevrejskom jeziku i ako ono neće ušćuvati nasledene forme i nasledene običaje.

Kao vaspitač postupao je individualno prema naklonosti i sposobnosti svakog pojedinog učenika, pa je stoga uspeo da vaspita rabine kao što su orijentaliste Julius First i Jakov Levi, od kojih je poslednji stekao svetski glas kao leksikograf svojim rečnikom za Talmud i Midraš.

Moše Sofer, protivnik prosvetiteljskih ideja

Od svih navedenih rabina isticao se kao najbolji pedagog *Moše Sofer*, zet rabina Akiva Egera. U njegovoj nadaleko poznatoj Ješivi u Bratislavi, u Slovačkoj, steklo je jevrejsku na-

obrazbu na hiljade mladića. Iz mnogih država dolazili su budući rabini da čuju ovog oštromnog talmudskog naučnika čija su rešenja po složenim verskim pitanjima važila kao vrlo merodavna. Ova rešenja obelodanjena su u 6 svezaka pod imenom „Hatam Sofer“. Ovaj uvaženi učitelj bio je svestan toga, da je njegova delatnost potrebnii oslonac u životu onih pravovernih Jevreja koji su se u shvatanju verskog života razlikovali od sledbenika Mendelzonovih. Stoga je on u svom testamentu naročito zabranio svojoj deci da čitaju Mendelzonova dela, a u pitanjima savremene reforme bogoslužjenja i molitvenika bio je tradicionalan i nepopustljiv.

Moše Sofer

To isto stanovište zauzeli su svi zastupnici konzervativnog jevrejstva u celome svetu, braneći ga od svake nameravane reforme, bilo to u pitanju školstva ili bogoslužjenja. Smer Mendelzonovog nastojanja prodro je samo u krug „maskilim-a“, t. j. opšte prosvećenih Jevreja, dok su narodne mase, vođene od konzervativnih rabina, ostale nepristupačne za opštu obrazovanost.

ГЛАВА 11

ЕМАНЦИПАЦИЈА ЈЕВРЕЈА

Еманципација у Француској

Настојање Менделзона и многих његових младих сарадника, да се Јевреји ослободе хиљадугодишњег ропства и да им се поделе сва права, која им припадају као члановима културног дела човечанства, нашло је најзад одјека у многим земљама Европе, јер се оно слагало и с духом и захтевом времена. Поред Лесинга био је Дом први међу хришћанима, који је смело иступио као бранилац човечанских и грађанских права. За таква права, која су дотада била ускраћивана Јеврејима у земљама т. зв. културног света, радили су по угледу на Дома и Хердер, Клопшток, Кант и многи други.

Кад је године 1782 у северноамеричким слободним државама била проглашена једнакост свих грађана без разлике вере, као једно од основних државних начела, учинила је тада Француска први корак за побољшање политичког положаја Јевреја.

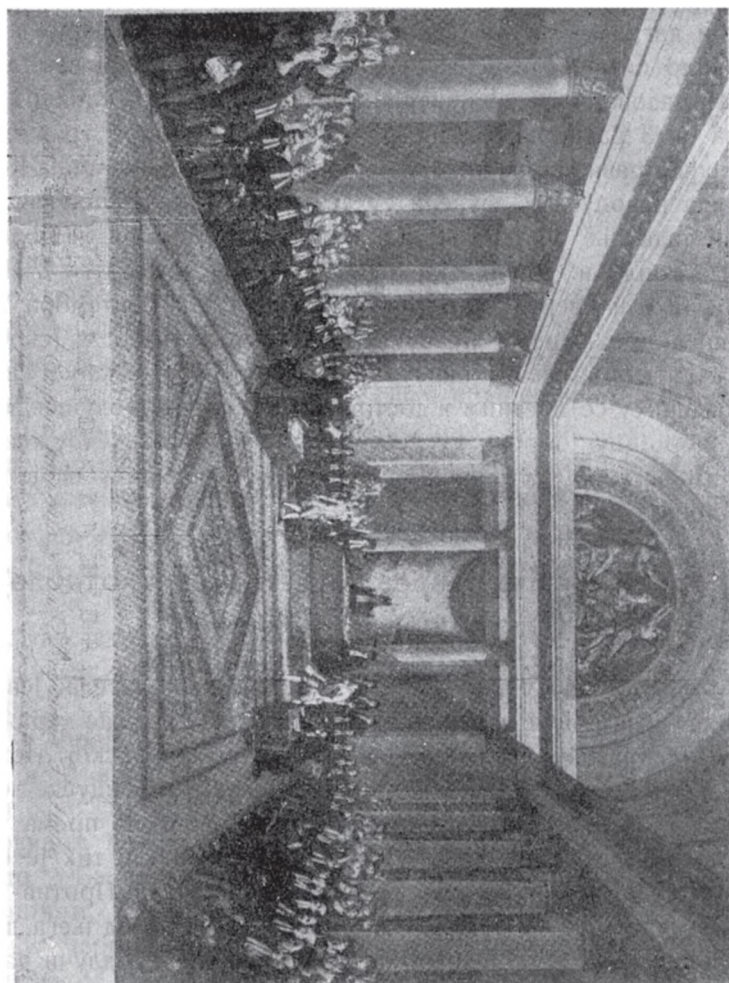
У Француској, нарочито у Елзасу и Лотарингији, које су биле под француском влашћу, живели су Јевреји већ столећима јако притешњени разним социјалним невољама. Још половином XVI века уселило се у Јужну Француску, у градове Бордо и Бајону, више маранских породица, које су својом вредноћом, способношћу и културом духа привукле на се пажњу меродавних. Исак Пинто, из Бордоа, устао је да одбрани своје саплеменике од Волтерових нападаја. Родриго Перера, који је као двадесетпетогодишњи младић прешао у јеврејство, би као проналазач азбуке за глувонеме одликован од највећих научника Француске, као од Дидероа, Русоа, па чак и од самог Краља Луја XVI. Краљевска Академија наука из Лондона изабрала га је за свога члана.

Све је то доста допринело да је јеврејско питање пред саму француску револуцију почело да занима и француску јавност. Малерб, један од најистакнутијих и најплеменитијих правника и државника свога времена, износио је многе предлоге, којима је био циљ побољшање социјалног положаја Јевреја у Француској. Друштво наука у Мецу расписало је чак и награду за оно дело, које буде најбоље изнело и расправило питање јеврејског напретка и бољитка у земљи. Од девет радова угледних јавних радника, који су конкурисали, била су 3 рада награђена, а у сваком од њих тражила се потпуна равноправност Јевреја с другим грађанима. Кад је избила револуција, заузели су се у Народној скупштини први људи тадашње Француске, као Мирабо, Робеспјер и Талјеран, веома топло и одлучно за решење јеврејског питања. После једне јаке и енергичне борбе би најзад, 27 септембра 1791 године, проглашена потпуна једнакост и слобода Јевреја у свим питањима јавног живота. Јевреји Француске, као и свугде, показали су се вредним и достојним те слободе. Содушевљењем и храброшћу борили су се у првим редовима, удружени са својим осталим суграђанима, за славу и величину своје нове отаџбине.

Наполеон сазива јеврејске великаше (нотабле) на скупштину „Санедрин“

Као ни пре, нису ни сада изостали непријатељи Јевреја, који су с времена на време устајали и на сав глас тражили поновна правна ограничења за Јевреје у Француској. Истина, мора се признати да је и међу Јеврејима Француске било таквих који нису били схватили дух времена, па према томе нису увек ни испуњавали своје дужности. Али тих је било заиста мало, а живели су у Северној Француској. Против ових Јевреја учестале су тужбе Наполеону, тражећи од њега да се опозову права дата Јеврејима. Стога Наполеон одлучи да сазове скупштину јеврејских великаша (нотабла) из свих крајева земље. Ова се скупштина нотабла, која је бројила 110 чланова, састала 26 јула 1806 у Паризу и одржала своје заседање у великој и свечаној општинској сали „Отел де вил“ коју им је уступио сам Наполеон. Скупштина је имала да расправи и одговори на дванаест питања, која су дубоко заседала у

живот Јевреја Француске. У одговору на постављена питања донете су углавном ове одлуке: Забрањује се многоженство; пре склапања сваког брака и пре развода истих мора се, поред верске приволе, водити рачуна и о постојећим државним законима; сваки Јеврејин има да се сматра равноправним

Свечано отварање француског Санадрина

брату Французу, а француска земља, као и њени државни закони, нека прирасту срцу сваког Јеврејина као и сваког доброг Француза; верски прописи забрањују Јеврејима сваки нечестан посао и зеленаштво, било то с Јеврејима или нејеврејима и т. д.

Ови одговори скупштине нотабла толико су задовољили Наполеона, да је одмах после тога сазвао скуп од 46 рабина и 25 лаика и прогласио га „Санедрином“, који ће озаконити све одлуке скупштине нотабла. Четири дана после скупштине нотабла састао се први „Санедрин“, који је потсећао на стару славу и моћ јеврејског народа, а председавао му је рабин Давид Зинцхајм. Француска је тада први пут признала јеврејску верску заједницу потпуно равноправном хришћанској црквеној заједници. Јеврејски свештеници постали су државним чиновницима, које је држава награђивала као и остале чиновнике. На чело француског јеврејства постављен је Врховни рабин - Grand rabbin (Гран рабен) кога је потрђивала државна власт.

Јеврејски грађани Француске заузимали су од тог времена и највиша државна места, како у грађанским тако и у војним пословима. Ма да се крајем XIX века, за Драјфусовог процеса, дало запазити непријатељско расположење према Јеврејима, оно је било само вештачки изазвано од извесног круга несавесних људи.

Тако уређење остало је у Француској све до године 1906, кад је црква потпуно одељена од државе.

Борба за изједначење грађанских права у Немачкој, Холандији и Белгији

Победоносни ратови Француске пресадиле верску трпељивост и слободоумна начела тадашње Француске и ван њених граница, по другим земљама Европе. Кад је Холандија била проглашена Батавском републиком, добили су Јевреји у Холандији потпуну равноправност с осталим суграђанима. Слично Јеврејима Француске и Холандије, еманципирани су се и Јевреји Белгије.

С Немачком је ишло много теже. Ни честе и многе молбе немачких Јевреја све до почетка XIX века нису биле у стању да укину онај срамотни порез, који су једино Јевреји плаћали као неку врсту главарине (Leibzoll). Тој срамоти новог доба учинили су крај Наполеон и његово победоносно продирање у немачке земље. Франкфурт је био први између немачких градова, у којем су Јевреји купили грађанско право, плативши једном за увек суму од 440.000. — форинти. На Франкфурт су се ускоро угледали и градови „Ханзе“, Хам-

бург, Либек и Бремен. Пруска, где су Јевреји стекли право на еманципацију својом крвљу у ратовима против Наполеона, попустила је истом године 1812. Саксонска и Баварска биле су најконзервативније између свих земаља Немачке, и задуго још нису дале никаква права Јеврејима.

Сва ова тешком муком и крвљу извојевана права ипак нису била дугог века. Падом Наполеоновим пада и равноправност Јевреја. Бечки конгрес (1815) створио је такав закључак, да је свака држава могла радити што је хтела. Последица таквог рада била је реакција која је омогућила да су поново настала прогањања и пљачкања Јевреја у свој Северној и Средњој Европи. Нигде се властодршци нису хтели да сете, да су се Јевреји у ратовима за ослобођење борили раме уз раме с осталим грађанима земље.

Претече еманципације Јевреја у Немачкој, Габриел Рисер и револуција од године 1848

Општа реакција која је после пада Наполеоновог и после Бечког конгреса захватила сву Европу, беснила је понајвише у Немачкој. Реакционари су на сав глас тражили да се укину све уредбе и реформе које су потсећале на Наполеоново доба, а нарочито су захтевали да се Јевреји поново скуче у својим правима. Шовинистички књижевници и научници бацили су се на јеврејско питање, износили су старе клевете, истицали су питање расе и распиривали антисемитску мржњу. У одбрану Јевреја устали су тада, међу осталима, песници Хајне и Берне. Та двојица учинили су то више из својих демократских начела, него ли из какве нарочите склоности и љубави према јеврејству, од кога су се већ раније отуђили, прешавши на хришћанство. Антисемитска струја, која је сваким даном била све већа, толико је утицала на образовање извесних кругова са слабо развијеном свешћу о своме јеврејству, да су се на стотине покрестили. Али се зато онај други, већи део Јевреја, свестан свог порекла и поносан оним што је био извојевао тешком борбом, није више дао затварати у гета. Док су пре молили за повластице, сад су ти Јевреји енергично тражили своје право. То реакционарно и по немачке Јевреје тешко доба избацило је на површину међу осталима и једног одличног борца за јеврејство и његову еманципацију у особи Габриела Рисера.

Завршивши с одличним успехом правне науке, Рисер се већ у младим годинама одликовао својим научним радом. Али како је био Јеврејин, није могао добити службу, нити право да отвори своју адвокатску канцеларију. Такве су прилике присиле младог и способног Рисера на борбу за јеврејска права. Од тог времена Рисер пише књиге, уређује новине,

Габриел Рисер

шаље меморандуме, а увек и свуда гласно и слободно истиче да је еманципација Јевреја један захтев државног интереса и да ће еманципацијом Јевреја доћи до социјалног изједначења. Он се бори и као Јеврејин и као немачки грађанин. Рисер не моли за права, он их одлучно тражи и захтева у име правде.

Из његове борбе значајне су још и данас ове његове речи: „Немачка може, сме и треба од нас да тражи све оно што је право да тражи од свог исправног грађанина. Веома ћемо радо својој новој отаџбини жртвовати све, само веру своју, истину и част никада! Јунаци и мудраци Немачке нису нас учили да се уз такве жртве постаје немачким грађанином“. Тако је Рисер говорио Немцима. Али он се обраћао и Јеврејима и бодрио их на рад. Издавао је часопис „Der Jude“ и учио је своје саплеменике да се не стиде свога јеврејског имена.

Говорио им је: „Ви не смете препустити своју одбрану другима, него се морате ујединити и сложено, слободно и ведроглаво иступити за права која вам припадају. Онда где се ради о признавању равноправности, значила би скромност обичан кукавичлук.“ И одиста, Рисер је својим енергичним радом најзад и успео. Године 1848 изабран је за посланика у франкфуртски парламенат, и његовим заузимањем парламенат прими његово начело: „Припадност било којој вери не ограничава грађанска и политичка права“. Године 1849 био је члан депутације, која је 1 априла исте године понудила Фридриху Вилхелму IV немачку царску круну.

Захваљујући Рисеровом енергичном и смишљеном раду четрдесетих година XIX века, могла је фебруарска револуција (1848) у Немачкој да изазове много повољније расположење за Јевреје, пошто је тек онда проведена потпуна еманципација у законодавству и животу немачких Јевреја. Стечену равноправност настојали су немачки Јевреји да оправдају тиме што су се марљивим радом за кратко време дигли у култури и образованости до степена осталог становништва.

Еманципација у Средњој Европи

Под средњом Европом, кад је говор о прошлости јеврејског народа, подразумевају се углавном земље бивше Аустро-Угарске монархије. Све до цара Јосифа II Јевреји су у тим крајевима имали и сувише ограничена права. И ти су Јевреји, поред велики дажбина, морали плаћати и лични порез (Leibzoll) који их је понижавао. Тек цар Јосиф II укида разна правна ограничења која су дотада важила за Јевреје, ослобађа их плаћања личног пореза и допушта им оснивање засебних, приватних школа. На потпуну равноправност није помишљао ни цар Јосиф. Њима је још увек било забрањено становати у многим градовима, а за владавине Јосифових наследника стање се Јевреја понова погоршало. Иако је цар Фрањо II (који је као аустријски цар носио име Фрањо I) више пута наглашавао како је вољан да Јевреје аустријских земаља у правима потпуно изједначи са хришћанским грађанима, њихов се положај ипак знатно погоршао. Јевреји су морали плаћати порез на свеће, вино, месо и друге животне намирнице, који остали грађани нису плаћали. Бракови су били за Јевреје ограничени, да се не би повећао број јев-

рејских породица. Живот Јевреја у појединим већим градовима био је све више отежан, а често и потпуно забрањен. Боравак у Бечу био је на пр. допуштен само Јеврејима који су се бавили трговином на велико, док је за јеврејске уметнике и научнике Беч био неприступачан. Исте су одредбе закона важиле и за многа места у Чешкој и Моравској, као на пр. за градове Брно, Оломуц, Знајим, и друге. По мањим местима и селима Галиције Јевреји су смели живети уз услов да се не баве земљорадњом и занатима. У Горњој Аустрији, Штајерској, Корушкој и Крањској Јеврејима је уопште био забрањен сталан боравак. Истина је да су поједини Јевреји постајали племићи и барони и за време док су та правна ограничења важила за остале Јевреје, али сам народ био је све до године 1848 посве притешњен. Тај се однос изменио истом године 1849, кад је уставом проглашена равноправност свих вероисповести у Аустрији. Потпуна еманципација проведена је тек године 1867, кад је нови државни закон изричито нагласио потпуну грађанску и политичку равноправност за све грађане без разлике вере. Од тог су времена могли Јевреји заузимати и највиша места у државној служби.

Сличне су прилике владале и међу Јеврејима мађарских земаља, јер су одредбе цара Јосифа вределе и за земље круне Св. Стевана. После његове смрти јавља се и овде реакција, али фебруарска револуција од 1848 учинила је и ту своје. Сабор од године 1849 поделио је Јеврејима Мађарске потпуну равноправност. Крвном клеветом у Тиса Еслару 1882 године настојало се, додуше, да се поколеба поверење у јеврејске грађане, алу се убрзо доказала неоснованост и лажност ове подле и ниске клевете. Од тог времена је Јеврејима Мађарске било углавном добро све до године 1918.

Енглеска, Италија, Русија, Румунија и Пољска

Питање равноправности Јевреја у Енглеској изнело се почетком XIX века и пред енглески парламенат. Већина најистакнутијих политичара Енглеске била је за равноправност Јевреја, али до равноправности није ипак дошло тако лако. Године 1830 изнео је Роберт Ђент пред Доњи дом предлог да се Јеврејима, рођеним у Енглеској, поделе сва грађанска права, али је тај предлог пропао. И други покушај те врсте остао је без успеха, упркос разним петицијама из свих мањих и већих места у земљи. Па ипак су и крај тих прилика два.

Јеврејина, Давид Соломонов и Моше Монтефиоре, била именована за судије (шерифе) града Лондона године 1835 и 1837.

На заузимање Роберта Пилса могли су Јевреји већ од године 1845 постати општинским чиновницима, а после дугих борби и државним чиновницима, и то од године 1850. Барон Лајонел Рочилд био је први Јеврејин који је године 1858 ушао у Доњи дом као народни посланик Ситиа, трговачког центра у Лондону. Данас Јевреји Енглеске и енглеских колонија седе као пуноправни Енглези у парламенту и не устручавају се дићи свој глас увек кад се ради о неправдама, које се наносе Јеврејима у било коме делу света. Јевреји Енглеске могу доћи и до највиших државних положаја. Они делују у земљи и као министри и као професори разних универзитета, а било је случајева да су Јевреји заузимали и положај Лордмајора (Претседника општине) града Лондона и других већих градова Енглеске. И поткраљ Индије је био Јеврејин (Исак Руфус), а у послератној Палестини именован је првим Високим комесаром Херберт Семјуел.

У осталим европским земљама призната су Јеврејима сва права у шездесетим годинама XIX века. У Италији је равноправност уследила у исто време са уједињењем државица 1870 године. Земље које су најдуже држале Јевреје у бесправном положају биле су Русија и Румунија. У Русији нису Јевреји били равноправни до саме револуције од године 1917. А и данас имају слабу корист од онога што се у Совјетској Русији зове слобода, јер им је забрањено свако верско и народно васпитање.

Преостаје још Пољска где Јевреји живе у великом броју. За Јевреје Пољске до Светског рата вреди све оно што се рекло за Јевреје Русије, под чијом су државном влашћу већим делом били све до револуције. Од прокламације слободне и велике пољске државе није се положај Јевреја у земљи знатно поправио. Истина је да имају и своје засебне заступнике у пољском парламенту (Сејм), али уза све то положај њихов је још увек врло тежак.

Јеврејски посланици, поред државотворних принципа свога клуба, боре се првенствено за следећа питања: 1) за укидање старих закона који су ограничавали права у границама крајева отргнутих од Русије, 2) против нумерус клаузус-а, и 3) за законско спречавање економског бојкота. Овај им рад полако успева, иако им је тешко да отклоне старе предрасуде за тако кратко време.

GLAVA 12

PROSVETNI RAD U LITVANIJ, POLJSKOJ, BELOJ RUSIJI I UKRAJINI

Kako su gotovo svi veštački i nasilni pokušaji austrijskih vlasti, da se otvaranjem modernih škola u Češkoj i Galiciji podigne opšta naobrazba, ostali bez većeg uspeha, to su pristalice prosvetnog rada u Istočnoj Evropi morali da podu novim, umerenijim putem. Od pomenutih zemalja Litvanija se pokazala još kao najbolji teren za novi prosvetni pokret. Za talmudistu Eliju Gaona iz Vilne rečeno je već u 10 glavi ove knjige, da je zahtevao opštu naobrazbu, jer će Jevreji pomoću nje moći da olakšaju i studiranje jevrejske književnosti. Ova činjenica, da se i rabinski autoritet, kao što je bio Gaon iz Vilne, zalagao za prosvetne ideje, pridonela je mnogo tome da su se ubrzo počela da objavljuju popularna dela iz prirodnih nauka, matematike i etike, a po tom su počele da izlaze i rasprave iz verske filozofije i biblijske književnosti. Da bi širi slojevi naroda upoznali što bolje sadržinu Svetog Pisma, prevodili su ga prosvetitelji na nemačko-jevrejski jezik, nazvan jidiš.

Maskilim i Askala

U ovom nastojanju jevrejskih prosvetitelja, koji su se zvali maskilim, jer su se rukovodili prvenstveno razumom (sehel), potpomagale su ih i državne vlasti, jer je i njima mnogo stalo do toga da se Jevreji oslobode onog isključivo tradicionalnog i verskog života, da upoznaju zemaljski jezik i književnost i da u jevrejski život uđe novi, zapadnoevropski, tačnije rečeno ruski duh. Razdoblje u kome su maskilim ostvarivali svoje ideje proteže se od sredine XVIII veka pa sve do pogroma u Rusiji, koji su počeli godine 1881.

Ovo razdoblje od gotovo 130 godina prosvetnog rada ili *Askale* imalo je 3 faze. Prva je faza prošla dosta mirno, jer se organski vezala uz tadanji jevrejski život i na jevrejskom jeziku davala opšte znanje.

Druga se faza ističe radikalnim reformama koje je pokušao da sprovede u prvoj četvrtini XIX veka značajni predstavnik askale, književnik *Isak Ber Levinzon*. On je tražio reformu celog vaspitanja jevrejske omladine, a perom i organizacijom preduzeo je i kod ruskih vlasti potrebne korake da se jevrejska mladež privede zanatstvu i zemljoradnji. Da bi njegove ideje prokrčile sebi put, objavio je neoborive dokaze, proizišle iz ustiju svih većih ličnosti jevrejske prošlosti, a ti su dokazi imali svrhu da dokažu ne samo da su Jevreji u pravu kada žele da uče strane jezike i da se bave nejevrejskim naukama, nego da im je i zanimanje zemljoradnjom i zanatstvom preko potrebno i korisno. Ovo privodenje mladeži produktivnim zvanjima bilo je, nažalost, naglo prekinuto objavom zakona o regrutima od godine 1827, po kome su Jevreji morali najveći deo svoje mladosti i muževnog doba da utroše služeći vojsku. U ovu drugu fazu askale spada i otpor koji su pokazivali hasidi protiv prosvetitelja i njihovih reformi. U toj su dugotrajnoj borbi ostali na kraju hasidi kao pobednici, jer prosvetitelji nisu uspjeli da za jevrejsko stanovništvo postignu kakve naročite uspehe na polju građanske i političke jednakosti, već su se zadržali na rušenju zastarelih životnih formi.

Ono novo i pozitivno što je dala askala u Istočnoj Evropi za razliku od askale u Nemačkoj, a donekle i u Austriji, rezultati su treće faze, koja počinje oko 1860 godine. Od toga doba bio je, doduše, za neke Jevreje ideal da se potpuno priljube uz Ruse i Poljake u jeziku i kulturi, ali je većina putem zdrave kritike nesavremenog života i duhovne obamrlosti rabina pošla pravim putem, koji dolazi najbolje do izražaja u stvaralačkom radu u Odesi i Vilni, gde su, među ostalim, dali svoje književne plodove i romanopisac *Avram Mapu*, lirski pesnik *Miha Josef Lebnzon*, a naročito tipični predstavnik celog razdoblja askale *Juda Lajb Gordon*. Nagli zastoj, odnosno razočarenje u prosvetnom radu nastalo je od 1875 g. nadalje, kada su ograničenja u pravima Jevreja postala sve teža i teža, dok pogromi od godine 1881 nisu pokazali da je gotovo ceo prosvetni rad u duhu ruske kulture bio uzaludan. Na ovu činjenicu bio je

upozorio Jevreje već i ranije publicista Perek *Smolenskin* (vidi glavu 18 b) u svom časopisu „Ašahar“, i time nagovestio da jedini častan izlaz iz nesnosnog stanja Jevreja nije asimilacija, kao što su preporučivali neobuzdani prosvetitelji, nego jevrejski nacionalni pokret.

Prosvetitelj Mojsije Lajb Lilienblum

Najosobniji među svim pristalicama askale bio je pozniji saradnik i sumišljenik Smolenskina, književnik i reformator *Moj-sije Lilienblum*. Uveren da verske dužnosti, koje su formulisane u Šulhan aruhu, treba prilagoditi potrebama života, isto tako kao što su talmudski mudraci dužnosti iz Biblije prilagoditi zahtevima ondašnjeg života, pokušao je i Lilienblum sa reformama na području vaspitanja i verskog života. Samo izmenom Šulhan aruha, rekao je Lilienblum, biće moguće da se i kod mlade generacije održi ona poznata ljubav prema jevrejskoj veri. Konzervativni su Jevreji, razume se, ustali protiv takvih zahteva. Nemirni duh Lilienblumov tražio je docnije utehe u socializmu, ali su i posle takvog rada i njemu pokazali pogromi u Rusiji da se Jevreji svuda smatraju strancima i da će ih gostoljubivi narodi jednom prognati bilo iz razloga verskog fanatizma, kao u Srednjem veku, bilo iz nacionalnih i privrednih razloga. Gotovo kao prorok tražio je Lilienblum da se u roku od 100 godina iseli većina Jevreja u onu zemlju u kojoj će se osećati kao domaćini i na koju imaju neokrnjeno istorisko pravo.

Buđenje jevrejske nauke i književnosti u Galiciji

Dok su u pomenutim zemljama Istočne Evrope prosvetitelji u svojim delima iznosili samo one ideje i one puteve koji su mogli da pridonese širenju opšte naobrazbe kod širokih slojeva naroda, u Galiciji je već početkom XIX veka počela da se razvija nova grana prosvetne delatnosti, koja je omogućila proučavanje jevrejske istorije i jevrejske književnosti. Isto tako kao u Nemačkoj, izdavali su maskilim iz Galicije, od godine 1820 nadalje, dobro uređene časopise koje su štampali u Beču i Pragu, samo s tom razlikom što je broj čitalaca ovde bio daleko veći nego u Nemačkoj. Oko takvih časopisa okupljali su se jevrejski prosvetni radnici koji su sebi postavili za zadatak da sistematski, kritički i naučno obrade sve pojave i stvaranja Jevreja

svih vremena i svih zemalja. I odista, pored Leopolda Cunca u Nemačkoj i Samuela Davida Lucata u Italiji, izbila su u Galiciji dva naučna radnika kojima treba zahvaliti što su uspeali da u hasidskoj sredini, kao što je bila Galicija, razviju smisao i ljubav za kritička naučna istraživanja.

Nahman Krohmal, autor Filozofije jevrejske istorije

Jedan od najpoznatijih prosvetitelja i tihih naučnika, bio je *Nahman Krohmal*. Da bi mogao da da svoj sud o tridesetvekovnoj prošlosti Izrailja, Rapoport je pažljivo istraživao prvenstveno područje Talmuda i Midraša i u njima nalazio izvor i važne podatke koje je upotrebio za konstruisanje pregledne jevrejske istorije. Posle takvog rada mogao je da izradi nacrt jevrejske istorije, od praoca Avrama pa sve do izгона Jevreja iz Španije. Pod uticajem Herderovih ideja o filozofiji istorije, ustanovio je Krohmal tri faze razvoja u čovečjoj istoriji: uspon, cvetanje i opadanje. To opadanje je Jevreje već tri puta zadesilo, ali postoje „apsolutan duh“ i božja providnost koji zaštićuju ovaj narod od propasti. Time u vezi znao je on da prikaže i to od kolike su važnosti bili bogoslužjenje i verski obredi za održavanje jedinstva jevrejske verske zajednice. Pošto se uverio da je njegova kritička metoda istraživanja ispravna, podvrgnuo je kritici naročito biblijsko doba i pri tome se oslonio na Ibn Ezru, odvažnoga komentatora Srednjeg veka. Po tom je objektivno ocenio gradivo Talmuda t. j. jevrejsko zakonodavstvo koje dolazi do izražaja u „Alahi“, kao i pesničke tvorevine sadržane u „Agadi“. Prema „Agadi“ bio je nešto prestrog. Protivno tadašnjem mišljenju, tvrdio je Krohmal da Sveto Pismo kabalista, t. j. „Zoar“, ne potiče od vremena Šimona ben Johaja, a isto tako je u prilog istine zastupao mišljenje da između verske tradicije i slobodoumnih pogleda treba i može da se nađe zlatna sredina. Većinu svojih misli izneo je u svojoj poznatoj knjizi „Voda zalutalih u sadašnjici“ (*More nevuhe azeman*). Krohmal će uz Rapoportu, o kome je reč u narednom oteku, da ostane zauvek jedan od glavnih nosilaca mlade jevrejske nauke, jer je pokazao put kojim treba da se pođe.

Solomon Juda Rapoport, tvorac istorisko-literarnih naučnih radova

Da bi pridobio čitaoce za nova područja, kao što su književna istraživanja, služio se mladi rabin i naučnik *Rapoport* originalnim načinom prikazivanja, koji se sastojao u tome što su saradnici u formi prijateljske izmene pisama iznosili svoje literarno-kritičke članke i naučna istraživanja. Tako je on u časopisu „Kerem Hemed“, koji je sam izdavao, obelodanio šest biografija iz doba Saadje i ostalih nepoznatih Gaona. Po prvi put dao je Rapoport književnu ocenu i svestrano prikazao i osvetlio ličnost glasovitog sredovečnog naučnika Saadje Gaona, Gaona Haja, Hananela i Nisima, kao i autora talmudskog rečnika Natana Romi i sinagogalnog pesnika Eleazara Kalira. Vredno je još pomenuti i njegova pisma koja je slao naučniku iz Italije Samuelu Lucato, u kojima ima dragocenog materijala, koji je docnije upotrebljen u naučne svrhe.

ГЛАВА 13

БОРБА ОКО РЕЛИГИОЗНЕ РЕФОРМЕ У СРЕДЊОЈ ЕВРОПИ

Између свих монотеистичких религија јеврејство је, упркос томе што је имало готово најстарију религију, доживело најмање промена у верском животу од свога постанка па све до XVIII века. Па ипак је јеврејска религија остала увек свежа и савремена. Од Мојсија, првог и највећег пророка јеврејске науке, и свих њених доцнијих претставника, јеврејска се религија непрестано освежавала и обнављала, прилагођујући се духу времена и приликама средине у којој се она исповедала. Разуме се да је при свом освежавању и обнављању она ипак остала увек иста у битним својим догмама и верским принципима, увек верна библијским тумачењима Мишне и Талмуда.

Упоредо са борбом за равноправност крајем XVIII и почетком XIX века настају и борбе за реформу на пољу религије. Док су Сефарди, почевши још од свог изгона са Пиринејског Полуострва, налазили једини спас у што строжем вршењу талмудских обреда, Ешкенази су као већи и претежнији део јеврејства осећали потребу за религиозним развојем. Јак интерес за талмудска тумачења и стриктно вршење верских обреда замењује сада више верско осећање. Али, управо сам начин исповедања тога верског осећања, т. ј. форма богослужења, није више одговарала духу времена. Истина, искрене побожности и присности при молитви није недостајало, али несавремени начин у вршењу јавних богослужења и нескладност која је при том настајала тражила је нешто ново, савршеније. Ишло се за тим да се скрати култ, који је био сувише дуг, а преобилне церемоније да се сведу на праву меру.

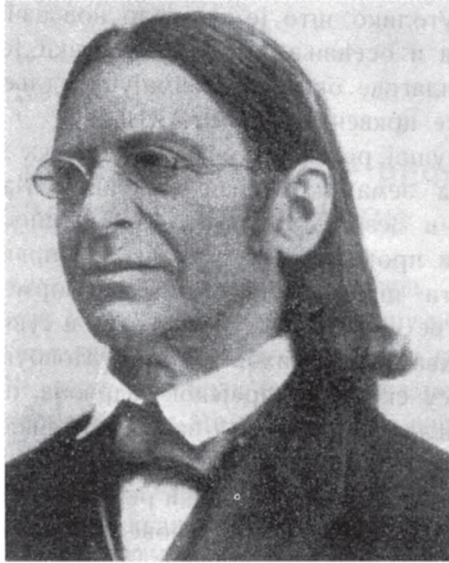
Нарочито се осећала потреба за светски образованим рабинима, који ће своје дубоко верско знање знати довести у склад с општим образовањем. Тражиле су се на сав глас реформе по свим већим јеврејским општинама Средње Европе и Пољске. Међутим, док је пољско јеврејство тежило ка реформи само утолико што је тражило нов начин исповедања јеврејске мисли и осећања, дотле су немачки Јевреји хтели да се у свему прилагоде околини, узимајући од ње немачки језик и протестантске црквене обичаје.

Први покушај реформе богослужења, уз хорско певање и проповед на земаљском језику, учинио је Израел Јакобзон прво у Каселу и Зезену, а доцније и у Берлину, којом су приликом одржали проповеди он и Цунц. Тај први покушај није успео с разлога што су Јакобзонове реформе чиниле нагли прелаз и што се он у својим реформама и сувише угледао на хришћанска схватања и њихове обреде. Новоуведене молитве и песме биле су кроз нејеврејског садржаја, а немачка проповед није уливала одушевљења за веру отаца.

Јакобзонови приврженици имали су у први мах више успеха у *Хамбургу*. Овде је основан и нови реформисани храм, где се убрзо прочуо као ванредан проповедник Соломон Готхолд. Па ипак је и ту дошло до оштре борбе између двеју струја и двају схватања о начину богослужења. Та се борба преносила из места у место, јер је готово свака немачка општина имала приврженика и једне и друге струје, (неолога и ортодокса). Борба се водила веома огорчено кроз више година и постигла је свој врхунац онда, кад су приврженици реформе пошли тако далеко да су једноставно изоставили из богослужења многе јеврејске молитве и тиме дирнули у суштину и бит саме религије. То је довело најзад и до расцепа у јеврејству. Као претставници два разна смера, који су одसेле стајали у јеврејству један према другоме, иступају два високо образована рабина Аврам Гајгер и Самсон Рафаел Хирш.

Аврам *Гајгер* се родио у Франкфурту на Мајни. Био је рабин прво у Бреслави, а доцније у Берлину. Још у младим годинама био је склон реформи, а као рабин берлинске општине увидео је већ потребу складног и савременог богослужења. Као присталица реформе, он је настојао да исту научно оправда. Он је у свом реформном раду настојао да створи нове религиозне вредности, обичаје и обреде. Он је остао веран Талмуду,

ценио га и уважавао га; за њега је Талмуд био дело у коме је приказан онај део временског развитка јеврејства о коме говори сам Талмуд. Закључењем Талмуда није застао духовни развој јеврејства. Напротив, јеврејство се и даље развија. Стога ра-

Аврам Гајгер

злога он Талмуд није сматрао обавезним у свим новим приликама. Његов главни циљ је био да створи модерну теологију коју је требало дићи до научне дисциплине. У ту сврху написао је више дела и издавао „Часопис за јеврејску теологију“. Као рабин у Бреслави и у Берлину и као професор берлинског рабинског семинара „Hochschule für die Wissenschaft des Judentums“, на чијем је оснивању највише сам радио, Гајгер је делао веома плодно. Још у својој 22 години написао је веома успелу расправу „Шта је Мухамед узео из јеврејства“, коју је расправу наградио универзитет у Бону. Написао је много успешних радова из разних подручја јеврејске науке.

Поред Гајгера, као истакнутог борца и вође реформног покрета, истиче се још Самуел Холдхајм као теоретичар реформне идеје. Као надрабин у Мекленбургу покушао је прво да своје идеје приведе у дело практичним извођењем реформи у кругу своје општине. Пошто је ту доживео неуспех, преноси

тежиште својих настојања на књижевно поље. У свом делу „О аутономији рабина“ развија Холдхајм своје погледе на уређај јеврејске општине и на њен однос према држави и државним законима. Његове реформне идеје дошле су до изражаја у берлинској реформисаној општини. Он је један од главних чланова „Друштва за реформу“, које је забацило Талмуд а држало се само Библије. Самуел Холдхајм ишао је у свом реформном раду тако далеко да је успео да реформисана берлинска општина пренесе светковање суботе на недељу, да укине други дан празника и да при богослужењу уведе само немачке молитве и проповед на немачком језику, а читање Торе да сведе на минимум. За Холдхајма се сме речи да је то рабин који својим реформама потреса темеље јеврејства.

Насупрот овима стоји претставник „верних закону“ или „ортодокса“ *Самсон Рафаел Хирш*. Родио се у Хамбургу, а био је први рабин религиозно—ортодоксне заједнице у Франкфурту. По њему је прва и најсветија дужност сваког доброг Јеврејина да се безусловно подреди закону. Па ипак ни он не тражи слепу послушност него „темељито продубљивање у прави смисао Закона и свесно служење Богу“. „У духу свога научног смера написао је „19 писама о јеврејству“, „Покушаје о дужностима Израиља у расулу“ и коментаре Торе и Псалама. Обара се веома одлучно на своје противнике и при томе истиче, да је Божја наука истинита и да је не треба реформисати.

Овом ортодоксном смеру служио је рабински семинар у Берлину који је основао Хиршов сарадник Израел Хилдесхајмер, који је поседовао огромно талмудско и модерно знање. Одликовао се уз то неуморном марљивошћу и искрено је сарађивао на свим пољима јеврејског добротворног рада.

Да би се дошло до поновног јединства у јеврејству или да се бар ублажи велико размимоилажење између једне и друге струје, сазиване су *Скупштине Рабина* у Брауншвајгу, Франкфурту и Братислави. Иако је већина рабина прихватила на свим овим скупштинама извесне реформе, изјаснивши се против крајности и у једном и у другом смеру, ипак су све поменуте скупштине слабо придонеле стишавању разбукталих страсти.

Јаз који је настао између струје ортодокса и струје напреднијих и слободоумнијих, премостио је берлински рабин Захарија *Франкел*, коме је успело да створи трећи смер, који је био средина између једног и другог. Нови смер допуштао је извесне реформе,

али се ипак строго држао традиције и одлучно се противио напуштању јеврејског језика у богослужењу.

Захарија Франкел је рођен у Прагу, а био је раније рабин у Дрездену, где је веома плодно делао и успешно се борио против лажних оптужби које су се шириле против тамо-

Самсон Рафаел Хирш

шњих Јевреја. Као одличан познавалац јеврејске и профане науке постао је веома угледан како у јеврејским тако и у нејеврејским круговима.

Кад су разна струјања и верска питања дала повода да се чешће сазивају рабинске скупштине, Франкел је на тим скуповима знао да својом убедљивом речи стекне одличне сараднике. Значајне су његове речи на скупштини рабина у Франкфурту, кад се са стране слободоумних покушавало да се из богослужења отстрани јеврејски језик: „Јеврејски језик тера нас на размишљање и буди у нама неко више расположење. Јеврејски је језик наша баштина, наша светиња и видни споменик наше духовне културе“.

Франкел је сам истицао потребу спољашње реформе богослужења, али је одлучно устао против задирања у суштину религије. Новине у церемонијалу могле су се, по његову ми-

шљењу, уводити, али оне су морале да носе у себи јеврејско обележје. По Франкелу је крајњи циљ реформе слога између младих и старих. Требало је да реформа млађе учврсти у јеврејству, а старе да убеди о потребама новог времена. Франкел је постао први директор Јеврејског теолошког семинара у Бреслави, као првог огњишта и расадишта јеврејске науке у Немачкој и ван ње. Ширење јеврејске науке постигао је великим делом и издавањем месечника „*Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*“.

Велике заслуге за реформу богослужења у *Бечкој* општини стекао је надрабин Исак Ноах *Манхајмер*. Уз припомоћ веома надареног и славног кантора, Соломона Зулцера, Манхајмер је дао богослужењу потребну естетску форму. Он је задржао старе молитве, али их је веома успешно попрадио хорским певањем, а уз то је увео и проповед на немачком језику.

По узору на бечку јеврејску општину извршена је реформа богослужења по свим већим општинама Средње Европе. Извесне су се реформе проводиле и по мањим општинама. Хорско певање, и нарочито проповед на земаљском језику, нису изостајали скоро нигде. Брзо се указала потреба за добрим и искусним проповедницима. Поред Манхајмера, Јелинека и других, особито се истицао као проповедник Лудвиг Филипзон.

Лудвиг Филипзон родио се у Десау, а проповедао је у својству рабина у Берлину и Бону, где је и умро. Исти је стекао великих заслуга као оснивач разних научних установа и хуманих друштава у којима је водио главну реч. Нарочито се залагао за еманципацију Јевреја и за реформу богослужења.

GLAVA 14

POČECI JEVREJSKOG NAUČNOG RADA

Jevrejska nauka

Uz borbu za reformu bogoslužjenja javlja se kod nemačkih Jevreja, kao prirodna posledica te borbe, i težnja za samom kulturnom obnovom jevrejstva. Težnja te vrste pretpostavljala je, međutim, i strogo naučno ispitivanje narodne prošlosti. Osećala se potreba za samospoznajom, i ona je dala povoda najplemenitijim duhovima te epohe, da svojim naučnim radom dovedu u sklad jevrejsku kulturu s opštom svetskom naukom. Iz težnje za opštom jevrejskom obnovom nastao je uskoro i literarni pokret, oko kojega su se skupljali većinom mladi ljudi, koji su sebi stavili za cilj rad na renesansi jevrejske nauke. Pioniri ovog pokreta osnovaše društvo „Kulturverein“ oko kojeg su se skupljale sve pozitivne snage u jevrejstvu. Pored Eduarda Gansa, Mozesa Mozera i drugih, kao glavne zastupnike jevrejske nauke u Nemačkoj treba istaći svetla imena Leopolda Cunca, Solomona Rapoporta, o kome je već bilo reči ranije, Avrama Gajgera, Zaharije Frankela, Isaka Josta i Hajnriha Greca. Procvatu jevrejske nauke izvan Nemačke još su mnogo doprineli ovi naučnici: Samuel David Lucato u Italiji; Izidor Leb i Žozef Derenbur u Francuskoj, i Solomon Šneur Šehter kao istraživač Genize u Kairu. Pored ovih, za unapređenje i razvitak jevrejske nauke učinile su mnogo rabinske škole u Padovi, Breslavi, Berlinu, Budimpešti i Beču.

Jevrejski naučnici u Nemačkoj

Leopold Cunc

Svoje pravo obrazovanje dobio je Cunc u Samsonovoj školi u Volfenbitelu, gde je kao jedan od prvih jevrejskih gimna-

zijačaca maturirao i pošao na univerzitet u Berlin. Po svršenim studijama postao je propovednik novog jevrejskog hrama u Pragu, odakle se posle nekoliko godina vrati u Berlin, gde je punih deset godina delovao kao direktor novoosnovanog učiteljskog seminara. Od godine 1850 živeo je isključivo za književni rad i jevrejsku nauku koja je s njim dospela do velikog procvata. Posle Palestine, Vavilonije i Španije, Nemačka je postala ognjištem jevrejske nauke i učenosti. Još godine 1819 osnovao je Cunc „Društvo za jevrejsku kulturu i nauku“, kojem su pristupili kao članovi mnogi obrazovani muševci Nemačke, a među njima i glasoviti književnik Hajne, koji se docnije udaljio od jevrejstva. Kao prvo delo novog društva pojavi se list „Glasnik za jevrejsku nauku“, čiji je urednik bio sam Cunc. Cuncov glasnik preneo je duh i metod klasične filologije na jevrejsku književnost, a Cunc sam, u svojoj raspravi o Rašiu, prvi je dao na nemačkom jeziku sliku života jevrejskog majstora sa svim pomoćnim sredstvima moderne nauke. Glavnija dela Cuncova, kojima je obogatio ne samo jevrejsku istoriju, nego i svu ostalu jevrejsku literaturu, jesu: „Die Gottesdienstlichen Vorträge der Juden zur Geschichte und Literatur“ i „Die synagogale Poesie des Mittelalters“. Za izradu svojih dela Cunc se nije služio samo do tada objavljenim delima, nego i mnogobrojnim rukopisima koje je pronašao i proučio po raznim bibliotekama. Cunc je uspeo kao niko pre njega, a ni posle njega, da nam u punoj svetlosti prikaže neizmerno duhovno blago naše svete vere i naše verske poezije. Za takav naučni rad Cunc je s pravom nazvan „Otac jevrejske nauke.“

Solomon Juda Rapoport: Pored onoga što je ranije rečeno o njemu valja istaći na ovom mestu još i to da se njegov književni rad ogleda u obrađivanju stare jevrejske građe, koju je majstorski crpio iz samog Talmuda, objavljujući u mesečnom listu „Bikure aitim“, u obliku monografija, život i rad ranije pomenutih značajnijih velikana jevrejstva. Rapoport je u isto doba veoma vešto osvetlio i kulturno-istorisku pozadinu vremena u kojem su ovi naučnici živeli i delali. Uz to je Rapoport spremao i jedno izdanje talmudske enciklopedije „Ereh milin“ od koje je uspeo da izda samo prvi deo.

Kao treći koji je svojim naučnim radom, a zajedno sa ovom dvojicom, znao da pobudi odanost jevrejstvu i da svestrano osvetli vrednost jevrejske nauke, bio je *Samuel David Lucato* iz Italije. Rodio se u Trstu 1800 godine u porodici koja

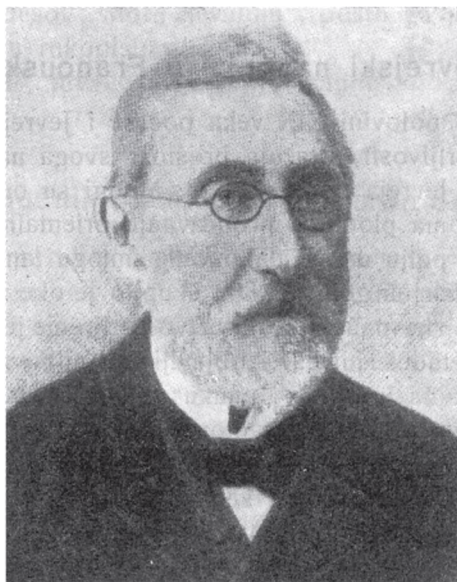
je bila bogata pesnicima i naučnicima. I sam je bio veoma nadaren pesnik, a odlikovao se uz to poznavanjem klasično-jevrejskog jezika. Lucato se može slobodno označiti kao najbolji i najspremniji jevrejski pesnik prve polovine XIX veka. Najmilije polje rada bilo mu je istraživanje i produbljivanje biblijske građe i istorije književnosti. Služio se u svom radu mnogobrojnim jevrejskim delima koja je pronalazio u mnogim bibliotekama Italije, u kojoj je delao i kao profesor rabinske škole u Padovi. Lucato je prvi otkrio i skupio dela pesnika Jude A-Levija. Pisao je o bogatstvu duhovnog života Jevreja u Španiji, a istakao se još i na polju jevrejske filologije. Umro je u Padovi 1865 godine.

O *Avramu Gajgeru* je bilo ranije reći kao istaknutom borcu za reformu bogoslužnja. Poznat je bio sem toga i kao kritičar biblijskih knjiga i prevodilac mnogih jevrejskih pesama.

Dok su Cunc, Lucato, Rapoport i drugi uspeli da pripreme obilnu i svestranu istorisku građu za naučnu istoriju jevrejskog naroda, javlja se Cuncov prijatelj i školski drug *Isak Jost*, koji je prvi pokušao da iz tog obilnog, obrađenog i neobrađenog istoriskog materijala sazda istorisku zgradu. U vremenu od 1820 do 1829 g. objavio je Jost „Istoriju Izraelaca od Makabejaca do njegovog doba“. Iako u Jostovoj istoriji ima mnogo istoriskih razdoblja u kojima se nižu događaji slično običnoj hronici i bez kritičke obrade samog materijala, ona se ipak sve do pojave Greca mnogo čitala. Pri kraju svoga života izdao je Jost prvo „Istoriju jevrejstva i njegovih sekti“ u 3 sveske, a zatim „Noviju istoriju Izraelaca od 1815—1845“. Ovo poslednje Jostovo delo u mnogome otklače od ranijih.

Najzad, razvitku i unapređenju jevrejske nauke doprineo je osobito mnogo *Hajnrih Grec*, profesor na rabinskom seminaru u Breslavi. Grec se proslavio na polju jevrejske historiografije. On je napisao jedno od najsajnijih istoriskih dela jevrejskog naroda u 11 svezaka, u kojem je obuhvatio svu prošlost jevrejskog naroda od najstarijih dana do godine 1848. Izvod iz tog njegovog ogromnog dela čini njegovo docnije popularno delo u 3 sveske, koje obrađuje istoriju Jevreja sve do godine 1894, godine njegove smrti. Za vreme svojih dugih studija Grec je prodirao sve dublje i dublje u suštinu prošlosti jevrejskog naroda, dok se u njemu nije probudio nagon da na osnovu kritički ispitanih izvora obradi prošlost naroda iz kojeg je sam nikao, i da ju prikaže svemu svetu posve objektivno.

Svoj ogromni rad započeo je 1853 godine prikazom talmudske epohe i tako ispunio onu prazninu koja se toliko osećala kod njegova prethodnika Josta. Dok su tvorci Talmuda postojali ranije kao blede teološke šeme, Grec uliva u njih život u okviru istoriskih događaja i čini ih vidnim istoriskim ličnostima.

Hajnrih Grec

Grecova retka sposobnost i umešnost za preduzeto delo pokazala se još bolje godine 1856, kad je u svojim izdanjima rasvetlio prošlost jevrejskog naroda za vreme Hasmonejaca kao i za vreme rimskog gospodstva. Strastvenu borbu jednog naroda za svoju nezavisnost, utakmicu između grčko-rimske i jevrejske kulture u Judeji i u diaspori, unutrašnju borbu jevrejskih stranaka i poslednji veliki rat između Judeje i Rima, sve je to Grec prikazao i osvetlio najživljim slikama, a istovremeno i strogo kritički. U docnijim izdanjima obrađuje Grec epohu talmudskih naučnika i Gaona, potom prošlost Jevreja u docnijim epohama, a u 11 svesci najzad i onaj period od Mendelzona do 1848 godine. Važno je istaći da je Grec ne samo svojim pisanim delima mnogo uradio na tome da se znanje jevrejske prošlosti znatno raširi, nego je on i živom reči, svojim predavanjima na istoriskom seminaru breslavskog univerziteta, vanredno mnogo doprineo spro-

vođenju tog cilja. Svaka pojedina sveska istorije Jevreja, koju je Grec redom izdavao, svako njegovo održano predavanje, bilo je jedno novo svedočanstvo o svestranoj spremi njegovoj i o nezimernoj ljubavi i dubini misli, kojom se on posvetio tom radu. Pravac koji je označio Grec u pisanju jevrejske istorije usvajaju i svi docniji naučnici na tom polju rada.

Jevrejski naučnici u Francuskoj

U drugoj polovini XIX veka počеше i Jevreji u Francuskoj da sa više marljivosti istražuju prošlost svoga naroda, a ponasob prošlost Jevreja u Francuskoj. Mnogi su od jevrejskih naučnika bili veoma plodni u proučavanju orientalnih jezika, te su radeći na tom polju uspjeli da osvetle mnogu tamnu stranu jevrejske prošlosti. Još godine 1880 skupilo je oko sebe sve mlade i poletne jevrejske naučnike „Društvo za širenje jevrejske nauke“ (Société des études juives) i objavljivalo njihove radove u časopisu „Revija za jevrejsku nauku“ koja je izlazila i još sada izlazi 4 puta godišnje. Većina ovih pisaca prošla je kroz Rabinski seminar u Mecu, a neki su docnije stekli zasluge i kao vrsni profesori na rabinskom seminaru u Parizu.

Među prvima, koji je zauzeo stolicu za jevrejsku prošlost na seminaru u Parizu, i koji je toj visokoj jevrejskoj školi dao rang naučnog zavoda bio je rabin i istorik *Izidor Leb*. On je izdao delo „Položaj Jevreja u Pruskoj, Srbiji i Rumuniji“ godine 1877, dakle na godinu dana pre Berlinskog kongresa, na kojemu su Jevreji tih zemalja i dobili svoja građanska prava. Sem toga napisao je knjigu „Jevreji u Rusiji“ i objavio tabele jevrejskog kalendara, počevši od početka hrišćanstva pa sve do našeg veka. Leb je bio izdavač i urednik pomenute jevrejske naučne revije i vrlo marljiv saradnik Velike francuske enciklopedije za sva jevrejska pitanja.

Pored Leba zaslužuje pažnju još i orientalista i korektor orientalnih knjiga u francuskoj državnoj štampariji *Žozef Derenbur*, koji je među ostalim napisao „Istoriju i geografiju Palestine prema Talmudu i ostaloj rabinskoj književnosti“. Sem toga obelodanio je gotovo sva dela glasovitog Saadje Gaona. Sa ovom dvojicom saradivali su još neki čija su dela vredna pomena:

Cadok *Kan* bio je poslednji od države priznati Vrhovni rabin Francuske i vrlo aktivni socijalni radnik. Napisao je za-

paženo delo o „Ropstvu u Bibliji i Talmudu“ kao i „Istoriju o Titu Vespazijanu“.

Solomon *Munk* otkrio je u Nacionalnoj biblioteci u Parizu mnoge knjige na arapskom jeziku, koje su poslužile kao dragocen izvor za istoriju Jevreja u Španiji. Među ostalim izdao je na arapskom Majmonidesov „More nevuhim“, pošto ga je uporedio sa svim postojećim rukopisima.

Moiz *Švab* preveo je ceo jerusalimski Talmud na francuski jezik.

Jevrejski naučnik u Americi Solomon Šneur Šehter

Porastom broja Jevreja u Americi stvorili su se brzo jevrejski naučni centri u Njujorku, Filadelfiji, Cincinatiju i Čikagu. Od mnogih koji su, zahvaljujući svom radu u Evropi, dospeli u novi svet i onde stvorili temelje za širenje jevrejske nauke, zaslužuje pomena profesor Solomon Šehter, rodnom iz Rumunije, koji je svojom umerenom reformom u verskom životu uspeo da čvrsto organizuje konzervativne delove jevrejskog življa Amerike, a naročito Njujorka. Ali zasluga Šehterova odnosi se još više na to što je otkrio i istražio u Kairu „genizu“ t. j. jevrejsku versku arhivu ili mesto gde su se ostavljali otpatci ili inače čuvali rukopisi i ostale jevrejske knjige Kaira i okoline. U toj genizi pronašao je on g. 1896 dve trećine dotle nepoznatog jevrejskog originala Jozue, sina Siraha, autora knjige verske životne mudrosti koja se u Septuaginti, grčkom prevodu Biblije, nalazila od uvek zajedno sa ostalim knjigama Staroga zaveta. Šehter je obelodanio godine 1910 još i t. zv. „Napis iz Damaska“, u kojem verovatno sadukejska stranka preporučuje krajem II veka pre Hrista strogu poslušnost prema zakonima Tore.

Rabinske škole

U desetoj glavi ove knjige pod naslovom „Talmudske škole XVIII veka“ ocrtan je značaj koje su imale Ješivot, t. j. najviše jevrejske vaspitne ustanove toga veka za širenje jevrejske nauke. Liberalni XIX vek nije mogao da se zadovolji sa ograničenim jevrejskim gradivom tih Ješiva, koje se sastojalo iz poznavanja Talmuda i Posekim (decizora), t. j. onih koji izriču presude u svim verskim pitanjima. Obrazovaniji deo jevrejskih opština tražio

je sada od svojih duhovnih poglavara ne samo poznavanje svih disciplina jevrejske nauke, već je postavljao kao uslov da rabinski kandidati moraju da prođu i univerzitetske studije, t. j. da steknu opštu naobrazbu.

Za buduće rabine ove vrste otvoreni su u drugoj polovini XIX veka rabinski *Seminari* u gotovo svim većim državama. Prvi takav rabinski seminar otvoren je u Padovi godine 1829 pod imenom „Koledo rabiniko italiano“, i taj je posle prekida od 30 godina produžio svoj rad ponovo godine 1899 u Firenci, gde i danas postoji. U Rusiji su godine 1845 otvorene u Vilni i Žitomiru dve rabinske škole u prosvetnom duhu, ali nisu imale ono značenje, koje su stekli glasoviti rabinski seminari u ostaloj Evropi. Među ove spada prvenstveno Jevrejski teološki seminar u Breslavi, koji je osnovan godine 1854, i na kojem su stekli jevrejsko obrazovanje većina docnijih jevrejskih naučnika Nemačke i okolnih zemalja. Dvadeset godina posle osnivanja ovog naučnog zavoda, koji je u pitanju verske reforme zauzimao uvek umeren pravac, osnovan je u Berlinu jedan liberalni rabinski seminar pod imenom „Visoka škola za jevrejsku nauku“ i jedan konzervativni pod imenom „Rabinski seminar za ortodoksno jevrejstvo.“ Za Francusku je imala isto značenje već pomenuta „Centralna rabinska škola u Mecu“, koja je produžila rad u Parizu godine 1859 pod imenom „Izraelski seminar Francuske.“ Ostale države ugledale su se većinom u seminar iz Breslave, pa je tako osnovan jedan u Budimpešti, drugi u Beču, a potom u Londonu i već pomenutim varošima Amerike. Svi su ovi seminari imali uvek najglasovitije naučnike za svoje nastavnike, a slušaoci su sem toga imali na raspoloženju i bogatu biblioteku sa dragocenim rukopisima iz jevrejske književnosti, dok su u nekim seminarima postojali, a i sada postoje, internati u kojima se budući rabini prehranjuju i zajednički stanuju.

Izdavanje jevrejskih enciklopedija

Jevrejski naučnici činili su još od XII pa do kraja XIX veka sve moguće pokušaje da azbučnim redom ili prema naučnim predmetima srede sve jevrejsko znanje i rezultate jevrejskog naučnog rada, ali je sve to ostalo bez vidnog uspeha, jer su samo genijalni pojedinci mogli da obuhvate sve gradivo. Tako je na pr. Majmonides u delu „Mišne Tora“, ili „Jad

hazaka“ sradio sve do tada poznato jevrejsko znanje, a rabin Jakov Hamburger izdao je godine 1862 na nemačkom jeziku „Real-enciklopediju jevrejstva“ t. j. azbučni i pregledni spisak svih ličnosti, svih pitanja i svih pojava iz Biblije i Talmuda, koji je docnije nadopunjen novim podacima sve do njegova doba.

Moderne, naučne i pouzdanije enciklopedije, kao rezultati saradnje mnogo stotina priznatih jevrejskih i nejevrejskih naučnika, izašle su tek početkom XX veka sa mnogo ilustracija.

Na engleskom jeziku izašla je u vremenu od godine 1901 do 1906 u Njujorku i Londonu „Jewish Encyclopedia“ u 12 svezaka.

Na jevrejskom jeziku izašla je u 10 svezaka godine 1913 enciklopedija sa gotovo istom sadržinom pod imenom „Ocar Jisrael“.

Na ruskom jeziku dovršeno je iste godine u 16 svezaka vrlo pouzdano i potpuno delo „Jevrejskaja enciklopedija“.

Na nemačkom jeziku postoji od godine 1930 popularan, ali opsežan i vrlo informativan „Jüdisches Lexikon“ u 5 svezaka, a od godine 1927 izlazi strogo naučna, obično po dve sveske godišnje, „Enciklopedija Judaika“ pod uredništvom Dr-a Jakova Klackina i profesora Dr-a Ismara Elbogna, dvojice priznatih autoriteta u jevrejskoj nauci.

ГЛАВА 15

ЗНАТНИЈИ ДОГАЂАЈИ У XIX ВЕКУ

Крвна клевета у Дамаску

Тешке унутрашње трзавице које су у првим деценијама XIX века све више слабиле царевину Турску, имале су неповољне последице по Јевреје Истока, који су дотада живели мањевише мирним животом по разним земљама европске и азијске Турске. Грчки устанак и ослобођење Грка испод турске власти били су већ први повод да Јевреји полуострва Мореје осете сав гнев раздражене грчке масе, која је устала на голоруке Јевреје већих и мањих места Грчке, јер су Јевреји тобоже узели учешћа у свирепом убиству грчко-православног патријарха у Цариграду на ускршњу недељу 1821 године. Услед ове подле клевете изгубило је око 5.000 Јевреја своје животе а још већи број остао без крова над главом.

Па ни Јевреји азијске Турске нису боље прошли. И ту постају они жртва разних сукоба између турске власти на једној страни и разних бунтовника на другој страни. Десило се то у оно време кад је египатски паша Мехмед Али хтео да се учини неовисним од султана Махмуда II (1831-1840). У борби између једног и другог, Палестина је постала главним поприштем њихове огорчене борбе. За 20.000 Јевреја, који су живели тада у Светој земљи, биле су то године патње и ужаса, које су својим страхотама потсећале на време крсташких ратова. Кроз негдашњу Јудеју и Галилеју пролазиле су час чете бунтовног Мехмеда Али паше, час дивљи Друзи са Либанона, а час опет урођеници, побуњени Феласи. Све те необуздане хорде пљачкале су једнаком ревношћу голоруке јеврејске становнике, скврнавиле њихове храмове и наносиле срамоту јеврејским женама и девојкама. Том приликом највише је страдала општина у Сафеду, која је била насељена већином емигрантима из Пољске и Русије.

У борби, коју је Махмуд II водио с египатским отпадником Мехмед Али пашом, нису ни европске силе остале равнодушни посматрачи. Док је Француска држала Мехмед Али пашу, Русија, Енглеска и бивша Аустрија биле су на страни Турске. Све су те заинтересоване силе водиле гровничаву дипломатску борбу преко својих посланика и конзула у већим местима Сирије и Палестине.

Пред сам слом египатског паше Мехмед Алије у Сирији збила се у Дамаску, главном граду земље, страшна крвна клевета и трагедија, која је дубоко потресла јеврејство целог света.

Дамаск је бројио у оно време око 20.000 јеврејских становника, међу којима се истицао већи број отмених и богатих сефардских породица. Поред јеврејског и муслиманског становништва, у Дамаску је живела и колонија хришћанског становништва, која је стајала под протекторатом француског посланика, који је уживао особито поверење Мехмед Али паше. Год. 1840, 5 фебруара, нестакнена изненада Томас, калуђер капуцинског реда, који је био иначе добро познат у целом Дамаску. Како је исти као надрилекар обичавао залазити и у јеврејске куће, а виђен ја по последњи пут у јеврејском делу вароши, није било тешко осталим калуђерима његовог реда да протуре вест међу лаковерни свет, како је калуђер Томас убијен од Јевреја у ритуалне сврхе. Рати Мантон, француски посланик у Дамаску, чије име није иначе уживало најбољи глас, али је ипак имао увек потпору од суровог гувернера Шериф паше, створи из тих лажних вести интригу, која је по својим страшним последицама превазишла све страхоте из доба инквизиције. По налогу Главног паше би затворено 7 најодлучнијих јеврејских грађана, које су ставили на грозне муке и грубом силом натеривали да признају злочин. Кад и поред свих паклених мука нису ови могли да признају оно о чему нису имали ни појма, затворише око 60 нејаке деце од 3-10 година. Ту су недужну децу мучили глађу, не би ли на тај начин присилили родитеље на признање. Мајке, које су јецајем своје недужне деце доведене до лудила, остале су доследне и упорне у порицању злочина. Слично се десило на острву Родосу. И ту су невини Јевреји постали жртвом ужасне клевете као и у Дамаску, где је помрчина по затворима прогутала многу јеврејску породицу.

Крвна клевета у Дамаску изазвала је ускоро ужас и згражање у свом културном свету. Док је на једној страни Рати Мантон путем штампе раструбио по свој Европи ту ружну и лажну оптужбу против Јевреја, дотле је канцелар Метерних преко свог конзула у Дамаску настојао да све то претстави као просту клевету. Ова мржња на Јевреје, била је, међутим, и даље на вештачки начин раширивана, па стога нису изостајали протујеврејски изгреди ни у Смирни, Бејруту и другим местима. Најзад на молбу Мошеа Фреско, цариградског хахам башиа, и на интервенцију банкара у Лондону, наредио је султан да се крвна клевета у Дамаску испита и да се изнесе пред сам Диван. Страшна афера у Дамаску била је у то време привукла пажњу већ целокупне европске штампе. Осећала се прека потреба да се и пред цивилизованим светом одбрани част и углед јеврејства. У ту сврху одржана је у Лондону велика скупштина јеврејских одличника, којој је присуствовао и Кремје, велики јеврејски јавни радник из Париза. Та је скупштина одлучила да из своје средине пошаље у Дамаск Мошеа Монтефиоре, Кремјеа, Алберта Ферманса и Соломона Мунка, који ћу на лицу места потанко испитати ствар. У исто време је и лорд Палмерстон, енглески министар спољних послова, наредио енглеском конзулу у Сирији да свим силама поради на томе да се крвна клевета свестрано осветли, кривци казне, а недужни пуне слободу. Мехмед Али, коме је у том часу више стало до тога да Сирија припадне Египту него ли до јеврејске части, оклевао је још дуго да изведе ствар на чистину. Најзад је и он морао попустити и признати да је и сам био заведен срамотном клеветом. Пошто су доказали своју невиност, пуштени су ухапшени Јевреји на слободу, а из Цариграда је засебним ферманом објављено да се убудуће свака крвна клевета унапред огласи лажном.

Alliance Israélite Universelle; филантропи Кремје, Барон Хирш и Едмонд Рочилд

Муке и патње, које су имали да поднесу Јевреји источних земаља за време грчког устанка, у доба разних политичких трзавица, оне срамотне крвне клевете у Дамаску и непрестаног притешњавања Јевреја у Русији, довеле су њихову браћу, Јевреје запада, до сазнања да се тежак положај источних Јевреја

може поправити само узајамном помоћи целог јеврејства. Осећање солидарности и заједничке верске припадности учинило је да се године 1860 оснује светска јеврејска организација „Alliance Israélite Universelle“ („Кол Јисраел хаверим“) у Паризу са лозинком „Сви за једног и један за све“ (Кол Јисраел аревим зе базе). Алијансу је основало 17 млађих и полетних људи док су проглас на цело јеврејство, који почиње речима „Ако верујете...“ саставили и објавили шесторица истакнутих првака из њихове средине: Рабин Астурк, професор рабинског семинара Изидор Коен, инж. Карвало, Адвокат Левен, универзитетски професор Мандел и трговац Шарл Нетер.

Алијанса је ставила себи у задатак да брани јеврејску част од сваког напада, да ради на еманципацији, просвећивању и моралном напретку Јевреја као и да унапреди земљорадњу и занатство; да пружи помоћ и заштиту свима, који оскудевају и трпе, јер су се родили као Јевреји. Сходно својем узвишеном задатку, Алијанса је имала да послужи као пример човечности, правичности и узајамне љубави међу браћом. У ту сврху Алијанса је подизала у ориенталним земљама разне школе као основне, занатске и пољопривредне. Помагала је великим новчаним сумама своју невољну браћу и предузимала је честе дипломатске интервенције, кад год је претила опасност Јеврејима ма које земље.

Амблем Алијансе

Према узору Алијансе у Паризу основане су сличне организације у разним европским центрима. У Лондону „Anglo-Jewish Association“ (Англо Ђуис Асосјешн) 1870; у Бечу „Israelitische Allianz zu Wien“ 1873; у Берлину „Hilfsverein der deutschen Juden“ 1891; У Америци (Њујорку) основан је ред „Бене Берит“ који има своје ложе по свим земљама.

Поред осталих чланова централног комитета Алијансе био је особито заслужан његов претседник Адолф *Кремје* који је то место заузимао све до своје смрти године 1880. Кремје (1796-1880) се већ у младим годинама истицао у својству

адвоката као ванредан говорник и неустрашиви борац против свих предрасуда о Јеврејима. Његова је заслуга што је у Француској укинута заклетва „тоге јудаісо“, која је била обавезна само за Јевреје. Кремје је први одбио да исту положи и то овим речима: „Налазим се на француском суду као француски грађанин а не као Јеврејин. Ја ћу положити ону заклетву, која је и за друге грађане прописана.“ Био је у два маха Министар правде (1848 и 1879) а пуних 10 година сенатор. И као адвокат и као високи државни функционер користио је својим саплеменицима. Био је од помоћи Јеврејима Швајцарске, Румуније и Турске, а нарочито се бринуо и радио да поправи бедно стање Јевреја Источне Европе и Предње Азије. Као једино средство које би истима помогло, Кремје је стално истицао њихово просвећивање. Још године 1840 подигао је школе у Каиру и Александрији, познате под именом „Кремјеове школе.“

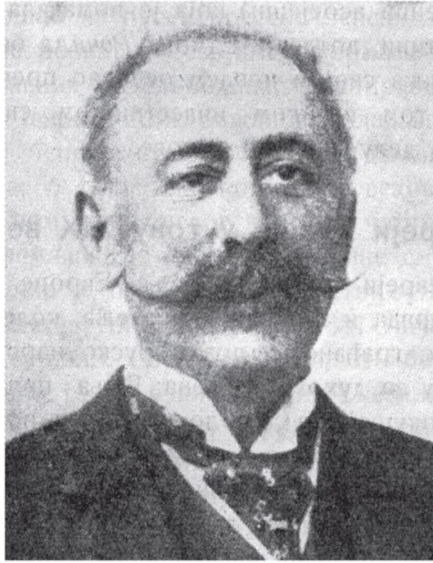
Моше Монтефиоре

Оно што је Кремје био међу француским, то је био Моше Монтефиоре међу енглеским Јеврејима. Као савременици обојица подједнако осећају боли и патње своје браће у разним крајевима света а нарочито оних на Истоку. За Монтефиора се може без претеривања рећи да је сав свој дуги век од сто и једне године (1784-1885) провео као јеврејски јавни радник и филантроп. Ни онда када је био шериф (судија) у Лондону, у грофовији Кент и у свом завичају Рамстагу, није престао да ради за јеврејство. Његово срце је увек припадало јеврејском народу. За време крвне клевете у Дамаску уложио је сав свој ауторитет и умну снагу те подносио напорна и дуга путовања да одбрани несрећну браћу и угрожену јеврејску част. Монтефиору, Алберту Фермансу и чувеном ориенталисти Соломону Мунку треба захвалити што су Јевреји Дамаска пуштени испод суђења. У шесде-

Моше Монтефиоре

сетдругој години свога живота иде у Петроград цару Николају I, код кога је с успехом интервенисао у ствари својих саплеменика. Ишао је папи у Рим, да му објасни бесмисленост легенде о крвној клевети. Био је у Мароку, Румунији

Мориц Хирш

и поново Русији, увек у намери да олакша тешко стање Јевреја и поправи њихов социјалан положај у тим земљама.

Уочивши тешке прилике под којима живе његова браћа у разним земљама, Монтефиоре је проповедао повратак Јевреја у Палестину. У ту сврху испословао је дозволу за куповање земље и насељавање Јевреја у земљи. Сам је седам пута ишао у Палестину, а седми пут (1875) као седамдесетогодишњи старац. У Јерусалиму оснује велику платнару и упосли велики број сиромашног јеврејског становништва. Подигао је јеврејску штампарију, пољопривредну школу и велики број кућа за сиромашне становнике. За његов заиста племенит и несребичан рад одликовала га је енглеска краљица Викторија, давши му титулу барона. Колико је волео свој народ и Палестину, види се и по томе што је у свој грб дао да се јеврејским словима уреже реч „Јерушалајим,“ и што је скоро сваки предмет у његовој соби за рад имао натпис „Света земља“.

Поред Кремјеа и Монтефиора, стекли су велике заслуге за јеврејство још и Барон *Хирш* и Едмонд Рочилд. И један и други стављају јеврејској емиграцији велике суме на расположење. Док је Барон Хирш оставио сав свој иметак организацији „Jewish Colonisation Association“ — И. К. А. — (Ђуиш колонизејши асосјеши) која је помагала колонизацију Јевреја у Аргентини, дотле је Едмонд *Рочилд* осамдесетих година прошлог века својим новцем основао преко 20 колонија у Палестини и том великом инвестицијом свога богатства много допринео делу народне обнове.

Јевреји Русије у току XIX века

Док су Јевреји осталих земаља Европе, под утицајем Менделзоновог рада и његових пријатеља, колико толико долазили до неких грађанских права, руско царство заостајало је у том правцу за духом времена. Ваља признати да су и овде учињени покушаји да се положај Јевреја поправи утолико што се за владавине Александра I настојало, да Јевреји могу слободно похађати гимназије и високе школе, да им се дозволи оснивање приватних школа и да им се да слобода трговине и обрта. А све те повластице осташе само као мртва слова на хартији или су изузетно примењивана, док је већина јеврејског народа у Русији и даље сматрана посве неправном. Међу такве изузетке спада и Натан Функелштајн из Склова који је добио допуштење да подиже земљорадничке колоније. Функелштајн је заиста основао 7 колонија у околини града Николајева, назвао их јеврејским именима и населио их јеврејским становништвом. Ови јеврејски земљоделци у Русији били су лети тежаци и обрађивали су земљу, а зими научници, који су се бавили књигом и студирањем Талмуда.

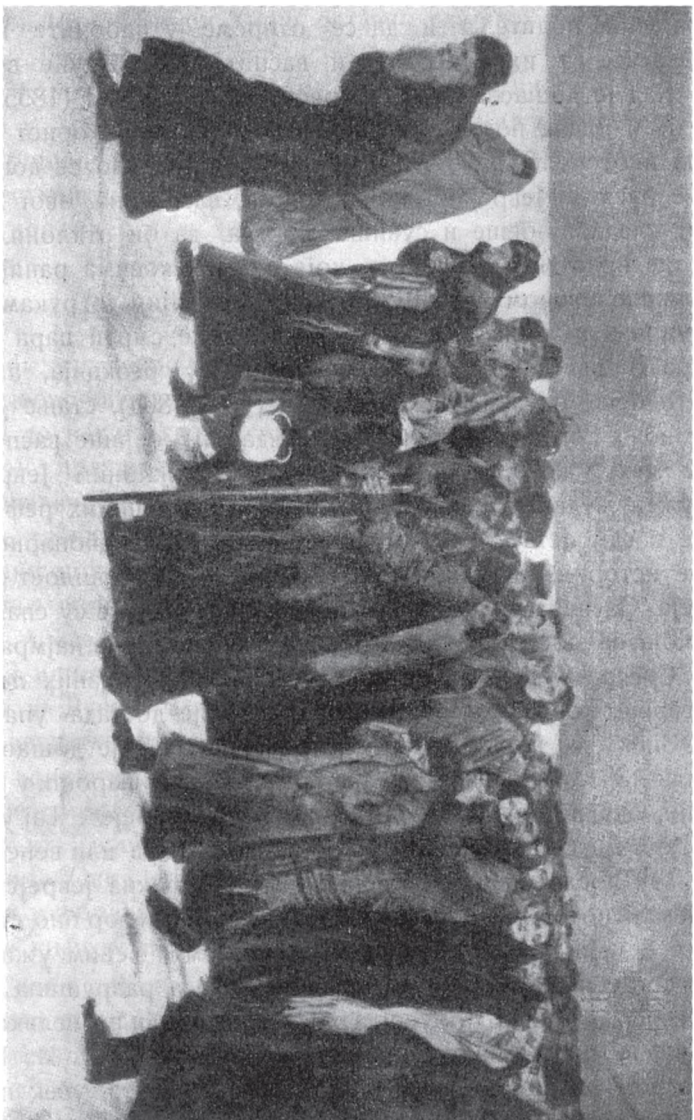
Слабо стање Јевреја за владавине Александра I још више се погорша за владања цара Николаја I (1825-1855). Николај I је поступао са Јеврејима и сувише круто. Изгнао је све Јевреје из Петрограда и Кијева, а године 1834 издао је указ по којем је требало да се сви Јевреји раселе и да се сместе у унутрашње „рејоне“ (округе) који су били за њих нарочито одређени. Да се тај царев указ није посве извршио треба захвалити интервенцији Мошеа Монтефиоре, који је успео да делује на цара да буде бар за неко време толерантнији према

Јеврејима. Али та његова толерантност није била дугог века. У прогањању Јевреја цар није одустајао ни од оног и сувише суровог закона, којим је одредио да се јеврејска деца отргну из наручја родитеља и да се отпреме у нарочите крајеве државе где су их покрстили и васпитали за будуће војнике.

Кад је дошао на руски престо Александар II (1855-1881), који је и иначе познат по својим реформама у корист потлачених и бесправних („Ослободилац“), поправио се донекле и стање руских Јевреја. Али, нажалост, владавина овог племенитог владара беше и сувише кратка, да би отклонила све оне зле пресуде о Јеврејима, које су се вековима раније биле укорениле у оном делу руског народа у чијим је рукама била сва управа у земљи. Кад је после насилне смрти цара Александра II настала у пространом царству реакција, а руски престо беше заузео Александар III (1881-1894), стање Јевреја се поново погоршало. Цар Александар III бејаше васпитан у оном духу, који га је учинио скроз несклоним Јеврејима. Окружен људима који су били непријатељи ранијих рефорама, он је и сам остао велики реакционар. То реакционарно доба руске историје је уједно и најтеже време за прошлост руских Јевреја. За владавине Александра III руске Јевреје су сналазила зла која се могу поредити са бруталним неделима најмрачнијег дела Средњег века. То је време великих и грозних *погрома* на Јевреје, које историја човечанства није до тада упамтила.

Знак за први велики погром на Јевреје дошао је 27 априла 1881 године из Јелисаветграда, велике вароши у Јужној Русији, одакле се ширио поклич „Убијте Јевреје“. Тај ужасан глас још не беше допро ни до оближњег града или већег села, а већ су последице биле грозне, јер се недужна јеврејска крв пролевала потоцима. И једва се овај грозни приказ био стишао, кад се 8 маја појави још јачом жестином и већим ужасом у Кијеву, где је нахушкана и разјарена маса разрушила скоро све јеврејске куће, порушила храмове и побила велики број Јевреја, не поштедивши при томе ни жене ни децу. Из Кијева се погром ширио попут лаве у оближња места, увек палећи и рушећи све што је било јеврејско. По свој Јужној Русији преносио се погром из места у место и трајао је од маја све до септембра месеца. Погроми су се и доцније понављали. Сва места у којима бејашу Јевреји велик или претежнији део становништва, снашла је иста беда и невоља. Преко 30 градова

На изгнанничком путу

би ватром уништено а близу 100.000 Јевреја оста без крова и огњишта, те су се морали потуцати од немила до недрага.

Ужас ових погрома у Русији, беда и невоља хиљаде јеврејских породица, које су такорећи преко ноћи пале на просјачки штап, изазваше запрепашћење свега културног света а самилост и пожртвовање целог јеврејства. Алијанса из Париза и Алијанса у Бечу организоваше сабирне акције по свим јеврејским општинама на свету. У тој сабирној акцији узели су видног учешћа и многи племенити хришћани међу којима се истиче кардинал и архиепископ Едуард Манинг. Познати филантроп Барон Хирш дарова велике суме новца у жељи да створи настрадалим Јеврејима могућност живота у Аргентини. Много хиљада руских емиграната збиља отсели у Америку, где се трајно и настани, али велики број њих врати се у Европу па неки од њих чак и у стару отаџбину Русију.

Погроми Јевреја у Русији су се обнављали и у доцнијим годинама (1891), да би достигли свој врхунац 1903 у Кишеневу и Хомљу, а 1905 и 1906 у Одеси и Москви.

Све патње и невоље, које су снашле руске Јевреје за тих последњих већих погрома није уопште могуће описати. Жалосни призори из тог времена, по својем ужасу, једва се могу упоредити с оним страхотама из времена Богдана Хмељницког (1648). После године 1907 није било, додуше, погрома у већем стилу, али тешко стање по Јевреје у Русији одржало се све до Светског рата и велике револуције. Године 1919 дође поново до погрома великог стила у Јужној Русији, које је потстицао вођ Малоруса Петљура, а за време којих су пострадале многе десетине хиљада јеврејских породица.

Берлински конгрес и равноправност Јевреја

После руско-турског рата и Сан Стефанског мира, који нису успели да реше Источно питање, дошло је године 1878 до Берлинског конгреса на коме се поред осталих важних питања имало решити и питање равноправности Јевреја на Балкану. Алијанса из Париза и утицајне личности, међу којима се особито истицао велики енглески државник Бењамин Дисраели (Лорд Биконсфилд), уложили су све силе да се на конгресу изнесе тешко стање балканских Јевреја, а нарочито бедан положај Јевреја у Румунији. Упркос једне одредбе Па-

риске конвенције још од године 1856, која је тражила потпуну грађанску равноправност свих становника Влашке и Молдавије без обзира на њихову верску припадност, Јевреји тих крајева живели су јако притешњени. Пријатељи потиштених и бесправних изнели су на Берлинском конгресу мишљење по којем верско убеђење и припадност ма којој религији не сме бити разлог да се некоме ускрате грађанска права или да га сматрају грађанином другог реда ма у ком месту он живео. При томе се мислило на Јевреје свих балканских земаља а нарочито оних у Румунији. Таквом мишљењу успротивио се руски посланик, кнез Горчаков, који је том приликом изјавио, да треба чинити разлику између питања о слободном верском исповедању и питања о уживању грађанских и политичких права. Док се и он залагао за потпуну слободу вере, коју је дарезљиво допуштао и балканским Јеврејима, подигао је свој глас против грађанске и политичке равноправности истих, правећи разлику између Јевреја Западне и Средње Европе и оних Јевреја балканских земаља, који су, по његовом мишљењу, само терет осталом нејеврејском становништву Србије, Бугарске, Румуније и руских земаља. Претседник конгреса канцелар Бисмарк, који је стајао под великим утицајем Дисраелија, одговорио је кнезу Горчакову овим речима: „Бедно стање Јевреја у тим земљама, чији терет, тобоже, осећају њихови суграђани, је управо последица њихове крајње потчињености и бесправности у грађанском и политичком погледу. „Речи Бисмаркове биле су тумач расположења претежне већине Берлинског конгреса, који је донео одлуку да се Србији и Румунији има признати независност само под условом, да те кнежевине поделе својим поданицима сва грађанска права без обзира на њихову верску припадност. Док су Србија, Бугарска и Црна Гора без далњег на то пристале и дану обавезу у том погледу лојално проводиле, Румунија се дуго времена још устезала да поправи стање својих Јевреја, иако је по одредбама Берлинског конгреса она била дужна да то учини још године 1878. Па ни до данас није Румунија удовољила датим обећањима у оној мери у којој то заслужују радни и корисни Јевреји Румуније. Антисемитска струја је у земљи још увек јака, а протујеврејски изгреди и прогони нису ретки.

Стварање новог центра у Америци

У ранијем отсеку поменуто је да су се Јевреји из Русије, потпором барона Хирша, усељавали у Јужну Америку у великим масама крајем XIX века. Али Јевреја је било у Јужној па и Северној Америци и на неколико векова раније. Познато је да су се још за живота Колумба усељавали Јевреји Шпаније и Португалије у новооткривену земљу, а многи су Марани покушавали да нађу онде нову домовину, иако је инквизиција њих и онде прогонила.

У XVII веку нису Јевреји ни у низоземским колонијама Америке уживали потпуну верску слободу и грађанска права. Па ни Енглези, који су од Холанђана били освојили подручје данашњег Њујорка, нису у прво време показали много снопљивости. Али чим су становници ове нове земље почели да размишљају о некој аутономији или чак о некој неовисној америчкој држави, дошао је одмах до изражаја утицај Јевреја и библијског духа који су са собом понели у нови свет. Усељеницима су се највише допала републиканска начела јеврејске теократије, на какву наилазимо у Библији пре царава или у доба Езре и Нехемје.

За време револуције од године 1783, када је створена млада америчка република, било је у Америци већ 2000 Јевреја и они су имали, као први међу Јеврејима на свету, да постигну равноправност са свим осталим становницима нове државе тим више, што се држава била оделила од цркве, па се није чинила никаква разлика између Јевреја и хришћана.

После пада Наполеона, усељавање у Америку расло је све више кроз неких 50 година, пошто се у Средњој Европи, а нарочито у Немачкој, нису Јевреји могли слободно развијати.

Појавом погрома од 1881 године, наишао је на Америку, првенствено Северну, огроман вал исељеника из Источне Европе, тако да је број Јевреја у Америци износио крајем XIX века скоро милион душа. (Данас их има скоро 4 милиона).

По *привредној* снази били су најјачи Сефарди. Нешто су слабији били Јевреји из Немачке, док су Јевреји Источне Европе долазили у сиромаштву, али већином са познавањем кројачког, обућарског, столарског, браварског или којег другог заната који је био потребан за индустрију. Надошли Јевреји показали су много способности и у вођењу великих трговачких

кућа као и банкарству, али је било међу њима и таквих који су се одмах посветили земљорадњи.

Јевреји Америке развили су убрзо своје способности и у *полицији*, па су са својих високих положаја знали често да бране част целог Израила, почевши од крвне клевете у Дамаску па све до разних обеда о ритуалном убиству, погромима и свим другим неправдама које су се наносиле Јеврејима целог света. Године 1906 већ је изабран Оскар Штраус за Министра трговине и рада у Сједињеним Државама Америке. Многи су Јевреји били посланици Америке у страним државама, најчешће у Турској, Шведској, Персији па сада и Чехословачкој. Има их на врло високим положајима у својству судија и научника свих струка, а јаки су и на подручју драме и глуме опште.

Великим приливом Јевреја у последњих 30 година постала је Америка нови и велики јеврејски центар, у којем се развио јеврејски живот необично снажно. Немогуће је поменути ни неколико од много хиљада друштава са најизразитијим социјалним, политичким и верским циљевима, када већ има скоро 100 јеврејских савеза у земљи који обухватају сва постојећа друштва са сличним програмом.

У *верском* животу пошли су Јевреји Америке, откада су бројно ојачали, тројаким правцем. Једни су *крајњи реформисти* који не чувају ни површно верске обичаје, а уз свој храм имају и дворане за предавања и спорт. Ови су смањили број јеврејских молитава на минимум, а Тору чита само њихов рабин, не позивајући при томе никога из публике као што се то чини у осталим земљама.

Њима насупрот организовали су се *оршодокси* у жељи да очувају све обичаје и сву традицију. Најобљубљенији су *конзервативци*, на челу са поменутиим научником Соломоном Шехтером, јер су у реформисању богослужења били најумеренији.

Јевреји Америке показали су, међу другим лепим особинама, и своју праву братску љубав према браћи старог света, нарочито за време Светског рата, па ћемо их и у оном поглављу о рату поменути и истаћи њихове заслуге.

GLAVA 16

ANTISEMITIZAM U EVROPI

Istorija Jevreja kroz ceo XIX i XX vek je većim delom samo duhovna borba za emancipaciju i ravnopravnost pred zakonima u svim zemljama u kojima su boravili i koje su oni uvek s pravom smatrali svojom otadžbinom. Retko je ikada koji narod uz veće žrtve izvojevao sebi prava građanina pred zakonima zemlje, kojoj se služilo lojalno i predano, kao što je to slučaj sa jevrejskim narodom. No i pored sve ravnopravnosti, koja je do sedamdesetih godina XIX veka stečena teškom mukom i uz velike žrtve gotovo u svim evropskim zemljama, netrpeljivost prema Jevrejima od strane njihovih sugrađana postajala je ipak iz dana u dan sve veća i sve jača. Ta je netrpeljivost u poslednje vreme dostigla toliki stepen, da je postala već opštom pojavom u životu evropskih naroda, a poznata je pod imenom antisemitizam.

A šta opravdava tu nemilu pojavu, koja baca tako ružnu i mračnu senku na kulturu XIX i XX veka? Ima li za to uopšte opravdanih razloga? Navešćemo sve one argumente t. j. dokaze i razloge kojima se služe oni koji žele da opravdaju netrpeljivost i mržnju prema Jevrejima.

Pored *verskog* argumenta, koji se smatra nasledem još mračnog Srednjeg veka, a koji je izgubio mnogo od svog dejstva širenjem prosvete i verske tolerancije, ističe se često razlog *nacionalne manjine*. Govori se da su Jevreji stranci, stran narod, koji je došao iz Palestine i koji želi da se tamo vrati. Jevreji, vele, nemaju nikakvog udela u nacionalnoj istoriji i kulturi. Oni imaju svoje zasebne zakone, kojih se drže i koje ne napuštaju. Međutim, taj razlog otpada poptuno, pošto su Jevreji u svakoj državi, kao njeni punopravni građani, odavno prigrlili državnu ideju, a time su ujedno priznali i sve njene zakone. Ne postoji zemlja u Evropi, u kojoj se Jevreji nisu istakli kao kulturni radnici, a uvek za dobro zemlje.

i naroda u čijoj sredini žive. Nema primera u istoriji ijednog evropskog naroda, da je Jevrejin otkazao poslušnost i svoju patriotsku dužnost, kad je otadžbina pozvala svoje građane da za nju delaju i da se za nju bore. Tešnjim priljublivanjem okolini izgadile su se odavno i sve ostale sitne razlike između Jevreja i nejevreja u svakoj zemlji, kao što su na primer nošnja i način života.

Često se pored ovih razloga, koji su bez osnova, navodi i treći, *ekonomski* razlog. Kaže se obično: „Sva je trgovina u jevrejskim rukama; njihova je delatnost neproduktivna‘ parazitska i štetna po nacionalnu privredu.“

Pa i taj je razlog otpao, otkako su nejevreji u tolikoj meri uzeli u svoje ruke trgovinu i obrt, da su se Jevreji gotovo izgubili iz nekih grana privrednog života. Na osnovu raznih zakona o zelenaštvu, zloupotrebi i nedozvoljenoj utakmici, kažnjavani su srazmerno uvek više nejevreji nego Jevreji. Jačanjem privrednog liberalizma i socijalizma oduzet je antisemitizmu i ovaj argumenat.

I najzad, da bi u nedostatku ikakvih opravdanih razloga obrazložili svoj antisemitizam, koji je mnogima bio uvek potreban da opravdaju svoj prohtev za vladavinom i ličnim interesima, izmišljen je i poslednji argumenat, a taj je „*teorija rase*“. Pošto su svi raniji argumenti za postojanje antisemizma oboreni, postalo je pitanje rase u poslednje vreme najvažniji argumenat. Time objašnjavaju antisemiti sve suprotnosti između Jevreja i nejevreja. Oni kažu: „Sve greške i nedostaci, koji se Jevrejima pripisuju, urođeni su i ne mogu se izlečiti. Čovek jevrejskog porekla je individua nesposobna da živi u državnoj zajednici sa čovekom više indogermanske rase“. Ova ideja - već prilično popularisana - nastoji da utiče na zakonodavstvo i administraciju države u nameri da Jevreje pravno podredi, da ih u trgovini nadmaši i oslabi, a iz društva potpuno izdvoji, te da im na taj način potpuno onemogućí opstanak.

Otađbina antisemitizma u kojoj su pronađeni sistemi i utvrđene parole za njegovo širenje je Nemačka. U njegovom postepenom izgrađivanju i širenju razlikuju se ovde tri talasa, koji su naišli uvek posle većih ratova. Prvi talas zapljusnuo je posle 1813/15, drugi posle 1870/71 i treći posle 1914/18.

Nemačka

Pod uticajem antisemitske literature došlo je leti 1819 godine do velikih izgreda protiv Jevreja u raznim gradovima Južne Nemačke kao n. pr. u Virzburgu, Bambergu, Frankfurtu, Darmštatu i drugim mestima. Ti su se izgredi širili i prema severu sve do Hamburga i Danciga. Za tih izgreda pljačkane su jevrejske radnje i domovi i vršili su se pokolji na ulici i po kućama. Bojni poklič za vreme ovih pokolja bio je: „Hep, Hep“! „Jevrejine, crknil“ Godine 1830 i 1848 ponovili su se slični izgredi u Hamburgu, Bavarskoj, Baden-Hesenu i Elzasu. Vladajući krugovi nisu se tom prilikom ogradili od ovih izgreda, nego su se štaviše izjasnili, kako se mora voditi računa o želji naroda i njegovom raspoloženju.

Stupanjem na vlast Viljema I nastale su nešto povoljnije prilike za Jevreje Nemačke. Međutim, antisemitizam je bio i dalje raspirivan, da bi godine 1874, u drugom talasu, obuhvatio i one narodne slojeve, koji su ranije bili indiferentni prema njemu. Širenju antisemitskog talasa doprinela su tada najviše dela univerzitetskog profesora *Rolinga*. Prvo njegovo delo, u kojem se svom žestinom obarao na jevrejstvo, bilo je spis „Talmudjude“ („Talmudski Jevrejin“). U tom spisu, koji se raširio neverovatnom brzinom (samo u Vestfalskoj podeljeno je narodu 38.000 primeraka besplatno), Roling napada jevrejske običaje i talmudske dogme, koje tobože upućuju Jevreje da mrze svoje sugrađane hrišćane. Rolingov spis postaje otsada glavni izvor iz kojeg su svi antisemitski agitatori crpili svoja znanja o Talmudu.

Uz Rolinga kao profesionalni antisemita nastupa pri kraju osamdesetih godina Adolf *Šteker*, dvorski propovednik i osnivač „Hrišćansko-socijalne radničke stranke“. Štekerova protu-jevrejska agitacija učinila je da je „jevrejsko pitanje“ postalo predmet svakodnevnih žučnih rasprava. Osnivanjem „Društva nemačkih studenata“ Šteker je uspeo da antisemitizmom zatruje i veći deo univerzitetske omladine, koja je na sav glas tražila da se Jevreji potpuno istisnu sa visokih škola. Kolikog je maha zauzeo antisemitizam u Nemačkoj, još pre Svetskog rata, pokazuje najbolje nagli porast antisemitskih poslanika u Rajhstagu (1887 god. 1, 1893 god. 16, 1911 god. 23 poslanika). Pod takvim prilikama neće biti teško shvatiti kako su antisemite lako stvarali afere ritualnih umorstava, kao što behu ona u Ksantenu (27 jula 1891) i u Konicu (11 marta 1900 god.).

Početak Svetskog rata bio se stišao u Nemačkoj drugi talas antisemitizma, koji je do pred sam rat bio dostigao svoj vrhunac. Izgledalo je kao da je svaka protu-jevrejska agitacija u narodu iz korena nestala. Ali to se mišljenje uskoro pokazalo netačno. Čim se počela osećati ratna zamorenost i oskudica, antisemitizam je ponovo svom jačinom izbio na površinu. U narodu i putem štampe počeli su se pronositi glasovi, kako je zauzimanjem Jevreja došlo tobože do „internacionalne zavere“ protiv Nemačke, i da ti „zaverenici“ svim silama rade na tome da se rat odulji i tako Nemačka prisili glađu na popuštanje. Antisemitski agitatori su, sem toga, veoma vešto proturali glas u narodne mase, da je rat delo Jevreja, koji su ga i izazvali iz želje za dobitkom. Istim se klevetama poslužio i bivši šef đeneralštaba Ludendorf u svom delu „Kriegführung und Politik“, koje je napisao da bi opravdao svoj neuspeh. Uporedo sa takvim klevetama i besmislenim optužbama naišao je treći i najveći talas antisemitizma u Nemačkoj, koji je pod režimom nacional-socijalista i njegovog vođe Adolfa Hitlera doveo do toga, da su Jevreji lišeni gotovo svih prava građanina i čoveka.

Austrija

Iz Nemačke antisemitizam je prešao u Austriju gde je uhvatio koren naročito kod hrišćanskog malograđanstva u Beču. Na čelu istih stavio se advokat Karl Lueger koji je otpočeo borbu protiv jevrejskih liberala i visoke buržoazije. Lueger je svojom političkom borbom izazvao razvoj i uspeh „Hrišćanskog socijalizma“, koji je kao izrazito antisemitska stranka dobio u opštinskoj upravi većinu mandata. Godine 1899 počele su da izlaze prve anti-semitske novine „Dojčes folksblat.“ Kada je već klerikalni deo visokog plemstva i sveštenstva pristupio antisemitskom pokretu, dobili su hrišćanski socijaliste podršku i od zvaničnih krugova. Od tog vremena antisemitizam je prodirao svuda: u školu, vojsku, javne službe, u duhovni život pa čak i u banje. Afera o ritualnom umorstvu nije ni ovde izaostala (Beker i avanturista Paul Majer).

Mađarska

U netrpeljivosti prema Jevrejima ne izostaje ni Mađarska koja se u tom pravcu ugledala na Austriju. Antisemitizam u Mađarskoj dostigao je vrhunac u procesu koji se vodio zbog tobožnjeg

ritualnog ubistva u Tisa Esлару godine 1882. Vladini krugovi verovali su u mogućnost ritualnog umorstva, a tadašnji Ministar pravde otvoreno se izjasnio u tom smislu. Nakon toga započela je hajka na Jevreje, koji se nisu smeli pojaviti ni na ulici. Pošto je, međutim, tokom procesa u Tisa Esлару dokazana, potpuna nevinost Jevreja, nastupila je era zvaničnog liberalizma prema Jevrejima, koja je trajala do kraja Svetskog rata. Ali antisemitski se kurs u Mađarskoj posle rata još i povećao. Mađarska je do godine 1928 bila jedina zemlja u kojoj je postojao ozakonjeni „*numerus clausus*“ i pored svih protesta koji su učinjeni od strane raznih jevrejskih organizacija kod Društva naroda. I onaj mali broj studenata, koji je pripušten na univerzitet, izložen je uvek ispadima antisemita.

Rumunija

U red onih zemalja, gde je antisemitizam postao glavnim i jednim programom izvesnih političkih stranaka, spada i Rumunija. Kada je Karlo Hoencolern, po stupanju na presto, predložio u ustavotvornoj skupštini slobodoumnije odredbe po kojima vera ne bi bila smetnja za sticanje građanskih prava, došlo je na potsticaj protivnika ovakve odredbe do izgređa u Bukureštu. Ti su izgredi bili pravi pogrom na Jevreje. Tom prilikom je i glavna sinagoga u Bukureštu posvim razrušena. Tako je knez Karlo bio primoran da sankcioniše zakon po kome su Jevreji oglašeni za slobodne „kao ptice na grani“. Godine 1867 izišla je naredba da se svi oni Jevreji, koji nemaju najmanje 5000 dunuma imanja, imaju proterati iz zemlje kao skitnice. Najstrašnija je bila egzekucija koju je izvršio prefekt iz Galca (Galac), koji je sa svojim čergama naterao mnoge Jevreje u Dunav, gde su se podavili. To je izazvalo zgražanje u celoj Evropi i svi su evropski konzuli u Bukureštu dali izraza svom negodovanju. U Komori, koja je 1868 zasedala, predložena je uredba protiv Jevreja. Po toj uredbi koja nije uzakonjena, ali se ipak praktikovala, jer je služila kao direktiva administrativnim organima, ograničen je broj Jevreja, koji su smeli stanovati po gradovima i seoskim opštinama; bilo im je zabranjeno držanje mlinova, krčmi i prenočišta, a i u trgovini su bili jako skućeni.

Godine 1870 i 1872 došlo je do novih progona Jevreja, na koje su ostale sile odgovorile protestima. O stanju Jevreja u

Rumuniji pre i posle Berlinskog kongresa bilo je već reći u ranijem izlaganju. Netrpeljivost Rumuna prema Jevrejima ogleda se najbolje u tome što je godine 1895 došlo u Bukureštu čak i do osnivanja antisemitske alijanse „Alianta antisemitica universala“ u kojoj vodi glavnu reč profesor Kuza (Cuza). Za vreme Svetskog rata Jevreji su imali mnogo da prepate, jer su ih u pograničnim oblastima sumnjičili radi špijunaže i veliki broj njih pozatvarali. Na frontu su stvarani zasebni jevrejski odredi pod komandom najstrožih oficira, koji su ih terali u očitu smrt. Uprkos svim odredbama San Žermenskog mira, po kojima bi Jevreji morali osetiti sve blagodeti građanske ravnopravnosti pred zakonima, stanje rumunskih Jevreja je još uvek veoma loše.

Rusija

O antisemitizmu u Rusiji i Poljskoj govore najjasnije pogromi iz godina 1881, 1891, 1903, 1906, 1907 i 1919, koje smo izneli u ovoj knjizi na zasebnom mestu. Da se taj prikaz upotpuni potrebno je napomenuti još i sledeće:

Ubistvo cara Aleksandra II (1 marta 1881) iskoristili su reakcionarni elementi za nove napade protiv Jevreja. Pokušali su da caru Aleksandru III prikažu ubistvo njegovog oca kao delo jevrejske akcije, koja ima za cilj uništenje svih monarhija. Šef policiskog departmana đeneral Orševski preuzeo je na sebe dužnost da otkrije zaveru. U tu svrhu poslao je agente u Francusku sa zadatkom da sakupe materijal o tajnoj i razbojničkoj delatnosti Jevreja protiv postojećeg političkog i socijalnog poretka, odnosno da u nedostatku istih, ove vešto falsifikuju. Đeneralu Orševskom nije uspelo da svoj „Pariski izveštaj“ podnese caru, jer je đeneral Čerevin, komandant careve telesne garde, odbio posredničku ulogu. Izveštaj je ostao među aktima, a tek početkom 20 veka su ga odatle izvadili i upotreбили kao izvor za „Protokole cionskih mudraca“.

Godine 1911 izbila je u Rusiji Bajlis-ova afera, koja je za dve godine potpuno zatrovala javno mišljenje. Ministar pravde Ščeglovitov davao je potstreka ovoj poslednjoj aferi ritualnog umorstva u carskoj Rusiji.

U docnijoj antisemitskoj literaturi iz vremena 1917—20 godine izbili su ponovo na površinu „Protokoli“. Za vlade Atamana Krasnova na Donu izdano je 1918 jedno narodno izdanje ovog spisa koje su rasturale novine „Časovoj“. Pod Vrangelovim

gospotstvom na Krimu antisemitizam se jako raširio. Emigracija koja je odatle potekla širi i danas antisemitizam i protura „protokole“ po ostalom svetu.

Revolucija od godine 1917 donela je, uostalom, veliki preokret i u pogledu antisemitizma. U današnjoj Sovjetskoj Rusiji oseća se već jasno kako vlast i partiske instancije suzbijaju antisemitizam svim sredstvima koja im stoje na raspoloženju. Pored sudskog kažnjavanja onih koji raspiruju antisemitizam, stvorila se i naročita literatura, koja vodi borbu sa antisemitizmom.

Francuska

Od antisemitskog talasa koji je zahvatio svu Evropu devedesetih godina XIX veka nisu bili pošteđeni ni Jevreji Francuske. Glavno delo francuskog antisemitizma potiče od *Drimona* iz godine 1866. Njegova knjiga „La France juive“ je u početku zabranjena, ali je docnije dopušteno njeno rasturanje. Žozef Salomon Rajnah, kao i mnogi nejevrejski antiklerikalni pisci, nazivaju Drimona orudem antisemitizma. Drimonovim antisemitskim radom postalo je pitanje rase političko pitanje. Da bi ugodio crkveno orientisanim krugovima, Drimon je uneo i verski argumenat u svoj antisemitski program. To je imalo užasno dejstvo ne samo u Francuskoj nego i u Alžiru, francuskoj koloniji. Drimon je uspeo da okupi izvestan broj sledbenika. Početkom 1890 godine obrazovana je i antisemitska stranka. Godine 1892 pokreće Drimon antisemitski list „La libre Parole“.

Vrhunac antisemitizma u Francuskoj pretstavlja *Drajfusova afera*, veleizdaja, koju je klerikalno militaristička stranka podmetnula godine 1894 kapetanu Drajfusu, kao Jevrejину. Likvidacijom ove afere koja je dovršena godine 1906 u korist nevino osuđenog Drajfusa, i koja je uticajem književnika Emila Zole i drugih podigla francusko pravosuđe na zavidnu visinu, počeo je da opada talas antisemitizma. O nekoj ozbiljnoj javnoj antisemitskoj akciji u Francuskoj od 1900 godine na ovamo ne može se govoriti.

Alfred Drajfus

To bi bio samo letimični prikaz antisemitizma u pojedinim evropskim zemljama od osamdesetih godina XIX veka na ovamo. Međutim, neprijatelji jevrejstva pokušali su već u početku njihova pokreta da internacionalnom organizacijom ujedine antisemitske snage u svim zemljama. U tom cilju održan je „Prvi internacionalni antijevrejski kongres“ u Dresdenu 1882 godine i to na poziv 14 lica, među kojima bejahu Šteker i Henrici iz Nemačke i Istoci i Onodi iz Mađarske. Taj je kongres uputio manifest hrišćanskim vladama koje su, tobože, izložene opasnosti razornim radom Jevreja.

Taj manifest je bio sinteza celokupne antisemitske frazeologije. Drugi „antijevrejski kongres“, koji je bio vrlo bedno posećen, održan je u Šemnicu 1883 godine. Posle Svetskog rata učinjeni su mnogi pokušaji da se stvori internacionalni front, ali taj pothvat nije uspeo. Oktobra 1925 godine održan je tajni antisemitski sastanak u Budimpešti, na kome su uzeli učešća neki od vođa mađarskih, austrijskih i rumunskih antisemita. Pa ipak su odluke ovog tajnog sastanka brzo izbile u javnost. Te su u glavnom ove: Jevreji treba svuda da izgube građanska prava i moraju se smatrati kao neželjeni stranci; jevrejska imanja valja konfiskovati i razdeliti nejevrejima; jevrejske studente i profesore treba isključiti sa svih visokih škola.

III ДЕО
Најновије доба
(од 1882 до 1935)

ГЛАВА 17

ЦИОНИСТИЧКИ ПОКРЕТ

Растурени јеврејски народ покушавао је током свих 18 векова свог изгнанства да се поново врати у ционску земљу за коју је увек топло осећао за време својег непрестаног лутања и о којој је свакодневно размишљао када је у часовима молитве изговарао речи: „Дај да доживимо повратак у Цион“. Несносно стање у многим државама као и изгон из Шпаније навели су велики део избеглица на мисао да се врате Мајци земљи у Палестину и њу изнова благослове својим радом. Али прилике нису још биле сазреле за овакво далекосежно предузеће, што се најбоље види из неуспеха честих месијанских покрета. Требало је за овакав конкретан циљ припремити најпре Јевреје који су из очајања већ престали да у том правцу нешто предузимљу, а сем тога требало је убедити малодушне међу Јеврејима да власти никоје културне државе не сматрају Јевреје мање оданим држављанима, зато што они поред своје отаџбине, коју воле и за коју су готови и да гину, гаје и пра-старо и већ наслеђено верско-национално осећање према Светој земљи, уточишту вечно прогањаних Јевреја.

Идејни претече политичког ционизма

Мојсије Хес

Готово исто као и Херцл, доцнији вођа циониста, приближио се и овај свестрано образовани публициста питању судбине јеврејског народа путем спољно политичких догађаја. Крвна клевета у Дамаску потсетила га је на то да је мржња према Јеврејима, коликогод била неоснована, ипак непремостив јаз који дели Израиља од осталих народа. Али не-

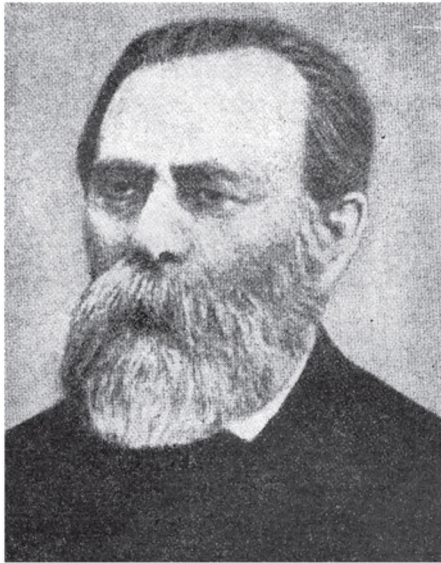
мирни дух Хесов био се забавио најпре неких двадесет година филозофским идејама Спинозе и Хегела као и проблемима социјалне науке. Револуционар по духу и сарадник најистакнутијих вођа социјалистичког покрета, проживео је Хес из политичких разлога већину свога живота ван Немачке. Хес је много учинио и на јачању немачке опште радничке организације, студирао је много природне науке, а као политичар пророковао је у својој далековидости да ће као последица немачко-француског рата ослабити снага хабсбуршке монархије и да ће се славенске нације придићи.

Рат Италијана за њихово национално ослобођење отргао га је од свих тих мисли и уверио, да су и Јевреји нација и да своју слободу могу да откупе само борбом. Годину дана после, године 1862, Хес је обелоданио своје оригиналне мисли у књизи „Рим и Јерусалим“, па је већ у самом наслову подвукао разлику између освајачког Рима и помирљивог Јерусалима. Свестан да је народ Библије већ дао човечанству духовно благо корисно за обновљење људског друштва, Хес изриче наду да ће Јевреји моћи да испуне само онда своју мисију за сазнањем Бога, мира, слободе и морала, ако се одрже као народност. Према томе је за Хеса била мисао о јеврејској ренесанси део великог проблема о општој културној ренесанси. За одржање нације погребан је, међутим, заједнички дом на палестинском тлу, јер ће само у таквој историској средини моћи понова да буде плодан и користан дух јеврејске расе. Тако је Хес на четврт века пре Херцла указао на пут којим је требало да пође јеврејски народ, али је било суђено да велике масе Јевреја Источне Европе на себи осете најпре ужасе погрома па да тек онда увиде да је Хес имао право.

Позив да се јеврејски народ претвори у нацију, и Лео Пинскер

Док је Хес сву наду полагао у још живе ћелије јеврејског народа Источне Европе, обратио се године 1882 оштроумни лекар и предузимљиви јеврејски политичар *Лео Пинскер* на своју браћу Западне Европе гласовитом брошуром „Аутоеманципација“. У њој је он тражио самостално и сопствено ослобођење Јевреја, па је тиме учинио значајан корак у по-

зитивном решавању јеврејског питања. До самог обелодањења своје брошуре радио је Пинскер са много преданости у друштвима за што веће прилагођавање Јевреја руској култури и народности, али су га немилосрдни прогони над Јеврејима од 1881 и 1882 уверили једним махом о бесмислености уобичајене грађанске еманципације његових истоверника. Он је сада потпуно схватио да ће урођеници сматрати Јевреје, који живе ван своје сопствене и историске земље, увек странцима односно грађанима другог степена и да ће их још дуго пратити антисемитизам, услед тога што их се околни народи плаше.

Лео Пинскер

Пинскер је држао да тај страх проистиче из зависти што се Јевреји боље сналазе у борби за опстанак. Сасвим је разумљиво, да је ради таквог схватања јеврејски народ као целина морао да изгуби поуздање у самога себе. Као лекар који са сигурношћу зна да определи болест у болесника, Пинскер је уверавао да се ова болећивост Јевреја може да излечи само онда, ако јеврејски народ постане *нација* на таквој земљи која би била политички осигурана и која би у исто време требала да служи као духовно средиште за цео растуруни народ.

Као што се могло и очекивати, Јевреји Западне Европе, који су се такмичили у свом патриотизму, нису показали готово никакво разумевање ни за Пинскерове идеје ни за његове конкретне предлоге који су се односили на питање колонизовања јеврејских маса и будућу јеврејску домовину. Сем тога недостајале су Пинскеру огромне суме новаца за оваква предузећа, а био је потребан и одвише велики напор за сазив опште-јеврејског конгреса. Стога се Пинскер прикључи друштву „Љубитеља Циона“, које је већ постојало у многим варошима Источне Европе под именом „Ховеве Цијон“, и у рад за колонизационе циљеве тога друштва уложи он све своје организаторске способности. Он је био не само сазивач прве конференције „Љубитеља Циона“, већ је и као претседник „Одбора из Одесе“ учинио много на потпомагању јеврејских занатлија и земљорадника, који су хтели да се уселе у Палестину или Сирију.

Јуда Хај Алкалај, агилни пропагатор политичког ционизма

Неовисно од Хеса и Пинскера, ширио је и сефардски рабин у Земуну, *Јуда Хај Шеломо Алкалај*, ционску идеју многим земљама Европе, које је посећивао у сврху пропаганде. Родом из Сарајева (1788—1878), добио је овај лепо и стасити младић своје опште и верско васпитање у Јерусалиму, који је у њему још више ојачао већ наслеђену љубав према Циону.

Већ од своје двадесетипете године постаде Алкалај духовни поглавица Јеврејске вероисповедне општине у Земуну, па је тако, живећи у непосредној близини светских догађаја, могао да посматра дејство француске револуције као и покрета за ослобођење балканских народа од турског јарма и да се увери да и јеврејски народ треба да пође путем грчког и осталих народа. У брошури „Минхат Јеуда“ (дар јеврејском народу) изнео је Јуда Алкалај своја схватања о ослобођењу и подвукао да политички препорођај јеврејског народа доноси са собом и верску, економску, моралну и језичну обнову.

Колико је Јуда Алкалај модеран дух, види се и по томе што је необично велику важност полагао на саму аги-

тацију и пропаганду. Тиме је он хтео да покаже и то да ће ослобођење доћи нормалним, уобичајеним путем, т. ј. оно би дошло као последица чврсте воље самог народа. Раби Јуда Алкалај је, сем тога, већ на 70 година пре ционистичког конгреса у Базелу и на 90 година пре Балфурове декларације

Естер и Јуда Хај Алкалај
пред полазак у Палестину године 1873

схватио потребу и важност дипломатског рада којим ваља пробудити разумевање за јеврејске циљеве првенствено код Велике Британије и Француске.

Практички дух Алкалајев заговара оснивање општег јеврејског фонда и друштва за националну штедњу на основу облигација, претварање светог јеврејског језика у народни

језик, а сем тога тражи промену досадашњих звања т. ј. да се Јевреји посвете првенствено земљорадњи.

Агитујући кроз целих пет деценија за своје идеје, Алкалај се задржавао нарочито у Бечу, Бреслави, Лајпцигу, Паризу, Амстердаму и Лондону, где је издао брошуру „Горал Ладонај“ која је убрзо била преведена и на енглески језик. За своје предлоге успео је да заинтересује и највеће тадање јеврејске личности као што су Моше Монтефиоре, Адолф Кремје, Шарл Нетер, чланови породице Рочилд и још многи други. Боравећи у Паризу потстакнуо је Алкалај поново на активност друштво Alliance Israélite Universelle. Његова оштра критика односила се на чињеницу да се до онда Алијанса била задовољила оснивањем ратарске школе у Палестини, назване „Микве Јисраел“, иако је по програму то друштво требало да откупи огромне комплексе земље.

У старости од 70 година враћа се Алкалај у Палестину, у своју нову домовину. У Јерусалиму својом скромношћу придобија за своје идеје мароканске и ешкенаске Јевреје и успоставља братске и снопљиве везе између сефардских и ешкенаских Јевреја Свете земље. Онде оснује „Опште акционо друштво за повећање становништва у Ерец Израелу“ и придобије племенитије и имућније Јевреје да купе веће комплексе у близини Јафе, на којима је настало доцније велико насеље „Петах Тиква“.

Поред свих заслуга које је имао југословенски Јеврејин Раби Алкалај за обнову Циона, Сефарди наслућују да му припада још и ова, да је за идеју обнове Ерец Израела као и за организацију овог замашног посла придобио сам Алкалај и деду неумрлог ционистичког вође Теодора Херцла, који се био доселио године 1739 у Земун. Како је Херцлов деда, Шалом Јуда Херцл, умро тек када је Теодору Херцлу било већ 19 година, то је вероватно да је Теодор Херцл, у свом раном детињству, слушао од свог деде овај сан о повратку Израилља у Цион, о чему је овај сефардски рабин са толико одушевљења говорио.

„Ховеве цијон“, прве присталице ционске идеје

Мојсије Хес, Лео Пинскер и Јуда Хај Алкалај били су усамљене претече ционистичке мисли, којима је тек после много труда успело да нешто конкретно ураде за спровођење својих идеја. Од ових је првенствено Лео Пинскер могао да оствари један део свога програма, јер се био здружио са оним друштвима која су била себи поставила исти циљ: насељавање Палестине. Таква су друштва ницала на десетине почевши још од године 1840, када је крвна клевета у Дамаску снажно разбуктала дискусију о јеврејском питању. Оснивачи и покретачи ових друштава били су или духовни вође јеврејства односно рабини, или јеврејски и хришћански филантропи односно хумане установе, или пак књижевници који су у својим делима или часописима потстицали широке слојеве народа на промену звања и повратак земљорадничком животу на мајчиној груди Свете земље. Јеврејски називи ових друштава и удружења садржавали су у себи израз љубави према Циону (Аават Цијон, Оаве Цијон), док се не стопише 1882 године под заједничко име *Ховеве цијон* (љубитељи Циона).

Од рабина, који су много труда уложили у корист ширења идеје о повратку у Палестину међу строго побожним Јеврејима помињемо, сем Јуде Хај Алкалаја и Цевиа Калишера, нарочито Самуела Моилевера из Бјалистока, духовног оца ционистичке партије „Мизрахи-а“, који је, захваљујући свом упливу, придобио филантропа Рочилда за идеју колонизације Палестине.

Од филантропа и хуманих установа већ смо подвукли у петнаестој глави ове књиге пожртвовност Мошеа Монтефиоре као и рад париског друштва „Alliance Israélite Universelle“, које је године 1870 основало ратарску школу „Микве Јисраел“ недалеко од Јафе. Сем Рочилда, о чијим ће заслугама бити већ речи у овом поглављу, заслужује још помена енглески књижевник и државник Лоренс Олифант, који је пробудио интерес за Палестину међу уваженијим државницима тиме што је преговарао са турском владом о усељавању Јевреја у Палестину.

Од књижевника заговарали су свом својом душом ционистичку идеју у дванаестој глави већ поменути Мојсије Лиленблум, уредник јеврејског часописа „Амагид“ Давид Гордон,

руско-јеврејски песник Фруг, обновилац јеврејског језика Елиезер бен Јеуда као и публициста Перец Смоленскин. О њима биће опширнијег говора у следећим главама ове књиге.

Билу-им, први пионери модерне пољопривредне колонизације

Сва дугогодишња настојања поменутих личности, удружења и установа наилазила су непрестано на веома велику потешкоћу: Турска влада није хтела да препусти Палестину Јеврејима и њиховим приватним друштвима ни за какве паре, а турске власти нису допуштале да руски Јевреји бораве у Палестини дуже од 3 месеца, нити да Јевреји купују палестинско земљиште.

Али стање Јевреја које је настало у Русији после погрома од године 1881, 1882 и 1883 бејаше толико неподношљиво, да група од 525 одушевљених јеврејских младића, већином студената са разних универзитета у Русији, није хтела да застане ни пред каквом препреком у својој чежњи да политички и привредно обнови запуштену Палестину у којој ће она наћи уточиште од прогона. Ови младићи узели су себи за гесло речи: „*Беш Јааков леху венелеха*“ (Кућо Јаковљева, т. ј. народе израиљски, ајде да пођемо), па су их стога и прозвали скраћеницом *Билу* према почетним словима јеврејских речи, од којих се слово друге речи изговара у скраћеници „и“, а слово четврте речи „у“. Првих тринаест који су у пролеће 1882 г. пошли из Одесе, њиховог састајалишта, нису могли ући у земљу, јер нису имали нарочито допуштење о искрцавању које су издавале власти у Цариграду. Слично лутању негдашњих Израелаца по пустињи, први јеврејски идеалисти модернога доба ушли су заобилазним путем у земљу отаца и то преко Египта и Порт Сајда. Исте године пробиле су се још три мале групе чланова „*Билу*“ до Палестине и онде основале, у заједници са првом групом, прву колонију и њу назвале „*Ришон лецијон*“ т. ј. прва у Циону.

Покушаји колонизације у Палестини до Херцла

Препреке пред којима су морали да застану Билуим нису спречиле да и Јевреји других држава покушају срећу. Јевреји из Румуније основали су насеља Зихрон Јааков (засађено доцније виновом лозом) у северном делу Самарије код Хаифе, и Рош Пина, у северној Галилеји, код Сафедa. Исто су тако староседеоци Јерусалима основали насеље Петах Тиква (капија наде) североисточно од Јафе. Ови су успеси дали поново полета удружењима „Ховеве Цијон“ у Русији, а Лео Пинскер и Мојсије Лилиенблум ставилише им се на чело. Они сазваше године 1884 конференцију свих љубитеља Циона у *Катовиц*, који припадале тада Прусској, на коју дођоше 34 делегата из Русије, Румуније, Немачке, Енглеске и Француске. На конференцији је решено да се у част Мошеа Монтефиоре оснује друштво за ширење земљорадње међу Јеврејима у Палестини. Изабран је био одбор од 18 чланова који је био дужан да отпошаље изасланство у Цариград са задатком да испослуже несметано усељавање Јевреја у Палестину. Одбор у томе није успео. На још другим двама конференцијама Ховеве Цијона основан је „Одбор у Одеси“ који је имао да важи као средиште свих љубитеља Циона. На овим двама конференцијама је већ дошао до изражаја и доцнији ционистички вођ и претседник Јеврејског народног фонда Менахем Усишкин. „Одбор у Одеси“ је већ године 1890 постигао од руске владе одобрење за оснивање званичног „Друштва за потпомагање јеврејских земљорадника и занатлија у Палестини и Сирији“. Отада је усељавање ишло мало брже и до појаве Херцла, т. ј. до године 1896, стигла су друштва „Ховеве Цијон“ да оснују 18 колонија од којих помињемо Реховот, Моцу, Ар Тув, Хедеру и Метулу. У њима су се гајиле житарице, винова лоза, поморанце, воћке и поврће, руже за уље и дудови за свиларство. Сем тога почели су образованији усељеници да отварају школе у којима је наставни језик био јеврејски, што је доцније и омогућило стварање оригиналне јеврејске културе.

Барон Едмунд де Рочилд подржава пожртвовно основане колоније

Едмунд де Рочилд

Упоредо са увећавањем броја колонија, расле су и тешкоће са којима су имали свакодневно да се боре усељеници. Како је палестинско тле било песковито или мочварно и до доласка ових усељеника већином необрађено, а сами насељеници нису били навикли на земљораднички живот који је услед климе, нездравих станова и несташице питке воде постајао све тежи, постало је очито да овим колонијама ваља притећи у помоћ и то првенствено новчаним средствима. Велико, а можда и прекомерно разумевање за судбину ових првих јеврејских насеља показао је париски филантроп барон Едмунд Рочилд кога је за ту припомоћ придобио изасланик „Ховеве Цијон-а“ рабин Самуел Моилевер. Овај добар Јеврејин, кога у Палестини прозваше „Анадив“ (кнежевски добротвор), уложио је преко 70 милиона златних франака за унапређење јеврејских насеља у Палестини и успео да од њих начини напредне варошице које је снабдео са школом, храмом и сваким модерним уређајем и справама. Он је засадио нека насеља, нарочито Ришон лецијон и Зихрон Јааков, виновом лозом и изградио величанствене винске подруме који важе као први на ориенту, а као трећи по величини на целој свету. Виноградима су управљали стручњаци из Француске. Уједно наметнута је насељима строга администрација којом су управљали и такви Јевреји, који нису имали разумевања ни за идеализам, ни за пожртвовање, а ни за ону жељу за самосталношћу коју су донели нови усељеници. Отуда је старатељство уродило рђавим плодом. Усељеници су изгубили свако осећање одговорности за рад и успех, јер су знали да ће племенити барон надокнадити сваки мањак који настане ма из којег разлога. Сем тога насеља нису могла да напредују ни због тога што су она производила готово искључиво воћке и лозу са циљем да

њихов извоз донесе што више користи, док су произвођачи морали да подмире остале своје потребе код Арабљана.

Овакав начин рада подвргнуо је оштрој критици још године 1889 уважени публициста и члан „Одбора у Одеси“ Ахад Аам у својим чланцима „Истина из Ерец Израела“. На тражење циониста, организованих у Херцловој Ционистичкој организацији, препустио је Рочилд у годинама 1899—1900 сву управу над поменутиим насељима „Удружењу за јеврејску колонизацију“, названом „И. К. А.“, које је основао лондонски барон Хирш. „И. К. А.“ је извела потребне реформе и дала здраву базу овим новим јеврејским насеобинама којих је године 1899 било већ 21, у којима је живело 4500 душа и у којима је почело да преовлађује мешовито господарство. Откако су стручњаци из доцније Светске ционистичке организације почели да посвећују све већу пажњу начину обрађивања тла, организацији радника као и бризи око набавке средстава за омогућење њиховог живота у првим годинама усеобе, почела је колонизација Јевреја у Палестини да се осетно нормализује. Све се то дугује првенствено Теодору Херцлу, који је својим несебичним радом заинтересовао Јевреје целог света за свој политички ционизам а преко њега здружио упливне, али разбацане јеврејске личности у раду за што успешнију обнову Ерец Израела.

GLAVA 18

Dr. HERCL I CIONISTIČKI KONGRESI

Dr. Teodor Hercl

Udruženja ljubitelja Ciona „Hoveve Cijon“ uspela su, do-
duše, da osnuju dvadesetinu naselja u Palestini, ali ta su na-
selja morala da proživljuju neprestane teškoće, što je značilo
da za ovaj cilj još nije postojao snažan pokret koji bi mogao
da bude podrška plemenitim pojedincima iz Odbora u Odesi.
Organizator takvog pokreta među širim slojevima Jevreja bio
je književnik i dugogodišnji dopisnik uglednih bečkih novina
„Neue freie Presse“ Dr. Teodor (Benjamin) Hercl. Rodom iz
Budimpešte, u koju se uselio njegov deda iz Zemuna, slušao
je mladi Hercl snove o obnovi jevrejske domovine od onog
svog dede koji je za boravka u Zemunu bio učenik glos-
vitog cionističkog propagatora Jude Haj Alkalaja. Ali uprkos
svom jevrejskom vaspitanju, Hercl se kao student prava, su-
dija i književnik već bio toliko prilagodio okolini, u kojoj je
živeo, da zasigurno on ne bi postao politički vođa nadaleko
rasturenog naroda da nije lično, kao dopisnik bečkih novina,
prisustvovao godine 1894 degradaciji jevrejskog kapetana Al-
freda Drajfusa, koji je bio osumnjičen zbog veleizdaje, a o
čijoj je „aferi“ već bilo reči u 16 glavi ove knjige pod nat-
pisom „Antisemitizam u Evropi“. Slušajući povik „Smrt Jevre-
jima“ koji je dobacivala svetina, razjarena od zlonamernih ljudi,
nedužnom kapetanu, a kojim je povikom uopštavala masa ovu tako
nametnutu krivicu na sve Jevreje, postalo je Herclu jasno da
je antisemitizam, odnosno osećanje netrpeljivosti prema Jevre-
jima, neka neizlečiva osobina koja leži duboko u duši svih
naroda.

Osvedočen, da dvojakoj jevrejskoj bedi, materijalnoj i duhovnoj, ne mogu da pomognu ni asimilacija, t. j. prilagođavanje Jevreja okolini, ni nastojanja naprednih ljudi oko preuređenja društvenog života, Hercl je uspostavio i obrazložio

Dr. Teodor Hercl

odvažnu tvrdnju da su Jevreji jedna nerazdruživa celina, jedan narod, i da je pitanje odnosno sudbine Jevreja jedno nacionalno pitanje. To nacionalno pitanje rasturenih Jevreja bez zemlje i bez zajedničkog jezika moći će da se reši samo pred većem kulturnih naroda i to tek onda kada ono postane svetsko pitanje, t. j. pitanje od svetskog interesa, jer ono zaseca u interese gotovo svih država na svetu. Neposredno posle Drajfusove afere izložio je Hercl ove misli u knjizi „*Jevrejska*

država“ koja je napisana na nemačkom jeziku pod naslovom „*Judenstaat*“, i otada, od godine 1895/96, počinje politički pokret Jevreja, nazvan *cionizam*, koji teži za osnivanjem jevrejske domovine i za povratkom u Cion. Polazeći sa stanovišta da će nevolja, u kojoj Jevreji žive, već sama njih naterati na izgradnju sopstvene domovine, Hercl je polagao glavnu pažnju na postignuće teritorije za naseljavanje.

Njegov izoštren politički pogled i njegova dalekovidost uputili su ga na to da osnuje dve ustanove u Engleskoj, jer je slutio da će Engleska biti ponajviše zainteresovana u Palestini. Od ovih bi „Društvo Jevreja“, sastavljeno od najuglednijih jevrejskih ličnosti Engleske, trebalo da pretstavlja nosioca jevrejske državne ideje i da pregovara sa vladama o pripremanju potrebnim za postignuće „čartera“ t. j. dokumenta o zagaranovanom autonomnom pravu nad zemljom koja dolazi u obzir za naseljavanje. Sem toga, to bi društvo imalo za zadatak da naučno istraži osobine zemlje i da učini pripreme za izgradnju. Drugu ustanovu nazvao je Hercl „Jevrejska kompanija“ t. j. akciono društvo koje bi raspolagalo većom sumom novca za izvođenje iseljavanja i za likvidaciju jevrejskog imetka u zemljama rasula. Novac je mislio da nabavi narodnim zajmom, a kao pokretnu snagu je naročito podvlačio volju i tvrdio, da će oni Jevreji koji budu hteli da imaju svoju državu, nju na kraju i imati. Hercl je uveravao da će od stvaranja jevrejske države imati i ostale države mnogo koristiti, pošto će odlaskom velikog broja Jevreja srednjeg staleža ostati njihovi položaji upražnjeni. Herclove ideje o stvaranju jevrejske države bile su prvi značajniji pokušaj modernog rešavanja jevrejskog pitanja.

Prvi Bazelski kongres 1897

Čim je objavljena Herclova „Jevrejska država“ staviše se njemu na raspoloženje jevrejska studentska udruženja sa univerziteta u Beču, kao na pr. „Kadima“, i udruženja „Ljubitelja Ciona“ „Hoveve Cijon“. Pošto je njegov pokušaj, da pridobije istaknutog filantropa barona Hirša za ideju nacionalne renesanse i za organizovanje samopomoći, ostao bez uspeha, Hercl je prešao na pripreme za saziv kongresa svih *cionista*, t. j. onih Jevreja koji su u svojoj ljubavi prema Cionu držali da

je put Herclove politike najbolji. Da bi ubrzao i osigurao obaveštajnu službu, Hercl je sa svojim pristalicama osnovao nedeljni list „Die Welt“ (Svet) koji je od godine 1897—1914 izlazio s početka u Beču, a docnije u Kelnu i Berlinu. Od godine 1913 izlazi taj list, kao centralni organ Svetske cionističke organizacije, gotovo samo na jevrejskom jeziku i to pod imenom „Aolam“. Kongres je bio sazvan u Minhenu, ali na dva meseca pre održanja ovog sastanka smatrali su Jevrejska veroispovedna opština u Minhenu i Savez rabina u Nemačkoj potrebnim i korisnim da protestuju protiv održanja kongresa cionista, navodeći da se težnje cionista odnosno stvaranja nacionalne jevrejske države protive proročkom obećanju o dolasku Mesije i jevrejskom carstvu koje treba on da osnuje. Oni su preporučili Jevrejima Nemačke da se ne zanose takvim idejama i iz razloga, što su u svom preteranom patriotizmu držali da bi ljubav Jevreja prema državi, u kojoj žive, mogla nekome da se pričini nepotpunom, ako bi oni ujedno pokazali izvesnu ljubav i interesovanje prema Svetoj zemlji kao prema njihovoj negdašnjoj istoriskoj domovini. Energični Hercl nije ni smeo ni hteo da se zaustavi pred preprekama takve prirode. On sazove taj prvi kongres u Bazel koji se i održi krajem meseca avgusta 1897. Na kongres je došlo 197 delegata iz svih krajeva sveta, noseći u sebi različite poglede po pitanju obnove jevrejske domovine. Hercl je i kao vođa i kao pojava ostavio na prisutne nezaboravan utisak. U svom govoru punom dostojanstva i samopouzdanja podvukao je on na ovom kongresu ove dve misli: „Jedan narod može samo sopstvenom pomoći sebi da pomogne: ne uspe li u tome onda tom narodu nema pomoći“. „Cionizam je duhovno vraćanje jevrejstvu pre fizičkog povratka u jevrejsku zemlju“.

Njegov govor kao uopšte ceo tok kongresa doprineli su tome da se Herclova želja ostvari, t. j. da se jevrejsko pitanje stavi na međunarodnu diskusiju. Kao i na docnijim cionističkim kongresima, bili su i na prvom održani opširni izveštaji o položaju Jevreja na svetu, o njihovoj materijalnoj i moralnoj bedi, o potrebi kulturnog rada među njima, o osnivanju fondova koji će omogućiti kupnju zemljišta, o pitanjima koja se odnose na organizovanje Herclovih pristaša u Svetsku cionističku organizaciju kao i o tome kojim će se putem postići

oni politički ciljevi koje je Hercl smatrao preduslovom za ostvarenje jevrejske države. Na kongresu u Bazelu prihvaćen je i sledeći, tako zvani *Bazelski program*, po kojemu je trebalo da otpočinu sada cionisti svoj težak, ali blagosloven rad:

„Cionizam teži za stvaranjem javnopravno osigurane narodne domovine u Palestini za jevrejski narod“.

Od drugog do šestog kongresa

Na samom prvom Bazelskom kongresu bili su već određeni svi putevi i sredstva za što uspešniji rad: 1) Da se počnu useljavati u Palestinu jevrejski zemljoradnici, zanatlije i obrtnici; 2) Da u saglasnosti sa zakonima pojedinih zemalja otpočinu pripreme za stvaranjem mesnih i zemaljskih organizacija, koje bi zatim skupa sjedinile u jednu celinu celokupno jevrejstvo sveta; 3) Da se ojača jevrejsko narodno osećanje i da se učvrsti narodna svest; 4) Da se preduzmu koraci kod pojedinih vlada da se postignu odobrenja koja su potrebna za ostvarenje cionističkih ciljeva.

U duhu ovih predloga radilo je Glavno voćstvo, tako zvani *Akcioni komitet*, koje se sastojalo od 23 člana, a zasedavalo je u Beču. Kongrese je voćstvo sazivalo s početka, t. j. do godine 1901 svake godine jedanput, a od te godine svake druge godine. Svakih sto cionista, t. j. svakih sto Jevreja, koji su bili saglasni sa Bazelskim programom, imali su pravo da pošalju jednog delegata na kongres, a pravo na izbor delegata postizavali su plaćanjem negdašnjeg jevrejskog novca za prebrojavanje naroda, t. zv. *škel-a*, koji je bio i ostao neka vrsta cionističke legitimacije. Docnije, jaćanjem cionističkog pokreta i povećavanjem broja Herclovih pristaša, pravo na odašiljanje po jednog delegata na kongres sticali su ne stotinu već 2.000 platilaca škelata.

Zasedanja II, III, IV i V kongresa, od kojih su se prva dva držala u Bazelu, IV u Londonu, a V opet u Bazelu, donela su ove rezultate:

Stvorena je jevrejska Kolonijalna banka sa sedištem u Londonu, koja je od 1902 počela da deluje i da osniva banke naroćito među Jevrejima Istoćne Evrope. Usled nedovoljnog kapitala ova banka nije ispunila glavnu Herclovu želju da se njenim novcem finansira pokret i da se njenim ugledom i

garancijom pridobije pristanak sultana da objavi „čarter“, o kojemu će niže još biti reči. Godine 1903 otvara se podružnica ove banke u Jafi, u Palestini, i ona je dovela do osnivanja Anglo-palestinske kompanije u kojoj se nalazio najveći deo akcija Kolonijalne banke. Novoosnovana banka, sa podružnicama u svim većim varošima Palestine, potpomogla je privredni razvoj zemlje, dajući kredita kolonistima, koje je ona organizovala u zadruge, da bi kredit bio obezbeđen. Ove finansijske ustanove kao i njene podružnice osnivane su po engleskom pravu, a imale su svoja sedišta u Londonu, iz čega se vidi da je Hercl, dajući oduške svojoj dalekovidosti, polagao velike nade u Englesku kao zemlju koja će pokazati najviše interesa za rešavanje jevrejskog pitanja. Da bi svoju političku naklonost prema Engleskoj još više manifestovao, sazvaio je Hercl IV cionistički kongres namerno u London. To je za Herclova života bio jedini kongres, koji je zasedao van Bazela. Na V kongresu, održanom u Bazelu, ostvaren je predlog Hermana Šapire, profesora matematike, o osnivanju Jevrejskog narodnog fonda (Keren kajemet lejisrael) o kojemu je predlagrač govorio još na konferenciji u Katovicu i o kojem se već raspravljalo na ranijim kongresima. Zemljište, koje će kupiti u Palestini Cionistička organizacija novcem ovoga fonda, treba da ostane neotuđivim vlasništvom celokupnog jevrejskog naroda. Time su učinili cionisti značajan korak za socijalno rešavanje agrarnog pitanja u budućoj jevrejskoj zemlji, a u duhu Svetog Pisma, koje naređuje da se narodno tle ne sme nikada otuđiti.

Herclov zamašan i naporan *diplomatski* rad, sa ciljem da isposluje od sultana *čarter*, t. j. povelju po kojoj bi Jevreji, uz garanciju velikih sila, a pod najvišom vlasti Turaka, dobili pravo da sami upravljaju Palestinom, ostao je bez uspeha. Hercl je od godine 1896 do 1902 pet puta poveo odlučne pregovore sa sultanom Abdul Hamidom II u Carigradu, sastao se sa nemačkim carem Viljemom II za vreme njegova putovanja po Palestini godine 1898, nastojao je da pridobije za svoju ideju državnik Bismarka, posetio je ruskog Ministra unutrašnjih poslova Plevea, koji mu je obećao da će zastupati njegovu ideju kod sultana, a primljen je godine 1904 i od italijanskog kralja Emanuela II kao i od pape Pija X. Pravu potporu dobio je samo od velikog hercoga Fridriha fon Ba-

dena. Vatikan je odbio da potpomogne Hercla iz bojazni, da osnivanjem jevrejske domovine u Palestini ne bi bila dovoljno zaštićena hrišćanska sveta mesta u Svetoj zemlji. Najsudbonosniji je bio odgovor sultanov: Uz uslov da mu Hercl stavi na raspoloženje veliku sumu novca za uravnoteženje državnih finansija, vladar Turske dopušta Jevrejima veliko, ali nezvezano useljavanje u različite provincije Turske, sa izuzetkom Palestine.

Šesti kongres

Herclovo predosećanje da će Engleska biti ona koja će prva pokazati dobru volju da pomogne patničkom jevrejskom narodu koji je dao čovečanstvu Bibliju, a koju Englezi toliko cene, pokazalo se tačnim. Herclu predlože državnici Engleske da Jevreji nasele El Ariš, negdašnje pogranično područje između Egipta i Palestine na Sinajskom Poluostrvu. Po saslušanju komisije, izaslane 1902 godine na lice mesta, cionisti se reše da privremeno nasele El Ariš, ali kako Egipatska vlada nije pristala na to da se za natapanje suvog tla upotrebi nilska voda, ostalo je celo ovo preduzeće na papiru. Neposredno pred šesti kongres, koji je održan godine 1903 u Bazelu i koji je bio poslednji na kojem je uzeo učešća sam Hercl, predložila je tadašnja Engleska vlada Cionističkoj organizaciji veliko područje zemljišta u Ugandi, u britanskoj Istočnoj Africi, u svrhu osnivanja jednog samoupravnog jevrejskog naselja. Činjenica, da se engleska država, kao velika sila, obratila Cionističkoj organizaciji značila je u isto vreme da Engleska priznaje nju kao zvanično zastupništvo jevrejskog naroda.

Iznoseći predlog Engleske vlade, bio je Hercl napomenuo, doduše, da će kako za njega tako i za sve cioniste ostati Palestina za svagda krajnji cilj, te da je predlog sa Ugandom samo privremeno rešavanje složenog jevrejskog pitanja, ali cionistički delegati sa Istoka, ponaosob današnji vođe Usiškin i Vajcman, ne samo da nisu hteli da odobre kredit za komisiju, koja bi imala da pregleda ponuđeno područje, nego su još izrekli tešku reč da bi usvajanje Ugande umesto Erec Izraela bilo izdajstvo počinjeno nad cionskom idejom.

Ogorčenje tih cionista bilo je tako jako da su oni krajem godine 1903, posle tmurnog VI kongresa, održali konferenciju

u Harkovu pod voćstvom Menahema Usiškina i Jehiela Členova, i na njoj rešili da se od Hercla zatraži da se okani Ugande. Na ovaj ultimatum, uperen protiv voće, odgovorio je Hercl godine 1904, posle duže i sudbonosne borbe sa samim sobom, pomirljivo i u duhu onog stiha iz psalma 137: „Ako te zaboravim, Cione, neka mi usahne desnica“. Tom izjavom završio se u stvari predlog sa Ugandom koji je neizmerno mnogo izmućio Hercla i ubrzao kraj njegovom neumornom radu.

Kako njegov razgranati diplomatski rad nije dao odmah vidnog ploda, to se još na V kongresu 1901 bila organizovala „demokratska frakcija“ Cionistićke organizacije, sa Vajcmanom i Usiškinom na ćelu, koja je zahtevala od voćstva da se uporedo sa politićkim radom posveti mnogo veća pažnja praktićnom radu oko naseljivanja što većeg broja Jevreja u Palestinu, pošto će veći broj jevrejskih naselja, a time i veći broj jevrejskog stanovništva, u mnogome olakšati postignuće ćartera.

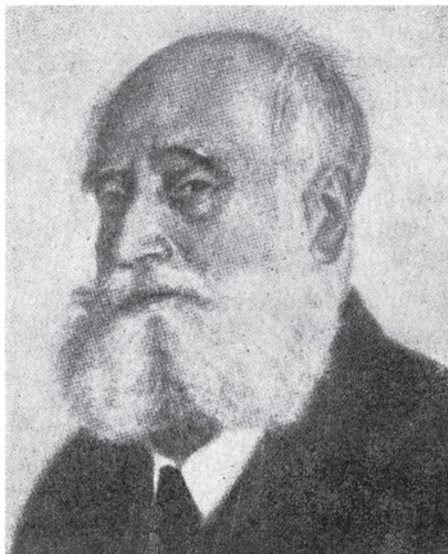
Oglasni stub u Tel Avivu

Nordau, Volfzon i drugi Herclovi saradnici

4 jula 1904 preminu Hercl nedaleko od Beća. David Volfzon, Herclov ćocniji naslednik u voćstvu Cionistićke organizacije, preuzeo je brigu oko obezbećenja Herclove porodice. Meću hiljadama oduševljenih sumišljenika imao je Hercl nekoliko vernih i neumornih saradnika koji su ga savetovali u svim teškim ćasovima njegova blagoslovenog rada. Razumljivo je, da mnogi meću njima nisu delili uvek Herclovo mišljenje o potrebi složenog diplomatsko-politićkog rada, ali je njihova saradnja uprkos tome bila uvek puna predanosti. Meću takve ubrajaju se sem Usiškina i Vajcmana još i Členov, Mockin i Sokolov. Svi su oni, živeći još u Rusiji, bili već pre nastupa Hercla pristaše „Hoveve Cijona“ i jevrejskog obnovenog pokreta. Meću ovima isticao se Jehiel Členov, pored praktićnog rada, još i

time što je energično zastupao mišljenje da cionisti imaju da uzmu učešća i u politici onih država u kojima žive.

Drugi praktičar i docniji pretsednik Akcionog komiteta Svetske cionističke organizacije, Leo *Mockin*, pokazao je svojim radom za odbranu prava jevrejskih manjina kao i skupljanjem optuženičkog materijala povodom pogroma u Rusiji, koliko

Maks Nordau

može da bude aktivan jedan cionistički javni radnik u radu za političko poboljšanje svoje jednoverne braće u rasulu.

Ovim praktičarima nasuprot, ostali su do kraja njihovog života dosledni Herclovim političkim metodama u radu za postignuće čartera Herclovi najverniji drugovi Maks Nordau, David Volfzon i Aleksandar Marmorek.

Prvi, Maks *Nordau*, glasoviti autor „Konvencionalnih laži kulturnog čovečanstva“ koje su već doživele preko 70 izdanja, potom pisac drame „Doktor Kon“, u kojoj se iznosi nacionalnim ponosom obogaćen tip Jevrejina uz Jevrejina koji se potpuno prilagodio okolini, a sem toga političar i lekar po zvanju, združio se on prisno sa Herclom i uz njega postao uskoro najugledniji jevrejski vođ. Činjenica da je i već priznati književnik Nordau pristupio pokretu, privukla je veliki broj

pristalica, čime je pokret postajao sve popularniji. Svojim odrešitim načinom izražavanja, velikim govorničkim darom i jasnim zaključcima Nordau je u toku 9 prvih kongresa iznosio pred pretstavnike Jevreja celoga sveta stanje njihove braće kao i predloge, šta bi valjalo učiniti da se njihova nevolja ublaži.

Drugi Herclov prisni drug bejaše David *Volfzon*. Po zvanju trgovac, umeo je Volfzon da pored svoje velike i idealne ljubavi prema Cionu unese i svoj praktičan duh u ona finansiska preduzeća Cionističke organizacije, pomoću kojih je trebalo da se olakša diplomatsko-politički rad Herclov. Svojom okretnošću išao je Volfzon na ruku idealno nastrojenom Herclu i podupirao ga na svim njegovim putovanjima. Posle smrti Herclove izabran je Volfzon za predsednika Svetske cionističke organizacije i u tom je svojstvu, a u vreme od godine 1905 do 1911, nastojao da očuva cionističkom pokretu njegov politički značaj, propagirajući cionističku ideju po Južnoj Africi, Mađarskoj, Palestini i Rusiji. U Carigradu je i on pregovarao sa sultanom, ali je revolucija Mladoturaka sprečila vidniji uspeh, pošto su se oni fanatički zalagali za centralizam svoje države i ni u kom slučaju ne bi dopustili ma kakvu autonomiju u Turskoj. Volfzon je tokom svoga rada, a u vezi sa tim teškoćama, izlazio u susret praktičarima koji su tražili useljavanje u Palestinu, ma bilo to i u manjem obimu, i od VIII Kongresa, održanog 1907 u Hagu, učinjen je u tom pravcu zavidan napredak.

I Aleksandar *Marmorek*, treći Herclov prisni prijatelj, podupirao je svesrdno i do poslednjeg daha svoga života isključivo onakav politički cionizam kakav je zastupao i sam Hercl.

Njegova doslednost došla je do izražaja i u protivničkom stavu koji je on bio uzeo i onda kada je Engleskoj, posle Svetskog rata, već bio poveren mandat nad Palestinom i time bila omogućena izgradnja jevrejske domovine.

Pored pomenutih političara i praktičara valja istaći kao Herclove saradnike još i one *stručnjake* na polju useljavanja koji su u saradnji sa praktičarima pokazivali put, kojim treba da pođu useljenici, ako žele da se sa uspehom prilagode opustošenoj zemlji u kojoj im stoje na raspoloženju mala površina tla i skromna novčana sredstva.

Od ovih stručnjaka istakao se glasoviti nacionalni ekonom i sociolog Franc *Openhajmer* svojim predlogom da se useljavanje i život kolonista u Palestini izvede u obliku zadruga, nazvanih kooperativa. Tako je po njegovom planu osnovala

Jevrejska zadružna kolonija Deganja

Cionistička organizacija godine 1910 naselje „Merhavja“ u Severnoj Palestini, u dolini Emek. U ovoj kooperativi sa mešovitim gospodarstvom ostaje uvek sama zadruga sopstvenik tla, a pojedinci mogu da dadu u nasledstvo samo svoje pravo državine. Radnici, članovi kooperative, rade u njoj pod nadzorom stručnog upravitelja, žive odvojeno i dobivaju platu prema vrsti rada i prema sposobnostima njihovim. U godinama bolje žetve dele međusobno čistu dobit. Vremenom postaju

neovisni i sposobni da preuzmu na sebe brigu oko održavanja zgrada i živog inventara. Ovo Openhajmerovo naselje nije pokazalo, doduše, najbolji rezultat, ali je bilo tim više od koristi, jer su se na njemu prokušali radnici na zajedničkom radu i posle stvorili za njihov zadružni život nove oblike naselja koje prozvaše „*Kevuca*“.

Među stručnjacima i praktičarima pokazao se vrlo preduzimljivim profesor botanike Oto *Varburg*, koji je zajedno sa Openhajmerom bio član Palestinske komisije, koja je od godine 1907 počela da praktički radi i stvara. *Varburg* je od godine 1904 do danas osnovao ceo niz privrednih, naučnih, organizatorskih i kulturnih ustanova kao što su: Društvo za rasad u Tiberiji, industrijski sindikat za pripremanje pogodnih grana industrije, društvo sadilaca banana i nove vrste voća „grapefruit“, i poljoprivredna pokusna stanica u Atlitu, nedaleko od Haife. Potom je dao *Varburg* i ideju za osnivanje Palestinskog ureda u Jafi, škole za umetni obrt „*Becalel*“ u Jerusalimu, a saradivao je i na pripremama oko podizanja jevrejskog univerziteta u Jerusalimu. *Varburg* je posle dugogodišnje borbe praktičara sa Volfzonom i ostalim pristalicama političkog cionizma izabran godine 1911 za predsednika Svetske cionističke organizacije.

Treći stručnjak koji i danas blagotvorno deluje u Cionističkoj organizaciji je sociolog i naučnik na polju narodne privrede Artur *Rupin*. On je kao oduševljeni pristaša cionizma i kao vanredan organizator radio od godine 1908 do aprila 1918 u Jafi, u Palestinskom uredu, koji je uskoro postao središtem svih kolonizacionih preduzeća Cionističke organizacije. *Rupin* je vodio računa ne samo o pridizanju poljoprivrednih kolonija, već i o osnivanju naselja u neposrednoj blizini varoši. Tako je godine 1909 potporom Palestinskog ureda počeo da se izgrađuje i Tel Aviv, kao predgrađe Jafe. Pod njegovom upravom u Uredu nastalo je zadružno naselje *Deganja*, u blizini Genezaretskog jezera, potom farme *Kineret* i *Hulda*, a docnije je i naselje *Merhavja* poprimilo oblik kevuće, t. j. prisno zadružnog naselja, jer su principi zajedničkog života u takvim naseljima najbolje odgovarali prirodi jevrejskih radnika u Palestini. Kako je *Rupin* bio vrlo dobro upućen i u statistiku Jevreja, a prema tome poznavao u tančine međusobne odnose jevrejskog stanovništva kako po celome svetu tako i u

Palestini, to se on još od prvih dana svoga rada neobično mnogo zalagao za interese siromašnog jevrejskog radništva kao i za radničke ustanove i banke, i time olakšao njihov požrtvovni rad.

Zasebno mesto među Herclovim saradnicima zauzima englesko-jevrejski književnik Izrael *Zengvil* koji je osnovao Jevrejsku teritorijalnu organizaciju, t. j. ustanovu koja ima za svrhu da pronađe slobodno zemljište na kugli zemljinoj, na kojem će njeni članovi da izgrade autonomnu državu onih Jevreja koji ne mogu ili neće da ostanu u zemljama gde sada žive. Zengvil i njegovi pristaše, većinom iz Engleske, rešili su se na ovo odvažno preduzeće usled teškoća na koje je nailazio diplomatsko-politički rad Herclov odnosno Palestine kao i iz razočarenja što je Herclov predlog sa Ugandom odbijen od pretežne većine na VII Cionističkom kongresu od godine 1905. Ovaj je dobar Jevrejin kroz 20 godina pregovarao sa raznim državama u želji da nađe progonjenom narodu sigurno zaklonište, ali bejaše sve uzalud. Veoma mali broj Jevreja uspela je ova organizacija da uputi u manje naseljenu Srednju Ameriku. Posle objave Balfurove deklaracije godine 1917 prišao je Zengvil sa svojim pristašama ponovo Cionističkoj organizaciji, a godine 1925 sam je rasturio ovu ustanovu, koja se bila okomila na cionizam onih Jevreja za koje je samo Sveta zemlja bila ranija i buduća domovina večno proganjanog jevrejskog naroda.

Od VII do XII cionističkog kongresa

Posle smrti Herclove vodio je Cionističku organizaciju David Volfzon. Još za Herclova života bila je izabrana na VI kongresu Palestinska komisija u koju su ušla prva dva pomenuta stručnjaka, Openhajmer i Varburg, a sem toga je isti Kongres rešio i to da se sredstvima Jevrejskog narodnog fonda počne kupovati zemljište u Palestini. Ali praktični rad nije mogao da se obavlja uvek bez prepreka. Iako je na VII kongresu, dakle na prvom posle Herclove smrti, bilo za uvek rešeno da samo Palestina i njoj bliske zemlje dolaze u obzir za useobu Jevreja, kojom treba da se što pre započne, rad je napredovao veoma sporo, jer su turske vlasti otežavale praktičan rad u Palestini. U međuvremenu između VII kongresa od

godine 1905 i VIII kongresa od godine 1907 useljavanje u Palestinu je samo od sebe moralo da poraste, pošto je u to vreme trajala ruska revolucija, za vreme koje su ruske vlasti progonile sve one mlade i naprednije Jevreje u koje se sumnjalo da su uzeli učešća u radu za demokratsko uređenje ruske države. Pored toga su sada i Hoveve Cijon iz Rusije pojačali svoj rad uticajem Herclovog cionizma, a voćstvo Odbora u Odesi predali su Usiškinu.

Na VIII Kongresu koji je održan 1907 u Hagu osnovan je već pomenuti Palestinski ured u Jafi, sa stručnjakom Rupinom na čelu, i ovaj je Ured organizovao „Društvo za kupnju zemljišta i za pripravljanje i uređivanje već kupljenog zemljišta“. Na tom su kongresu prihvatili delegati još i zaključak da se Jevrejski jezik prizna kao zvaničan jezik cionističkog pokreta, Kongresa, konferencija i svih njegovih ostalih ustanova kao i da se poradi na tome da se ovaj jezik praktički i postupno uvede. Svetskoj cionističkoj organizaciji uspelo je u idućoj 1908 godini, t. j. posle revolucije Mladoturaka, još i to da uspostavi svoje političko zastupništvo u Carigradu i time unapredi svoju spoljnu politiku.

Na IX kongresu koji je bio održan u Hamburgu godine 1909, voćstvo je već moglo da podnese izveštaj o blagotvornom radu Palestinskog ureda. Tada je prihvaćen i plan nacionalnog ekonoma Openhajmera o osnivanju zadružnog naselja „Merhavja“. Te godine počeli su se useljavati u Palestinu i Jevreji iz Jemena, jevtini i skromni radnici iz Arapskog Poluostrva, gde je klima slična palestinskoj. Njih je naročito podupirala jevrejska radnička stranka „Apoel Acair“, kojoj je bilo mnogo stalo do toga da bogati jevrejski koloniste dadu zaposlenja jevtinijim jemenskim radnicima, kada već neće da plaćaju nešto veće nadnice organizovanim jevrejskim radnicima u Palestini. Ova nastojanja radničke stranke išla su za tim da očuvaju njeno načelo da samo Jevreji treba da obavljaju rad u jevrejskim naseljima, jer cionistiški pokret, po svom programu, već odavno teži za tim da privede jevrejsko gradsko stanovništvo zemljoradničkom pozivu na istoriskoj jevrejskoj grudi.

X kongres, koji je sazvan ponovo u Bazel godine 1911, većao je opširno o iseljavanju Jevreja iz država sa velikim jevrejskim stanovništvom i o useljavanju njihovom u zemlje Prednjeg Istoka. Na kongresu je rešeno da se sedište voćstva

prenese iz Kelna u Berlin, pošto je i samo voćstvo prešlo te godine iz ruku političara Volfzona u ruke praktičara Varburga koji je stanovao u Berlinu. Značajno je za ovaj kongres i to da su delegati vodili dobar deo diskusije o pitanju jevrejske kulture na jevrejskom jeziku.

XI kongres bio je poslednji pre Svetskog rata, a održan je u Beču godine 1913. Na ovom je kongresu jasno došlo do izražaja kako je snažno pošao napred cionistički pokret. Svečano otvorenje kongresa obavljeno je na oživelom jevrejskom jeziku. Iz opširnih i žučnih diskusija o načinu praktičkog rada i o njegovim uspesima izbijala je očita namera voćstva da useljenici steknu što bolju poljoprivrednu naobrazbu, da se što uspešnije provede promena zvanja kod Jevreja koji dolaze iz grada, i da se izgrade kulturne ustanove u zemlji. Novo voćstvo u svom praktičnom radu imalo je, međutim, vezane ruke utoliko što nije moglo da raspolaže sredstvima Jevrejskog narodnog fonda i cionističkih banaka, pošto je ovim ustanovama još upravljalo staro voćstvo sa Volfzonom na čelu.

Na području *kulturnog* rada pošlo se napred stvaranjem škola sa jevrejskim nastavnim jezikom, podupirale su se sve one ustanove koje su imale za zadatak širenje jevrejske kulture, a sem toga izabrana je i komisija koja je imala da učini sve pripreme za osnivanje jevrejskog univerziteta u Jerusalimu, pošto se bilo opazilo da su neki nemački i švajcarski univerziteti počeli da se odupiru velikom prilivu jevrejskih studenata iz Istočne Evrope. Svoje visoke težnje za jevrejskim kulturnim radom iskazao je ovaj kongres jevrejskih idealista još i oduševljenim prijemom završne reči proslavljenog jevrejskog narodnog pesnika Hajima *Bjalika*, koji je potsticao pretstavnike večnog naroda i naroda knjige da rade i na kulturnoj obnovi svoga naroda, a za dobro celog čovečanstva.

ГЛАВА 19

СИСТЕМАТСКА КОЛОНИЗАЦИЈА ЕРЕЦ ИЗРАЕЛА

Под овим називом треба разумети сав онај рад на насељавању Јевреја у земљи Израилевој почевши од године 1908, т. ј. од оне године од када је Ционистичка организација преко свог Палестинског уреда у Јафи плански, стручно и морално подупирала сваки покушај усељавања и насељавања, без обзира на то да ли су насеља припадала приватним особама и установама или су била својина ционистичких фондова. За разлику од насеља од стране „Ховеве Цијона“, Рочилда или Јеврејског колонизационог друштва, названог „Ика“, зовемо насељавање мање имућних Јевреја, које се спроводи уз помоћ ционистичких фондова, *националном* колонизацијом, док приватним насељима називамо она која су основана новцем и из сопствене иницијативе појединих усељеника или приватних предузећа.

Ми смо у 17 глави ове књиге, а под насловом „Покушаји колонизације у Палестини до Херцла“ већ истакли да је друштво „Ика“ својом реформом у многоме не само унело самосталности у раду првих колониста, већ их је нагнало и на већу одговорност и рад. Оснутком Палестинског уреда унела је Ционистичка организација у своја национална насеља још и ова нова начела: Насеља треба да воде у претежној већини мешовито господарство, т. ј. такво у којем ће бити, поред житарица, и насада поморанци, винове лозе и бадема, а к тому ће се гајити млекарство и живинарство да би из свог господарства могли да задовоље насељеници све своје потребе за исхрану. Сем тога чланови ових нових насеља немају права да упосле дневничаре, већ морају сами да обаве

све послове. Таква насеља постигла су убрзо своју унутрашњу самосталност или аутономију и тиме много припомогли социјалном и културом развоју својих чланова.

Положај насеља и њихов број

Национална колонизација, а с њом и приватна, протегла се обимом свога земљишта једно 15—20 км. околу вароши Јафе, дакле подручјем Јудеје, потом је ишла Самаријом и то уздуж обале Средоземног мора, а већином јужно од Хаифе, па онда прешла на Северну и Североисточну Палестину, док на крају није нашла своје широко подручје делатности у Језреелској долини, познатој под именом Емек, која се протеже југоисточним правцем од Хаифе па све до јорданске увале. Површина тла, коју запремају сва јеврејска пољопривредна насеља у Палестини, изнаша данас укупно 1,500.000 дунума, од свих 19,800.000 што их Палестина има, т. ј. око 140.000 хектара, а живи на њима готово 50.000 земљорадника. Упореди ли се овај број јеврејских земљорадника са целокупним бројем јеврејских становника у Палестини, којих има данас скоро 350.000, следи да је сваки 7 јеврејски становник у земљи земљорадник. Ово 50.000 земљорадника живи на замашном броју од готово 200 пољопривредних насеља, што значи да њих у свакоме има просечно до 250. Има, међутим, насеља са становницима од скоро 8.000 становника, н. пр. Петах Тиква, али и малих са једва 50 људи.

Етапе усељавања

До године 1882 живело је у Палестини свега нешто више од 30.000 побожних Јевреја и то искључиво у овим светим варошима: Јерусалиму, Хеврону, Тиберији и Сафеду. У року од 50 година уселило је у земљу на потстицај „Ховеве Цијона“, а нарочито под утицајем ционистичког покрета, још 320.000 Јевреја. Међу овима има поред 50.000 земљорадника још којих 70.000 што организованих што неорганизованих радника, док осталих 200.000 Јевреја врши у градовима и насељима остале позиве. Ово 320.000 људи, од којих се 2/3 уселило у земљу из најчишћег идеализма са циљем да предано служи својој старој домовини и да је својим знојем изгради, дошло је у земљу у великим групама, попут бујице, и то у 4 маха, и те групе зовемо *ешапама* усељавања или

„алијош“ од речи „алија“, која значи пењање ка земљи или усељавање.

Под **прву** етапу спадају усељеници из малих вароши у Русији који су пошли у земљу после погрома од год. 1881/2 и који су живели и радили као колонисте и фармери.

Друга етапа

Друга етапа отпочела је године 1905 доласком напредних омладинаца и радника из Русије, у којој су сањали о новом, социјалном и бољем поретку у држави, па кад је ова њихова тежња била силом угушена, решили су се да у земљи отаца изграде себи нов јеврејски живот, онако како је њиховим новим погледима најбоље одговарало. Ова је Алија трајала све до почетка Светског рата. Усељеници из те етапе били су веома погодни за стварање задружних насеља, кооперативе, „кевуце“ и фарме као и за колективе разних заната, а нарочито за радне задруге које су у недостатку својег земљишта прве ступале на тек купљено земљиште са задатком да га оспособе за обрађивање тиме што ће га исушити (ако је мочварно), очистити га од камена, довести воду и бранити га од нападаја припростих арапских суседа који нису могли увек да се помире са чињеницом да и Јевреји желе да раде на груди своје негдашње домовине. Ово освајање рада, за које су подносили они често велике жртве, назива се „*кибуш аавода*“. Радници из овог доба створили су већ своју организацију „Апоел ацаир“ (млади радник). Организација „Поале Цијон“ основала је свој „Фонд радника израилске земље“ назван „Купат поале Ерец Јисраел“ (краће „*капај*“). Да би ови пожртвовни радници осигурали земљи јавну безбедност, основали су године 1910 своју засебну организацију чувара колонија, прозвану „*Ашомер*“ која је снагом, али и срцем и душом, бранила оне положаје, који су требали да остану чврста подлога великог јеврејског народног стварања. Ови радници нису се само повезали чврсто са грудом, већ су за обнову јеврејства у Палестини учинили и на културном пољу толико, колико је ретко која радничка заједница успела да створи на кугли земљиној.

При крају ове друге етапе основана су и многа предграђа, која су постала доцније угледне четврти Јерусалима, Хаифе и Тиберије, а од предграђа Јафе успели су усељеници да изграде велику и модерну варош, Тел Авив.

Светски рат

Како је и Палестина била доста живо ратно подручје у борби између Енглеза и Турака, то је разумљиво да је становништво запало у беду и то не само зато што су турске власти одузимале становништву животне намирнице већ и због тога што су оне сумњичиле ционисте да помоћу Енглеза желе да одвоје Палестину од Турске. Под таквим приликама претрпеле су колоније са плантажама поморанџи и винове лозе велике губитке, услед тога што су им иноземне пијаце биле затворене, а као последица тога завладала је повећа незапосленост међу радницима. На срећу, житарске су колоније због несташнице жита прорадиле тада живље, а радници су себи олакшали јевтинију набавку брашна преко своје конзумне задруге „Амашбир“ коју су основали године 1916. Организација радника је у оним тешким ратним данима олакшала у многоме опстанак својих чланова оснивањем задружних установа као што су биле кујне, пекаре, домови, перионице и конзумна друштва за остале намирнице. Крајем године 1917 ушла је већ енглеска војска у Јерусалим, а током године 1918 била је освојена цела Палестина. Како је још уочи уласка енглеске војске у Јерусалим већ била објављена „Балфурова декларација“, којом је Енглеска влада исказала своје симпатије према ционистичким тежњама, а за енглеском владом се повеле влада Краљевине Србије и влада осталих држава које су с њом биле здружене, то је убрзо после тога успостављена веза Јевреја тих држава са становништвом Палестине, па је са обнављањем насеља као и са приливом нових усељеника одмах и настављено.

Трећа етапа

Још у марту године 1918 образована је на жељу Енглеске владе Ционистичка комисија са задатком да буде посредник између јеврејског становништва у Палестини и енглеске Управе. Исте године је и „Адаса“, Организација ционистичких жена у Америци, припомогла уређењу здравствених прилика у земљи оснивајући болнице, школу за болничарке и помажући болеснике у сваком другом погледу. По завршетку Светског рата отпочело је усељавање појединачних Јевреја из околине Палестине, иако је то ишло тешком муком. У зиму

године 1919 већ се проби кроз границе многих држава повећа група младих руских Јевреја који се решише да буду пионери, *халуци*, опустошене јеврејске земље која треба да се изгради, т. ј. да предњаче осталој својој браћи у градњи и изградњи оне нове јеврејске домовине која ће се основати на пожртвовном раду и сарадњи целог народа, а у жељи да влада у њој свагда и свугде правда и правичност. Ове дисциплиноване раднике, испуњене одушевљењем за једним за-

Халуцим на црном раду

дружним и скромним животом рада и сарадње, организовао је храбри јеврејско-руски официр Јосеф Трумпелдор у удружење „*ехалуц*“, који је убрзо постао по целом јеврејском свету идеал свих оних који су у свом срцу чули поклич Свете земље или осетили да и они својим радом и животом треба нешто да придонесу нормализовању живота јеврејског народа. Овакви идеалисте, немајући никаквих средстава, добивали су на обрађивање земљиште од Јеврејског народног фонда, а алат, новац за изградњу станова, теглећу марву и средства за живот у првим месецима примали су од Обновног фонда који је под именом „Керен ајесод“ почео од године 1920 да

опорезује Јевреје са десетином њихова прихода и да тим новцем потпомаже изградњу Палестине.

Ови пожртвовни радници, нарочито они још неискусни у пољопривредном раду, вршили су одмах по доласку у земљу, као и онда када нису добивали запослења у пољопривредним насељима, т. зв. црни рад, т. ј. градњу путева за велики колски промет који се зову *кевиш-им*. Разумљиво је, да су се многобројне радничке организације временом све боље сналазиле у земљи, па су уз припомоћ ционистичких фондова оснивале радничке банке које су давале зајмове радничким задружним установама и тако омогућиле да су радничке дружине себи саме давале запослење тиме што су на свој рачун предузимале извршење којег већег јавног посла од државе или приватника као послодавца. За олакшање и осигурање живота великих радничких маса, које су надлазиле из свих крајева света, вршила је корисну службу, сем многих конзумних удружења, и радничка болесничка благајна, названа „Купат холим“, која је основала санаториј као и многе друге сличне установе. Доласком Јеврејина *Хербершта Самуела* у својству цивилног намесника у Палестину године 1920 уређен је земљишни катастар, па је и тиме олакшано усељеницима, пошто су могли сада да купују земљиште, што им пре нису допуштале турске власти. Сем тога свесрдно је било потпомогнуто цело јеврејско становништво или „јишув“ Палестине од *Ваад леуми-а* или Народног већа које је било изабрано од стране свих организованих група у земљи и које је тако претстављало све палестинске Јевреје.

Четврта етапа

Пре него што је крајем године 1924 затекла Палестину велика бујица усељеника махом из средњег сталежа, проживело је ново јеврејско становништво Ерец Израела, нарочито радништво, прилично тешку кризу која је настала услед тога што је Палестинска управа прекинула изграђивање путева на којима је стално било упослено преко 2.000 јеврејских радника. Исто су тако и јеврејски послодавци неких насеља из I етапе отпустили велики број вештих и поузданих јеврејских радника просто због тога што су арапски радници много јевтинији. Сем тога ускратиле су многе банке, услед опште светске кризе, свако даље давање зајмова становништву, па

су и због тога многа предузећа застала насред пута и главни разлог што су радничка насеља радила са губитком и што је на стотине радника, како на селу тако и у вароши ишчекивало запослење, лежи у томе што имућнији слојеви јеврејског народа, нису могли да схвате да је за ослобођење јеврејске прадомовине хитно потребно сем зноја, живота и крви ових пожртвованих, чедних и истрајних радника још и њихов новац, који су они могли корисно да уложе у јеврејска предузећа.

Међутим што јеврејски богаташи не хтедоше учинити, учинила је нова привредна и финансиска политика Пољске владе, која је у данима опште кризе великим наметима онемогућила опстанак хиљадама јеврејских трговаца, обртника и индустријалаца, а неким Јеврејима опет одузела концесије за продају монополске робе и алкохолних пића, да би их препустила својим инвалидима. Сви су ови варошани и припадници средњег staleжа, њих готово 40.000 на броју, били присиљени да године 1924 и 1925 покушају срећу са новом егзистенцијом у Палестини, пошто су врата Америке и других држава за усељавање већ одавно била затворена. Срећом, велика већина ових располагала је сумом од 35.000 динара с којом су имали право да се усеље у земљу, пошто Палестинска управа није хтела да неимућни људи, а без заната, падну на терет осталом јеврејском становништву у земљи. Доласком ових средње имућних Јевреја у земљу, нестало је убрзо кризе, јер је, ако ништа друго, а оно барем грађевна делатност увелико порасла. Неки усељеници из ове четврте етапе били су мало и од штете по привредни развој земље утолико што су, не познавајући занате и обрте корисне и потребне земљи, покуповали јевтина земљишта на селу која нису знали да обраде, или земљишта у вароши на којима нису зидали куће, па је тако сама од себе поскочила цена земљишту, јер је слободне земље било на тржишту све мање и мање. Разумљиво је да услед тога овај огроман прилив усељеника није цео могао да се укорени у земљи, иако су оснивачи текстилне индустрије као и осталих индустрија потребних за изградњу земље, дали зараде многим хиљадама радника. И сви су остали занатлије и обртници радили годину, две веома живо, јер је надошло градско становништво

једним махом утростручило Тел Авив и од њега начинило напредан град од скоро 70.000 становника.

Овај нагли и недовољно припремани успон није могао да обезбеди свима најбољи успех. Нагли застој уродио је изнова беспослицом, а ционистички обновни фонд „Керен ајесод“, уместо да унапреди изградњу насеља, отпоче издавати већи део тешком муком скупљеног новца у потпоре незапсленим радницима и то све до године 1928, када су се насеља и остала предузећа у земљи била већ опоравила од наглог привредног застоја. Усељавање је текло отада само у границама могућности, т. ј. до оне мере до које је привредна снага земље могла да их прими.

У августу године 1929 придружили су се на конференцији у Цириху и претставници готово свих јеврејских корпорација на свету Светској ционистичкој организацији у жељи, да са њом, а са једнаком снагом, сарађују у изградњи Ерец Израела. Ово, у „Балфуровој декларацији“ као и у Мандату Друштва народа поменуто претставништво целокупног јеврејског народа, које се образовало сада од најбољих синова јеврејског народа под именом *Ђујш Еђенси*, улило је велику наду у брзи процват Палестине, али наједном настадоше у земљи крвави нереди које су изазвали несавесни вође Арабљана и у којима је погинуло 130 невиних Јевреја. Како су Арабљани на овај начин хтели да протестују против изградња јеврејске домовине у Палестини, сматрала је Палестинска управа потребним да ограничи даље усељавање Јевреја за извесно време, да би се узнемирење у земљи стишало. Јеврејско је становништво, међутим, већ било очеличило у дугогодишњем раду и борби за своју слободу, па је не само храбро чувало своје већ стечене положаје и достојанствено се бранило од нечасних обеда којима су подјаривали вође арапску масу, већ је енергично тражило од Енглеске владе да допусти даље усељавање, пошто је земља већ толико била привредно ојачала, да је могла да прими сразмерно велики број усељеника. Ови протести, којима су се придружили протести Јевреја целога света, имали су за дејство да је Енглеска управа у Палестини пуштала отада у земљу просечно око 12.000 Јевреја годишње, а од године 1933, откада је живот Јеврејима у Немачкој постао неподношљив, даје она засебна допуштења и за исељенике из Немачке. Ова допу-

штења за уселjavaње или сертификати односе се на квалифи-коване раднике без иметка, док је улаз у земљу Јеврејима са иметком од најмање 125.000 динара и данас допуштен сваком.

Колонизационе форме насеља и међусобни однос уселјеника појединих насеља

Јеврејско радништво у Палестини је од самог почетка систематске колонизације гражило путеве како да најлакше одоли конкуренцији јевтиних арапских радника, која је претила уништењем начела јеврејског рада у јеврејским насељима. Позваним Јеврејима из Јемена дао је Јеврејски народни фонд по хектар земље и средства за кућицу у близини већих на-

После рада: традиционална игра „Хора“

сеља или вароши и тиме је омогућен њихов живот, јер су поред рада на њиховом малом имању могли да врше сезонске радове у јеврејским насељима уз скромну плату.

За време већег прилива халуца из II и III етапе, који су били прожети идеалима правичне заједнице на подлози задругарства, изградио се сам од себе, а донекле и под утицајем стручних националних економа, нови облик радничке заједнице назван „кевуца“, у којој је сачувано право опредељења свакога члана те заједнице у општечовечанским и социјалним питањима, као што су религија, политика и т. д. Овакви су радници, немајући сами никаквих средстава, доби-

јали земљиште под закуп од Јеврејског народног фонда, а средства за насељавање од обновног фонда „Керен ајесод“ па су тако убрзо створили цео низ пољопривредних или окупационих радничких заједница у којима није никада могао да буде упослен арапски дневничар. У тим заједницама стекао је велики део радничког сталежа пољопривредну наобразбу и помоћу њих су могле разне установе или приватни власници да запоседну необрађене, осамљене и забачене површине тек купљеног земљишта. Овакве „кевуце“ деле се у мале са 50 чланова отприлике, и у велике које имају и преко 100 чланова и које претстављају већ чврсте и сређене заједнице, а називају их још „кибуц“.

По начину живота слична је овој врсти још и „Гедуд авода“ (радна чета), која се истиче строгом организацијом и жељом да своје социјалне идеале што доследније спроведе. Такав је Гедуд ретким пожртвовањем припремио мочварно тле Емек Језреела за насеље и онде основао строгу задружну заједницу „Ен Харод“. Како је у Гедуду било и чланова поменути чете чувара колонија „Ашомер“, то је он преузео и узвишени, али готово недостижни задатак да посредством својих строго задружних заједница створи такво друштво у коме ће и војска и полиција и чиновништво бити сувишно.

У свим врстама поменутих насеља цео је мртви и живи инвентар власништво задружне заједнице; у њима се врши продаја производа заједнички, све радове врше подједнако и мушкарци и женске, а заједнички се васпитавају и њихова деца, која већином станују заједно у засебној згради насеља под надзором модерних и стручних педагога. Ове врсте насеља радиле су прво време са извесним губитком услед нередовне новчане потпоре од стране ционистичких фондова, или тачније, од стране самог јеврејског народа као и услед тога што су се велике суме новца морале да утроше у издатке за побијање маларије с којом су се кроз многе и многе године борили ови хероји рада, а многи од њих и животе своје дали. Усред мора јевтиних арабљанских радника, који још и данас живе примитивним животом, створили су ови народни пионири нов тип радника ширег погледа који ради са самопрегоревањем на стварању јеврејског сељачког и радничког сталежа, корисног себи и свом становништву земље. Имајући и потребне духовне квалитете културног човека, овај халуц негује

подједнако све народне врлине које су потребне за стварање новог узорног становника обновљене јеврејске домовине.

Мошав оведим. Исто као у наведеним врстама насеља, развија се рад и у колонизационој форми „Мошав оведим“ (насеље радника) с обзиром на она три важна начела националне јеврејске колонизације: народно земљиште, узајамно потпомагање (езра ададит) и властити рад (авода ацмит). Овај су нови облик насеља створили већином они прокушани радници идеалне II и III етапе, који или нису могли да се уживе потпуно у задружни живот „кевуце“ или нису хтели да се дуже подвргавају дисциплини у свим гранама привреде. Као и кевуца они су вршили улогу произвођачке задруге која заједнички набавља своје потребе и заједнички продаје производе, а служи се такође и заједничким банкама, справама и осталим уређајем. У насељу Мошав оведим влада начело приватног власништва и у њему сваки остаје власник свога привредног рада, а уговор о закупу земљишта склапа лично са управом Јеврејског народног фонда.

Међу примерна насеља ових „Мошав оведим“ спадају насеља у Емеку: Наалал, Кефар Јехескел, Хитин па и насеље југословенских халуца „Бет Шеарим“ код Наалала, које је основано године 1925. Од великих кевуца помињемо сем Ен Харод-а још и Тел Јосеф и Бет Алфу у источном Емеку, а од малих кевуца сем раније поменуте Дегане, Кирјат Анавим недалеко Јерусалима, Тел Хај и Ајелет Ашахар у Горњој Галилеји и недавно основану кевуцу југословенских шомерим „Ен ашарон“ која се налази у Магдиелу, северно од насеља Петах Тиква.

На крају овог приказа о систематској колонизацији Ерец Израела не треба заборавити да су многа важна насеља основали у Палестини и присталице „Мизрахи-ја“, засебног верско-ционистичког савеза унутар Светске ционистичке организације, потом присталице општих циониста, а у новије доба и присталице циониста ревизиониста, организовани у „Бетар-у“.

Долина Емек и пожртвовни халуци

Ово 175 напредних насеља која су подигнута у тако кратко време на месту мочвара и негдашње пустоши претстављају данас величанствену зграду којом се поноси цео

јеврејски народ широм целог света и преко које расте поштовање света према Израиљу, који је доказао да уме да буде и земљорадник и да у овом свом новом занимању може да укаже на правилан пут, па да човечанству изнова нешто вредног пружи. За овај рад ваља захвалити пре свега најбољим синовима народа, који су кроз године радили предано не за себе већ за срећу будућих поколења, исушујући мочваре Емек Језреела, долине Кишона, Вади Хаварита, који лежи северно од Тел Авива, и Емек Зевулоне код Хаифе. Херојство халуца, које су показали при „освајању“ ових мочвара да би их спремили за обрађивање, биће увек тому доказ да је јеврејски народ већ сазрео да себи помогне. Од маларије и дизентерије, а и услед рђавих услова за живот, боловало је у неким новим насељима до 70⁰/₀ радника, а многобројни хумци у близини тих насеља потсећају живе другове на херојство минулих дана...

Фондови

Светска ционистичка организација служила се при извођењу својих колонизационих планова врло умешно и врло корисно Јеврејским народним и Јеврејским обновним Фондом.

Јеврејски народни фонд или *Керен кајемеш лејсраел* (К. К. Л.) је први од два фонда и основан је године 1901, а већ од године 1908 купује земљиште у Палестини које треба да остане неotuђиво власништво целог јеврејског народа. Оживљујући тиме социјално-аграрне законе Светога Писма, овај је фонд био разуман управљач у купњи земљишта, јер се бринуо за потребе целог народа и омогућио свима да се њиме служе. Купљено земљиште је фонд најпре припремио и довео воду, ако је није било, и тек га онда давао под закуп на 49 година уз ренту од 2—3⁰/₀. Овај фонд, сем тога, пошумљује у опустошеној Палестини крш и остало земљиште које не долази у обзир за обрађивање, а са циљем да тиме ублажи климу и омогући већу количину влаге. Досада је фонд засадио 1,500.000 стабала на подручју од 20 разних места у земљи. До године 1920, када је основан и Јеврејски обновни фонд, давао је фонд кредите, подупирао је Јеменичане и остале усељенике, а од те године бави се искључиво купњом и припремањем земљишта као и пошумљивањем. Од 1,150.000 метарских дунума, колико земљишта поседују данас Јевреји у Палестини, припада Јеврејском народном фонду

преко 30%. На земљишту тога фонда основано је скоро 100 сеоских насеља од 175, колико их у свему у Палестини има, а сем тога поседује фонд и много градског земљишта за индустрију, радничке станове и јавне установе сваке врсте. Фонду је јеврејски народ дао до сада добровољно преко 300 милиона динара (преко 3 милиона енглеских фунти), а новац је сакупљен путем модрих касица, као и путем осталих добровољних прилога, који се дају приликом радосних или

Скаукиња са касицом К. К. Л.
у Јерусалиму

тужних догађаја у јеврејском животу, откупом маслинових и шумских стабала као и уписом у Златну књигу која се налази у Управи Јеврејског народног фонда у Јерусалиму.

Јеврејски обновни фонд или Керен Ајесод је неутрални, али централни фонд Јеврејског народног претставништва (Ђујш Еђенси-а) којим се обавља финансирање обновног дела у Палестини, а даје Јеврејима сваког верског и политичког правца прилику да у изградњи нове јеврејске Палестине учествују било материјално било морално. Фонд добија новац као народну порезу у облику трајног самоопорезовања, а у духу

десетине прихода (*маасер*) која се помиње у Светоме Писму. На XII ционистичком Конгресу у Карловим Варима од године 1921 ционисти су преузели обавезу да сами себе добровољно опорезују већ према иметку и приходу њиховом и од те године прилажу и ционисти и остали имућни Јевреји за добро домовине испаћеног Израиља, која се изграђује, високе суме новца које нису никада ниже од 600 динара годишње. Овај је фонд, захваљујући ционистичкој љубави и пожртвовности појединаца, прстигао убрзо примитке Јеврејског народног фонда и може са поносом да укаже на дарожљивост Јевреја која је постигла до сада суму од преко пола милијарде динара. Део овог новца отишао је у издатке који не доносе изравну корист као што су издатци за здравствено побољшање земље, школство и слично, а највећа сума овог новца улаже се у пољопривредна и градска насеља као и индустриска предузећа у облику краткорочних или дугорочних зајмова који се дају уз умерену камату, а све за унапређење и правилан развој јеврејске обнове у Палестини. Том порезом повезале су се понова многе стотине Јевреја са историском земљом, радосни да и они својим иметком придоносе нешто Светој земљи, ако већ неће или не могу да даду свој рад и живот као што то чине халуци.

GLAVA 20

USTROJSTVO I AKTIVNOST SVETSKE CIONISTIČKE ORGANIZACIJE I JEVREJSKI DUHOVNI VOĐE

Uređenje svetske cionističke organizacije

Mi smo u ranijim glavama na više mesta pominjali zaključke pojedinih cionističkih kongresa koji su se odnosili na uređenje Svetske cionističke organizacije. Na ovom mestu valja reći još koju reč o ovom ogromnom aparatu od preko milion dobrovoljnih cionističkih radnika, koji još od najmladih godina jednog omladinca do poodmaklog doba časnih staraca predano vrše svoj često sitni, ali važni rad oko pridizanja narodne svesti kod ostalih 15 miliona Jevreja celoga sveta. Ovi u svoje mesne grupe organizovani cionisti plaćaju od svoje 18 godine organizacioni doprinos, nazvan šekel, i tom legitimacijom stiču pravo na biranje delegata za cionističke kongrese koji se sazivaju sada svake druge godine. Za delegata može biti izabran svaki cionista i svaka cionistkinja sa navršenom 24 godinom, a izbori se vrše ponaosob u pojedinačnim zemaljskim cionističkim savezima kojih ima danas skoro 50. Na kongresima se biraju *Radni odbor (Akcioni komitet)* i *Izvršni odbor (Egzekutiva)*. Akcioni komitet nadzire ceo rad Svetske cionističke organizacije u međuvremenu od jednog do drugog kongresa. Ovaj komitet okuplja najjače pretstavnike svih zemaljskih saveza, vode cionističkih stranaka i zastupnike pojedinačnih strujanja. Takvih pretstavnika ima ovaj Radni odbor oko 60, a sastaju se najmanje jedanput u pola godine. Na tom veću Akcionog komiteta uzima učešća i cionistička Egzekutiva koju bira kongres u jačini od 3 do 13 članova, a zadatak joj je da od kongresa do kongresa vodi sve tekuće političke, organizatorne i koloniza-

cione poslove. Za bolje vođenje poslova podeljena je Egzekutiva u političko-organizatornu sa sedištem u Londonu i u palestinsku sa sedištem u Jerusalimu, odakle upravlja celim obnovnim radom. Razumljivo je, da Svetska cionistička organizacija ima sem toga razna finansiska i poljoprivredna veća koja su svojom stručnom spremom u mnogom olakšavala rad Organizacije.

Đujš Edensi. Svetska cionistička organizacija, koja je u odnosu prema Društvu naroda i prema Engleskoj, kao mandatarnoj vlasti, važila kao privremeno Jevrejsko predstavništvo, proširila se godine 1929 u Cirihi u potpuno Jevrejsko narodno predstavništvo, nazvano *Đujš Edensi*, i to tako da je Svetska cionistička organizacija odaslala u Veće ovog opšte priznatog predstavništva 112 članova, a isto toliki broj odaslale su sve zajedno i ostale necionističke jevrejske korporacije na svetu. Predsednik Jevrejskog narodnog predstavništva je uvek ona ista osoba koja je izabrana od predstavnika svih cionista na svetu na cionističkom kongresu. Ovaj imponantan broj od 224 odlična jevrejska radnika, koji se posle osamnaest i po vekova sastaše kao predstavnici gotovo celog jevrejskog naroda, primio je na sebe sa oduševljenjem veliki zadatak da zajednički poradi na što bržoj izgradnji zajedničke im i drage Svete zemlje.

Cionističke stranke

U okviru Svetske cionističke organizacije postoji danas nekoliko cionističkih stranaka, koje su nastale zasebnim udruživanjem takvih cionista koji se smatraju prisnijim sumišljenicima, i imaju isto mišljenje pri sprovođenju izvesnih cionističkih ciljeva. Sumu od preko 20.000 takvih sumišljenika priznaje Akcioni komitet kao zaseban savez, a njegovi predstavnici ulaze već prema jačini u Akcioni komitet i u Egzekutivu.

Prva takva stranka osnovana je na V Kongresu pod imenom „*Mizrahi*“, koja je reč skraćenica za naziv „duhovni centar“, a sa zadatkom da deluje na svoje saradnike da se Bazelski program ostvari u duhu propisa Mojsijevih zakona i u saglasnosti sa *tradicionalnim* jevrejstvom. Ova stranka posvećuje veliku pažnju vaspitanju kao i potpomaganju svih onih verskih ustanova u zemlji i van nje, kao što su hramovi i ritualne kujne, koje trebaju podrške pri ispunjavanju svojih ciljeva.

Sem toga osniva i ova stranka svoja naselja i u tu svrhu organizuje mizrahističke haluce i radnike. Od naselja su poznatija Kefar Hitin kod Tiberije i Nahalat Jaakov u donjoj Galileji. Među mizrahističkim vaspitnim ustanovama pominju se s ponosom u Tel Avivu škola „Tahkemoni“ sa svim potrebnim odeljenjima, kao i ženska gimnazija „Talpijot“, a naročito muška i ženska učiteljska škola u Tel Avivu i Jerusalimu. Od vođa Mizrahija ističu se rabin Meir Berlin, slikar Herman Štruk i profesor orientalnih jezika Herman Pik. Glasnici „Mizrahija“ su „Ator“, koji izlazi na jevrejskom u Jerusalimu, i „Izraelitišes Familienblatt“ („Israelitisches Familienblatt“) koji izlazi na nemačkom jeziku u Bratislavi.

Od mnogobrojnih svetskih *radničkih* stranaka koje se razlikuju najviše po tom, da li jevrejske nacionalne ideje drže prevagu nad opštim socijalnim ili socijalne nad nacionalnim, ističe se među radničkim masama u Palestini i van nje prvenstveno „Itahdut“. Ona kao zaseban savez predstavlja značajan sastavni deo Svetske cionističke organizacije. Itahdut je sjedinjenje manje radničke stranke „Ceire Cijon“ sa većom „Apoel acair“. Ovaj zaseban cionističko-socijalistički savez sjedinio je u svom programu stremjenja obeju predašnjih stranaka i one glase: stvaranje slobodnog jevrejskog društva u Palestini, koje će radom da izgradi vlastito nacionalno središte na podlozi zajedničkog i zadržnog privrednog života i koje će da bude slobodno od svakog iskorišćavanja. Sem toga ova stranka teži za oživljenjem narodnog života u galutu na podlozi produktivnog i slobodno zasnovanog rada, kao i za nacionalnom autonomijom i jevrejskom kulturom u zemljama sa velikim brojem jevrejskog stanovništva. Ideologije obeju stranaka podvlačile su još pre sjedinjenja u Itahduti da je cionistički nacionalizam, zbog osobenosti zemlje i osobenog naroda nešto *zasebno*, nešto što je nastalo iz naročitog stanja jevrejske manjine u raznim državama sveta, usled čega on nikako i ne podražava doktrinu nekog drugog socializma. Ova stranka ima velikih zasluga i po tome što je umešno upravljala halučkim pokretom i organizovala useljavanje u Palestinu.

Itahdut je uspeo da privuče i „Poale Cijon“, tu nekad snažnu, ali radikalnu radničku stranku u Palestini, pod okrilje više esnafskog i stručnog radničkog saveza „Istaderut“, koji obuhvata udruženje poljoprivrednika, poljoprivrednih dnevničara i građevinskih radnika i koji je kao poduzetnik i vlasnik svih

poslenje. Istaderut je danas vrlo čvrst i moćan savez od oko 45.000 članova, koji brani interese radnika i daje svoj pečat mnogim granama jevrejskog života u Palestini.

Kao najveće delo radništva i radničkih stranaka pominjali smo često u glavi 19 ove knjige radnička naselja. Među organizatorima i vođama tih stranaka uživaju veliko poštovanje Josef Šprincak, Salomon Kaplanski, Eliezer Jofe, David Ben Gurjon i drugi. O njima kao duhovnim vođama biće govora u

Nahum Sokolov
počasni pretsednik
Svetske cionističke organizacije

Dr. Haim Vajcman
pretsednik
Svetske cionističke organizacije

idućem oteku. Od glasnika radničkih stranaka pominjemo časopis „Apoel Acair“ i radnički dnevnik „Davar“, oba u Palestini.

Stranke opštih cionista. Članovi Svetske cionističke organizacije, koji se nisu slagali potpuno ni sa ideologijom Mizrahija ni sa ideologijom radničke stranke, grupisali su se tokom poslednjih godina većinom u tzv. opšte cioniste, koji su oduvek imali u svom programu sve glavne cionističke ciljeve, samo što nisu bili uvek toliko borbeni kada se radilo o pitanjima isključivo verske ili isključivo socijalne prirode. To ne znači, međutim, da oni nisu na pr. za ideal socijalnog uređenja jevrejske domovine, ali drže da to uređenje mogu i moraju da izvrše ne samo organizovani radnici, nego i građanski cionisti, koji takođe postaju pravi haluci, čim stupe na palestinsko tlo. Opšti cionisti se zalažu, sem toga, naročito za jevrejsku nacionalnu disciplinu i traže planski rad uvek i samo u okviru Svetske cionističke organizacije.

Oni su danas organizovani u „Udruženju opštih cionista“ i u „Savezu opštih cionista“ i predstavljaju tzv. centrum na cionističkim kongresima. Zahvaljujući činjenici da su opšti cionisti pokazivali često ne samo dovoljno razumevanja, nego i volje da potpomognu rad jevrejskog radništva, bilo je moguće da su opšti cionisti, u zajednici sa radništvom, bili ponajčešće glavne vođe cionističke Egzekutive.

Kao glavne vođe opštih cionista ističu se Haim Vajcman, Nahum Sokolov, Menahem Usiškin, Kurt Blumenfeld i drugi.

Treba još spomenuti i „Stranku državnih cionista“ ili „Stranku jevrejske države“, koja se zalaže za radikalno i maksimalističko ostvarenje političkog cionizma u duhu Herclovom, t. j. za izgradnju Palestine u jevrejsku državu poput ostalih država na svetu.

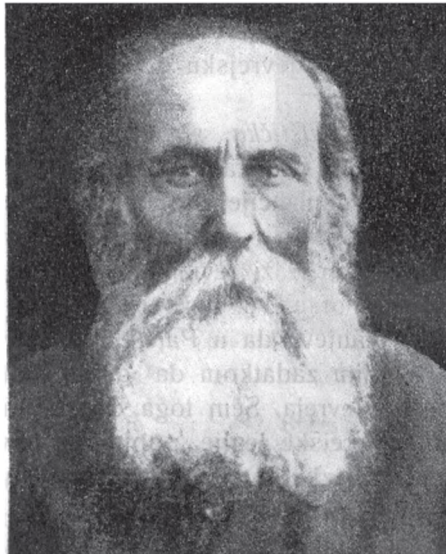
Cionističko - revizionistička stranka. U izvesnoj suprotnosti prema radničkim strankama, kao i prema celom vođstvu Svetske cionističke organizacije, stoji stranka osnivača jevrejske legije, jevrejskog političara i publiciste Vladimira *Žabotinskog*. On još od godine 1925 traži reviziju posleratne cionističke politike kao i političku ofanzivu, t. j. energičniju politiku prema Engleskoj, od koje zahteva da u Palestini postavi takvu upravu, koja će smatrati svojim zadatkom da delom potpomaže useljavanje i kolonizaciju Jevreja. Sem toga, ova je stranka dugo tražila uspostavljanje jevrejske legije, poput one za vreme Svetskog rata, sa ciljem da obezbedi sigurnost života u zemlji od još priprostog arapskog stanovništva.

Za razliku od radničkih naselja, naselja ove stranke vode privatno-kapitalističko gospodarstvo i ne teže za onim zadružnim radničkim zajednicama kojima se ponose radničke stranke i većina Svetske cionističke organizacije. Ova stranka unela je izvesnu živost u redove realnih radnika Svetske cionističke organizacije i to ne zbog njene želje da ostvari čistu Herclovu ideju jevrejske države, za kojom u srcu teže svih 16 miliona Jevreja, nego zbog doskorašnje vanjske strane :: vodenju svoje politike, jer je često putem borbenih protesta, pokušavala da utiče na pravac engleske politike prema Palestini. Razmimoilaženje u metodama rada između cionističke Egzekutive i ove stranke dovelo je na kraju do toga da je Žabotinski sa svojim pristašama istupio iz Svetske cionističke organizacije i osnovao „Novu cionističku organizaciju“. Od glasnika stranke važniji su „Rasvjet“ koji

izlazi na ruskom jeziku u Parizu, i „Doar ajom“ koji izlazi na jevrejskom u Jerusalimu. Omladinska organizacija cionista-revizionista nazvala je sebe Berit Trumpeldor, t. j. imenom onog junaka koji je hrabro pao za svoju novu domovinu.

Jevrejsko radništvo i njegove duhovne vođe u Palestini

Često pomenuta dela i herojstvo jevrejskog radništva u Palestini stoje u uskoj vezi sa njegovim duhovnim ocem i vođom

Aron David Gordon

Aronom Davidom Gordonom (1856—1922). Još kao poljoprivredni činovnik u Rusiji stajao je Gordon blizu privredi, a u podmaklim godinama gledao je u vraćanju sopstvenoj grudi svoje moralno oslobođenje, pa je odbijao stoga svako zvanje sa isključivo duhovnim radom. Razvivši svojim ličnim radom, kao radnik u zadružnom naselju Deganji, neobično jak kult i radost prema radu, izgradio je Gordon u svom proročkom oduševljenju celu jednu novu *religiju rada*, po kojoj ratarski rad obnavlja dušu pojedinca i pridonosi ozdravljenju narodne duše putem zadružnog rada na narodnom tlu, kao i putem podmlađivanja starog narodnog jezika.

U toj Gordonovoj nauci dolaze naročito do izražaja pojmovi „hiduš adam“ (obnovljenje čoveka) i „am adam“ t. j. narod koji u svojoj celini istupa kao *obnovljen čovek* i koji se u odnosu prema drugim narodima upravlja samo moralnim načelima. U svojoj čistoti duše on je tražio i za životinje subotnji odmor posle nedelnog rada, a mesnu hranu nije uopšte uzimao, već je živio kao vegetarijanac. Svoje poglede izneo je Gordon u „Pismima iz Palestine“, i ona su u mnogome pridonela da je pokret haluca toliko ojačao i da su se haluci zanosili njegovim uzvišenim idealima. Gordon važi danas kao ideolog idealističke radničke stranke „*Apoel Acair*“, koja se sa uspehom založila za promenu zvanja kod Jevreja, kao i za vezivanje i stapanje sa rodnom grudom ličnim jevrejskim radom.

Josef Hajim Brener. Pored Gordona poznat je kao duhovni voda, učitelj i savetnik palestinskog radništva jevrejski književnik i odrešiti publicista Josef Hajim Brener (1881—1921). Zarana je stajao pod uticajem pogleda Tolstoja i Dostojevskog, a bio je izvesno vreme sklon i pesimističkom pravcu u nemačkoj filozofiji. Brener je bio pristaša „Bund-a“, jevrejske socijalističke partije u Rusiji, radio je kao urednik u njenom glasniku i sanjao o planu za jevrejska naselja u Palestini ili Rusiji, koja bi bila osnovana prema načelima Tolstojeve filozofije. Posle mnogogodišnjeg i vrlo nemirnog lutanja našao je izvesno smirenje u Palestini u kojoj je radio na kulturnom polju u okviru radničke stranke „*Apoel acair*“. Za vreme Svetskog rata delovao je na jevrejskoj gimnaziji u Tel Avivu i tako je izbliza upoznao život mladih ljudi, a duže je vremena proveo i kao učitelj u mnogim naseljima i tom prilikom sa oduševljenjem posmatrao još neznatan broj haluca, koji su se već bili ukorenili u ovaj nov ratarski život Erec Izraela i koji su se sa uspehom oslobodili onog strašnog nedostatka kod Jevreja, kao što su nerazumevanje za život prirode, nomadstvo i nervoznost.

Hajim Brener je autor mnogih novela i socijalnih romana iz kojih snažno izbija njegova moć posmatranja i sa kojima je duboko prodro u veoma složen život palestinskog jevrejstva. U romanu „*Neplodnost i propast*“ daje, između ostalog, snažnu sliku iz života 60.000 palestinskih Jevreja koji žive od „haluke“ t. j. od milostinje. U pripovetkama „*U zimi*“ i „*Oko tačke*“ Brener daje potresne scene iz svoje žalosne mladosti, koju je na isti način proživio toliko broj jevrejske inteligencije u Rusiji

i čije posledice još i dandanas žive i deluju u mnogim halucima. Ali u raskidanim sličicama „Odovud i odonud“ Brener već daje sveže opise nove generacije dece koja se rodila u zemlji i koja se ističe živahnošću i energijom.

Ne manje je pomena vredan Brener i kao literarni kritičar, a kao prevodilac obogatio je jevrejsku književnost prevodom Tolstoja, Dostojevskog (Zločin i kazna), Rupinove knjige „Jevreji sadašnjice“ i Trumpeldorovih pisama. Prvog maja 1921 pao je kao žrtva arapskog prepada u Jafi, iako je mnogo radio na tome da jačanjem čovečanskih osećanja u srcima Arabljana i Jevreja uspostavi trajni mirni zajednički život obaju naroda.

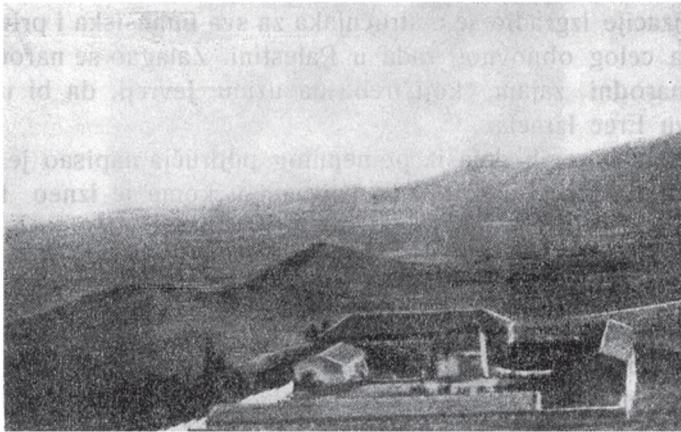

Josef Trumpeldor

Josef Trumpeldor. Istu sudbinu kao i Brener doživeo je neustrašivi jevrejski oficir Josef Trumpeldor, koji se već bio jednom proslavio u rusko-japanskom ratu godine 1905, u kome je izgubio jednu ruku, kao i za vreme Svetskoga rata, kada je sa Jevrejskom legijom od 600 ljudi vršio prenos municije i životnih namirnica u prve linije engleskog fronta na Galipolju i Dardanelima, pod vatrom turske artiljerije. Posle povlačenja sa tog fronta, Trumpeldor pohrli godine 1917 u Rusiju da onde organizuje jevrejske dobrovoljce koji će, zajedno sa engleskom

vojskom, da se bore na englesko-turskom frontu u Palestini. Ali Palestinu, međutim, već osvojiše Englezi u zajednici sa drugim odeljenjem Jevrejske legije, koju je predvodio Žabolinski, pa je stoga Trumpeldor pošao u Palestinu tek pošto je odbranio od pogroma jevrejsko stanovništvo u Rusiji. Tada povede on sa sobom, za vreme još nesigurne posleratne godine, veliki broj haluca ili pionira, koji će znojem i radom da osvoje sada zemljište koje je oružjem već bilo oslobođeno.

Kao odličan drugar Trumpeldor je obrađivao zemlju sa ostalim halucima i trudio se da sjedini jevrejsko radništvo u

Dvorište u kome je poginuo Josef Trumpeldor

jaku radničku partiju, ali mu nije bilo sudeno da to sam sprovede. Okolnost da su Arabljani digli ustanak u francuskoj Siriji, a u svrhu da za kralja postave Emira Fajzala, probudila je ustanički duh i među Arabljanima Severne Palestine, te oni napadoše tadašnja nezaštićena naselja Kefar Giladi i Tel Haj. Ova su naselja, naročito Tel Haj, odbranili svojim životom Trumpeldor i još tri druga i dve drugarice. Kod ovog podmuklog napada na Tel Haj, u koji su Arabljani ušli tobože da vide da li se u njemu nisu posakrili Francuzi, ležao je Trumpeldor u dvorištu, posle junačke borbe, ranjen u trbuh iz kojeg ispadoše creva. U tom momentu on predaje zapovedništvo drugu Šneerzonu, a dvojici drugova naredi: „Operite ruke pa ću Vam ja pokazati kako ćete utrpati creva unutra.“ Svestan da su mu to bili poslednji časovi, Trumpeldor je hrabrio drugove i tražio

od njih da za volju narodne časti izdrže do poslednjeg daha a kada mu je lekar, na pitanje o stanju zdravlja, odgovorio sa malo optimizma, Trumpeldor izusti svoje poslednje reči:

„Ne mari, slatko je umreti za našu zemlju!“

Tako je završio Josef Trumpeldor, koji će u istoriji Izraela ostati oličenje radnika koji se kao pionir žrtvuje za svoju novu jevrejsku domovinu.

Hajim Arlozorof. Najmlađi od uvaženijih duhovnih vođa palestinskog radništva bio je Hajim Arlozorof, rodom iz Ukrajine (1899—1933). Visoku naobrazbu stekao je u Nemačkoj, a kao cionista i docniji član Akcionog komiteta Svetske cionističke organizacije izgradio se u stručnjaka za sva finansiska i privredna pitanja celog obnovnog rada u Palestini. Zalagao se naročito za međunarodni zajam, koji treba da uzmu Jevreji, da bi ubrzali obnovu Erec Izraela.

Sem mnogih dela iz pomenutog područja napisao je Arlozorof i „Jevrejski narodni socializam“ u kome je izneo teoriju radničke stranke „Itahdut“. On je neizmerno cenio socijalnu stranu jevrejske obnove, pa je stoga podupirao požrtvovnost i pionirstvo jevrejskog radnika. Sem toga baštiniio je političke sposobnosti Hajima Vajcmana, te je važio kao jedini koji je umeo uspešno da pregovara i sa Englezima i sa Arabljanima i to zato jer je poznavao u tančine poglede, mentalitet, odlike i mane svoga partnera.

Kako je u Palestini delovao uvek u najužoj saradnji sa radnicima, a u stranačkoj borbi koja se nedavno bila zaoštrila bio smatran radničkim borcem i tobože protivnikom izvesne više građanske partije, to su politički protivnici, u svom zanešenjaštvu, digli ruku na njega i tako oduzeli voćstvu Izraela jednog odista sposobnog i opšte cenjenog državnika.

Jevrejski mislioci

Još pre nego što su pomenute vođe radništva uspele da izgrade radničku organizaciju i da obrazlože načela po kojima će ona da stvori jevrejski rad u Palestini, ispunili su veliki jevrejski mislioci svoj zadatak time što su uvek prema potrebi upravljali mišljenjem širokih jevrejskih slojeva, bilo preko časopisa koje su izdavali, bilo preko društava koja su osnovali ili u kojima su saradivali.

Ahad Aam. Jedan od društveno najjačih jevrejskih mislilaca poslednjeg doba bio je Ašer Gincburg, koji je poznat pod pseudonimom Ahad Aam, što znači „jedan iz naroda“. Ovaj dalekovidni vođa stekao je ne samo široku jevrejsku naobrazbu u Rusiji, već se udubio u biološke, socijalne, psihološke i istoriske studije na univerzitetima u Beču, Breslavi i Berlinu, a sem toga prigrlio je izvesna strujanja u engleskoj i nemačkoj filozofiji koja su bila od zamašnog uticaja pri izgrađivanju njegovih shvatanja.

Ahad Aam

Zasluga Ahad Aamova sastoji se prvenstveno u tome što je uspeo da filozofsko-istoriskim razmatranjima obnovi, produbi i produhovi pokret „Hoveve Cijona“ kao i pokret cionistički.

Njegov prvi članak „Nije ovo pravi put“ (Lo ze adereh), koji je izišao u jevrejskom časopisu „Amelic“ od godine 1889, ukazao je na činjenicu da jevrejski nacionalni pokret može samo onda da uspe, ako se oživi *srce* celog naroda koje je obamrlo u rasulu, t. j. ako se probudi nacionalno osećanje. Kao član Središnjeg odbora „Hoveve Cijona“ u Odesi proputovao je Palestinu godine 1891, 1893 i 1912. U izveštajima o ovim putovanjima izneo je svoja opažanja kao i oštru kritiku na stanje kolonizacije pod upravom „Hoveve Cijona“, o čemu smo već

rekli najvažnije u 17 glavi ove knjige pod naslovom: „Baron Edmund de Ročild podržava požrtvovno osnovane kolonije“. Sem onog što je rečeno, zamerao je on pokretu „Hoveve Cijona“ što se brine samo za ublažavanje bede pojedinaca, a zanemaruje održavanje i spasenje zajednice kao celine.

Pravac Herclovog cionizma tumačio je Ahad Aam kao najnoviji oblik borbe jevrejskog naroda za svoj nacionalni opstanak i posmatrao je sa strane njegov razvoj, pošto je u svom početku imao isključivo društveno-političko značenje, a nije se obazirao na jevrejski kulturni preporod. U svojim mnogobrojnim člancima u mesečniku „Ašiloah“, koji je on uređivao, podvlačio je ovaj odvažni publicista da politički cionizam ne može potpuno da reši bedu Jevreja, nego samo bedu jevrejstva. Prema tome, po Ahad Aam-u je svrha cionizma da pruži jevrejskom narodu kulturnu obnovu i to u obliku *kulturnog središta* u Palestini, koje će oživljavati rasturene delove naroda i duhovno ih vezati uz Svetu zemlju. Njegove su pristalice, među koje je spadao i Hajim Bjalik, služile a i danas služe poput sveštenika kulturnim zadacima jevrejskog narodnog života, a sem toga naučili su od njega da iznad svega cene apsolutnu pravičnost jevrejskih proroka za koju se jevrejski narod borio i koja je postala njegov nacionalni moral.

Svoje članke skupio je Ahad Aam u delo nazvano „Na raskršću“, koje obuhvata 4 sveske. Iz njega, kao i iz „Pisama Ahad Aama“ izbija njegov jedar, istančan i jasan jevrejski stil, kojim je ovaj narodni jevrejski filozof postao učitelj i voda novijem pokoljenju jevrejskih književnika. Poslednje godine života proživio je u Tel Avivu, uživajući plod rada svoga naroda.

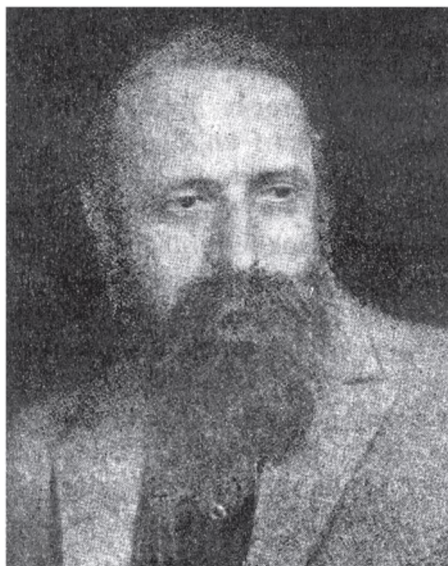
Natan Birnbaum. Kao retko koji drugi Jevrejin modernoga doba prešao je ovaj daroviti književnik i publicista tri stadija jevrejskog narodnog života i na sebi najbolje dokazao kako je zagonetan jevrejski život i koliko je teško naći put da bi se korisno i potpuno rešilo jevrejsko pitanje. Ovaj marljivi pokretač mnogih strujanja u jevrejstvu digao se još na 15 godina pre nastupa Hercla protiv pojave slepe asimilacije okolnim narodima i osnovao je društva i časopise koji su imali za cilj da čuvaju nacionalne, socijalne i političke interese jevrejskog plemena. U tom smislu osnovao je on i prvo jevrejsko studentsko društvo „Kadima“ („Napred!“) u Beču.

Do II cionističkog kongresa bio je Birnbaum oduševljeni pristaša Herclove cionističke ideje. Nju je podupirao naročito radi jevrejskog kulturnog rada, koji je uporedo s njom počeo da jača. Istovremeno Birnbaum se zalagao i za jevrejsko-*politički* i jevrejsko-*kulturni* rad u diaspori, jer je polazio sa stanovništva da se ne sme da odrekne svaka vrednost narodnom životu Jevreja u zemljama sa većim brojem jevrejskog stanovništva. On je mislio pritom, poput istoričara Dubnova iz Rusije, na kulturnu autonomiju koju je trebalo da dobiju Jevreji kao nacionalna manjina u Rusiji, Rumuniji, kao i u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji. Pripisujući tako veliku važnost i stvaralačku snagu jevrejskim masama Istočne Evrope, Birnbaum je godine 1908, na konferenciji pesnika i književnika u Černovicu, branio prava „jidiš-a“, maternjeg jezika od jedno 8 do 10 miliona Jevreja, koji može isto tako da se naziva nacionalnim jezikom Jevreja kao i jevrejski jezik. Dok je Birnbaum na kraju svoga prvog stadija razvoja pokušao da dovede u saglasnost cionizam sa ostalim savremenim strujama, propagirao je on sada kulturna dobra Jevreja Istočne Evrope među Jevrejima Zapadne i Srednje Evrope.

Na par godina pred Svetski rat skrenuo je on donekle i sa ovog puta kulturne autonomije i krenuo *verskom* strujom, prema kojoj treba da se ostvari mesijanska čežnja time što će Jevreji da žive moralnim i svetim životom bratskih zajednica, a u saglasju sa jevrejskim zakonima. Ušavši tako u redove strogo pravovernih ili ortodoksnih Jevreja i Saveza „Agudas Jisroel“, Birnbaum je na njih korisno uticao tako da je njihov verski život postao prirodniji i umereniji.

U drugom svom stadiju objavio je krilaticu, da su današnji interesi Izrailja, kao celine, važniji od težnje ka Cionu, a u trećem, *verskom* stadiju, izdao je spise „Mi smo zgrešili“ i „Božji narod“. Promene, koje je u sebi proživio Natan Birnbaum, zahvatile su i veliki deo predratne jevrejske generacije, samo što je pravac stadija kod te generacije bio većinom izvrnut, t. j. strogo ortodoksní Jevreji Istočne Evrope radili su prvenstveno za svoju kulturnu autonomiju, a kada u tome nisu nikako postigli zamašnije rezultate, pridružili su se političkom cionizmu da bi on pomogao barem onima koji najbednije žive u zemljama diaspore.

Martin Buber. Od neocenjivog uticaja na gotovo svu jevrejsku omladinu poslednjeg doba bio je književnik i verski filozof Martin Buber, koji potiče iz hasidske porodice. Život u njoj ulio mu je u dušu ono čisto versko osećanje hasida nasleđeno još iz XVIII veka. Buber je, isto kao i Ahad Aam u Rusiji, predstavnik duhovnog ili kulturnog cionizma Jevreja Zapadne Evrope, sa razlikom što je Buber radio aktivno u Svetskoj cionističkoj organizaciji i kao jedan od vođa demokratskih cio-

Martin Buber

nista i kao urednik časopisa Cionističke organizacije „Die Welt“. U okviru Herclovog cionizma, u kome Buber podvlači naročito i težnju ka duhovnom Cionu, on pokušava da putem filozofskog razmatranja reši versko pitanje modernog Jevrejina. Dok je Ahad Aam držao da je cilj cionizma, da u Palestini stvori duhovno središte koje će da ozari svetlošću kulture rasuto jevrejstvo, Buber očekuje od cionističkog pokreta *preobražaj* jevrejskog duha koji će da zahvati celog čoveka, posle kojeg preobražaja treba da nestane one rastrganosti, usled koje jevrejska duša u izgnanstvu koleba kao da je u tuđem telu. Buber uopšte i za celo jevrejstvo drži, da je to dugotrajni *duševni proces* koji mora da dovede do sjedinjenja nacionalne i religiozne ideje. Sem toga u

jevrejstvu se odavna vodila borba između isključivo razumnog delanja i mitskog osećanja, pa treba poraditi na tome, veli Buber, da *osećanje* kod Jevreja dobije prevagu nad umnom aktivnošću, pošto ono više odgovara orijentalnoj duši Jevrejina i podupire njegovu stvaralačku snagu.

Ovaj duhovni svet modernog Jevrejina naziva Buber „*Novi hasidizam*“ i on sadrži sve elemente istorijskog jevrejstva, duboke religioznosti i verom prožete nauke o dobrom. U njemu se najdoslednije ostvaruju težnje Jevrejina za idejama jedinstva, dela i budućnosti. Iz prouzroka toga hasidizma treba uzeti još i želju da se posveti sadašnjica i da se izgradi odgovorna, požrtvovna i odana ličnost, a sve to biva kod Buberovog ovijeno još i nekom zdravom mistikom.

Buber je i u praktičkim političkim pitanjima bio zaođen visokim idealima bratstva i čovečanstva. Tako se on uvek zalagao za zajednički rad sa arapskim stanovništvom Palestine, a što se uređenja jevrejskog života u Palestini tiče, tražio je da se on izgradi na podlozi slobode, pravičnosti i čovekoljublja. U tom smislu je Buber zastupao i radničku stranku „Apoel Acair“ na cionističkom kongresu.

Buber važi danas kao vođa u opštoj nauci o religiji. U uspehom prevodu Svetog Pisma sa jevrejskog na nemački jezik ukazao je naročito na prisni odnos čoveka i Boga, koji kao retko gde dolazi jasno do izražaja u ovoj najsvetijoj jevrejskoj knjizi, u kojoj se savršeno saglašuju Stvorenje, Otkrovenje i Iskupljenje. Svoje duboko versko osećanje pokazao je Martin Buber u visoko umetničkoj preradi hasidskih legendi o Baal Šemu i drugima, u kojima se nižu slavne ličnosti cadika i njihovi vernici. Njegova je zasluga što je uspeo da mlade, nacionalne i obrazovane Jevreje zagreje za verski život, da religiozne pridobije za nacionalni pokret.

Sakupljanje rasturenog naroda (kibuc galujot)

Koliku je promenu u jevrejskom životu izazvao ovaj gore opisani cionistički pokret, može da vidi najjasnije onaj koji je doživeo sakupljanje Jevreja sa svih strana sveta uoči praznika Pesaha pred ostacima Salomonovog hrama u Jerusalimu. Istina, i pre pojave jevrejskog političkog pokreta dolazili su onamo Jevreji iz Jerusalima na molitvu, ali u poslednje vreme

vrši se to sakupljanje i kao manifestacija ideje povratka Cionu (Šivat Cijon), jer se na takvim sastancima može najbolje da vidi kako napreduje želja združenih religioznih i nacionalnih Jevreja da se već jednom otpočne sa sakupljanjem rasturenih Jevreja posle 18 i po vekova izgnanstva. Pri ovom sakupljanju (kibuc galujot) upadaju nam u oči ne samo Jevreji iz najudaljenijih krajeva, nego i takvi Jevreji koji su pre dolaska u Palestinu živeli u zabačenim krajevima, u kojima su se razvijali drukčije i neovisno od ostale braće, jer nisu stajali s njom ni u kakvoj vezi, ili su tu vezu posle izvesnog vremena morali da prekinu.

Od takvih Jevreja došao je srazmerno veliki broj iz *Jemena*, arapske državnice na jugozapadu Arapskog Poluostrva. U toj su zemlji oni još uvek bespravno roblje koje ne sme na pr. da slobodno jaši, da gradi kuću koja bi bila veća od arapske, da pri gradnji kuće otvori prozore koji bi gledali na ulicu i t. d. Prema zakonu od 1922 godine jevrejska siročad se privodi islamu u slučaju da su toj nezaštićenoj deci umrli roditelji pre navršene 13 godine. Nije dakle čudo što se Jevreji Jemena trude da napuste ovu malo gostoljubivu zemlju. Oni to čine bekstvom, iako znadu da će im vlasti konfiskovati ono malo preostalog imanja.

Svetska cionistička organizacija počela je, još od godine 1908, da potpomaže ove useljenike, pošto su oni već u Jemenu navikli na klimu sličnu palestinskoj. Od godine 1910 do danas prebačeno je u Palestinu gotovo 20.000 Jemeničana koji se dobro snalaze u zemlji ne samo kao zemljoradnici, već i kao zanatlije a naročito kao zlatari u umetnom obrtu sa filigranom.

Od Jevreja ostalih zemalja upadaju naročito u oči Jevreji iz *Buhare* (Južne Rusije), koji se ističu živopisnom nošnjom i raznim običajima u porodičnom životu. Otkada su potpali pod rusko carstvo, počevši od godine 1868, postupale su vlasti s njima isto kao i sa ostalim Jevrejima, pa su stoga počeli da napuštaju Rusiju. Posle velike ruske revolucije od godine 1917 došli su u većem broju u Palestinu, i sada unose svoje osobine i običaje u ostalo jevrejsko stanovništvo svoje nove i zajedničke jevrejske domovine.

Među jevrejsko stanovništvo Palestine, nazvano „jišuv“, ulaze sada pomalo i *Samaričani* (Šomronim) koji smatraju sebe pravim i isključivim naslednicima sinova Izrailjevih, iako su u svojim običajima zadržali sve do danas neke prastare običaje, koje je jevrejstvo davno zaboravilo. Tako na pr. žrtvuju,

oni sedmoro jagnjadi uoči svakog praznika Pesah na njihovom svetom brdu Gerizim, i tom se prilikom sastaje onde ceo taj mali narod, koji broji zajedno sa decom i bolesnim svega 170 ljudi. Jevrejske ustanove unose sada među njih civilizaciju i jevrejsku kulturu i uskoro će i oni da postanu ravnopravna jevrejska braća u oslobođenoj Palestini.

Obnovom Svete zemlje skuplja se sada ovaj vekovima rastureni narod, i ova mala zemlja već vrvi od Jevreja Jemena i Maroka, Turske, Persije, Indije i Kine, a sada naročito Poljske i Nemačke, i sve je ove članove Izrailja očuvala do danas ista vera u Boga i ista nada da će se jednom vratiti Cionu, zemlji svoje slavne prošlosti, jedinoj zemlji u kojoj se nadaju da će naći pravog mira i duševne slobode.

Eliezer ben Jeuda i obnova jevrejskog jezika

Ovo čudo ponovnog sakupljanja večnog ali rasturenog svoje nadopunjuje se novom takođe neverovatnom pojavom, da je u Palestini posle više od 18 i po vekova *ponovo oživeo* jevrejski jezik, jezik proroka i nepreglednog lanca verskih književnika koji su sa toliko ljubavi pisali o istini, pravdi i snosljivosti među ljudima i narodima. Zasluga za ovaj uspeh pripada prvenstveno Eliezeru ben Jeuda (1857-1922), publicisti i velikom filologu, koji je sa dosta muke ali i sa nezapamćenim pregalaštvom uspeo konačno da pretvori isključivo sveti jezik verske književnosti i versko obrazovanih ljudi (lešon akodeš) u *živi i narodni* jevrejski jezik (ivrit medubêret). Svoje ideje o oživljenju jezika izneo je najpre u časopisu „Ašahar“ pod naslovom „Važno pitanje (Šeela nihbada), a potom u časopisu „Havacelet“ koji je sam uređivao u Jerusalimu. Sa sinom osnovao je prvi jevrejski dnevni list „Doar ajom“ koji i danas izlazi. Njegovo najveće književno delo je veličanstveni rečnik celokupnog jevrejskog jezičnog blaga (Milon-Thesaurus totius hebraicitatis), u kojemu ima i mnogo novokovanih reči, a svaka reč ima i svoje značenje na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku.

ГЛАВА 21

БАЛКАНСКИ И СВЕТСКИ РАТ

Горка судбина растуреног јеврејског народа показала се још и пре Светског рата, за време и после Балканског рата. За време ратова који су се водили 1912 између тројног савеза Срба, Грка и Бугара против Турске, као и између Срба, Грка и Румуна против Бугарске, године 1913, стајали су и јеврејски изгнаници Шпаније, који су под именом Сефарди живели и још сада живе у поменутих земљама, у двама противничким таборима, спремни да се боре један против другог.

Од 200.000 Јевреја, колико је живело у Европској Турској, прешло је, заузећем Солуна и солунског округа, преко 80.000 у грчко поданство; једно 10.000 у српско, после освојења Скопља и Битоља, и мањи број у бугарско, пошто је Бугарска, године 1913, морала да врати Турској Једрене и околину, коју је била заузела године 1912, и у којим је местима такође било Јевреја.

Грчка влада је већ ради јавног мишљења настојала да човечно поступа према новопридошлим Јеврејима, али грчки народ, у свом економском такмичењу са уменним Јеврејима, није показао много воље да омогући зближење са замашним бројем Јевреја који су се трудили да упознају интересе и погледе Грка. Тако су грчке окупационе власти пребациле пазарни дан са понедеоника на суботу, како би побожне Јевреје Солуна спречиле да привређују.

Српске и бугарске власти су још од Берлинског конгреса на овамо врло коректно поступале према придошлим Јеврејима, и они су ускоро стекли српско односно бугарско поданство као и права осталих грађана. Једина је Румунија остала само при свом обећању да ће и Јеврејима да да најелементарнија грађанска права. Румуњска „Културна лига“ и

антисемитски студенти, међутим, претили су самим Јеврејима погромом, ако и даље буду радили на томе да их румуњске власти приме у румуњско поданство.

Јеврејски борци на свим фронтovima

У општем клању за време *Светског рата* јеврејски војници свих зараћених држава борили су се са истим одушевљењем и са истим патриотизмом за своје отаџбине. Дешавало се, додуше, по стотине пута на фронту Источне Европе, да су бесправни Јевреји противничких табора морали да пуцају једни на друге упркос VI божје заповести „Не убиј!“ Они би се хтели да држе заповести, али интереси отаџбине су увек били пречи, и речи „Шема Јисраел...“ изговаране од брата по вери на самрти, могле су само да им униште сваки смисао за правду или да им за целог живота одузму душевни мир. И поред овог вечно трагичног положаја јеврејског народа, био је патриотизам Јевреја свих држава невероватно велик и чист.

Јевреји Енглеске, Француске и осталих савезничких држава, а донекле и бивше Аустро-угарске монархије, могли су још пре Светског рата да стекну и ранг ђенерала, док су Јевреји Немачке, Русије и Румуније остали на степену редова и подофицира, а све због предрасуда да Јевреји не би могли да заслуже ни одговорни положај нижег, а камо ли вишег официра. Тако је у Француској на пр. још пре Светског рата било 8 јеврејских ђенерала, 68 мајора и 150 других официра, а у бившој Аустро-угарској монархији већ године 1911 један јеврејски подмаршал, један адмирал, 5 ђенерала, 17 пуковника, 15 потпуковника и 48 мајора.

Од 15 милиона Јевреја служило је у зараћеним државама 1,500.000 Јевреја, од којих је преко 100.000 пало на самом бојишту; једно 100.000 цивилног јеврејског становништва поmrло је као жртва глади, заразних болести и као последица оног нечовечног поступка према Јеврејима Галиције, Пољске, Румуније и Русије од стране војничких власти, које су из злобе, а тобоже ради шпијунаже сумњичиле и потом кажњавале на најсуровији начин сво јеврејско становништво онога места. Сем тога пало је жртвом разних погрома и грађанских ратова, нарочито у Русији, још најмање 50.000 Јевреја. Неоправдане сумње у недостатни патриотизам Јевреја изазвале

су бројања Јевреја у немачкој војсци у години 1916, а статистика је пријатно изненадила немачког Министра војног, који се уверио да је готово сваки пети од свих Јевреја и Јеврејки у служби немачке отаџбине, јер их је укупно било преко 100.000 под војничком дисциплином.

Последице рата и погроми

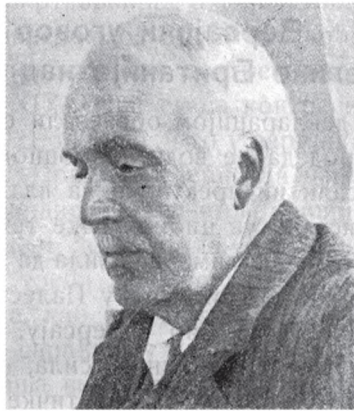
Као и током дуге јеврејске историје, тако су и у Светском рату побеђене државе нашле најлакше оправдање за свој пораз у томе што су добар део кривице за почетак као и за ток рата свалиле на незаштићене Јевреје. Тако је било у Немачкој и у Аустро-Угарској, а нарочито у Русији где се после друге руске револуције од године 1917 и године 1918 свом жестином пребацивало Јеврејима да су скривили пораз украјинске армије, која се неко време била одупирала совјетским властима. За време беснила, које је уследило после овог пораза, палила је и пљачкала огладнела украјинска војска са злогласним ђенералима Петљуром и Дењикином на челу, јеврејска насеља, убијала голоруке Јевреје и бесрамно силувала јеврејске жене. На основу података који се налазе у Историској архиви источних Јевреја у Берлину извршено је у времену од јесени 1917 до пролећа 1921 године 1236 погрома у 524 места Украјине и 7 места Велике Русије, и том су приликом изгинуле 32.000 Јевреја. У име ових жртава дигао је Јеврејин Шварцбарт руку на Петљуру, у Паризу године 1926, да би целом свету дозвоа у памет злочиначка дела овог несавесног војсковође према невиној његовој браћи. Француске судије, у својој човечности и широкогрудности, а за вољу правде и заштите готово свугде прогањаног народа, прогласише Шварцбарта невиним.

Балфурова декларација

Поменути Јеуда Хај Алкалај и Др. Теодор Херцл су дуго пре Светског рата речима и делом подржавали слутњу да ће Велика Британија имати највише разумевања за судбину Израиља и за његове вечне историске идеале. Још за време Светског рата омогућило је енглеско Министарство војске и морнарице да одважни Јевреји Палестине, Русије, Енглеске и Америке учествују као засебан одред војске у борби за ослобођење

Палестине од Турске, па је 5.000 јеврејских легионара, под вођством Владимира Жаботинског, успешно водило борбу заједно са енглеском војском на енглеско-турском фронту у Палестини.

Енглеска влада је, међутим, и неовисно од овог јунаштва које су показали Јевреји за ослобођење своје прадомовине, објавила још 2 новембра 1917 године тзв. „Балфурову декла-

Артур Џемс Балфур

рацију“, коју је потписао Артур Џемс Балфур, тадашњи Министар спољних послова, и у њој званично изјавила да са своје стране признаје захтев Јевреја да у Палестини изграде своју националну домовину.

Декларацију је Балфур управио на члана енглеске Горње куће, лорда Рочилда, с молбом да је достави Ционистичкој федерацији у Енглеској, а гласи :

Драги лорде Рочилде,

Велико ми је задовољство да Вам у име Владе Њег. Величанства доставим ову изјаву о симпатијама за јеврејско-ционистичке тежње, која је изјава поднета Кабинету и од њега одобрена.

Влада Њег. Величанства праши са наклоношћу стварање националне домовине у Палестини за јеврејски

народ и учиниће највеће напоре да се олакша постизање тога циља, при чему мора бити јасно, да не сме бити ништа учињено, што би могло да окрњи грађанска и верска права постојећих нејеврејских заједница у Палестини или права и политички положај Јевреја у било којој другој земљи.

Молим Вас, да ову изјаву саопштите Ционистичкој федерацији.

А: Џ. Балфур

Версајски уговор и мандат Велике Британије над Палестином

Балфуровом декларацијом обавезали су се енглеске власти и енглески народ да ће водити проционистичку политику, а тиме су упливисали индиректно и на владе осталих великих сила да и оне пристану уз ционистичке тежње. И влада Краљевине Србије је међу првима изјавила да пристаје да се омогући изградња јеврејске домовине у Палестини.

На конференцији за мир у Версају, почетком 1919 године, т. ј. после слома централних сила, изнели су 27 фебруара те године заступници Ционистичке организације Соколов, Усишкин, Вајцман и Андре Спир усмено своје захтеве, пошто су претходно, путем манифеста бироа Ционистичке организације у Копенхагену, изразили чежњу целог Израиља: да Палестина постане национална домовина свих притешњаваних Јевреја. Поменути заступници били су у исто време претставници великог броја делегација Јевреја готово целог света, које су се организовале у Паризу у „Comité des délégations juives“. Овом комитету стајао је на челу Соколов.

Резултат рада овог комитета био је тај, да су велике силе у начелу признале ционистичке тежње, док је потврда донетог решења, да се Великој Британији повери *мандаш* над Палестином, уследила на конференцији у Сан Рему, на седници Врховног већа Антанте, и то у априлу 1920 године.

Уступањем мандата над Палестином Великој Британији постигнут је највећи политички успех у ционизму од Херцлових дана на овамо. Од 1 јула 1920 године већ је престала војничка управа Палестине и уместо ње дошла цивилна енглеска управа, са Јеврејином Хербертом Самуслом на челу, као Врховним комесаром Ерец Израела.

После равних 1850 година од времена разорења другог храма у Јерусалиму, дали су Израиљу велики и културни народи дуго очекивано историско право на изградњу оног парчета земље на кугли земаљској, за којим је он толико чезнуо током ових 18 и по векова страшног изгнанства.

Послератни ционистички конгреси

О раду најпожртвовнијих и најидеалнијих синова Израиља, у правцу означеном од Друштва народа, извештавало се на послератним ционистичким конгресима, којих је било досада 8 (од XII до XIX). Ови су се конгреси одржавали у времену од године 1921 до 1935, и то у варошима: Карлове Вари, Беч, Базел, Цирих, Праг и Луцерн. На њима се, поред многих организаторних, финансиских и пољопривредних питања, расправљало и о сарадњи са Арапима, о подупирању малограђанског сталежа који треба да се усели у Палестину на бази свог приватног капитала, као и о потреби да и неционистички део јеврејског народа сарађује у изградњи Палестине, што је и довело до формирања већ поменутог Јеврејског претставништва (Ђујш Еџенси-а) године 1929 у Цириху. У то претставништво ушли су по први пута у историји Израиља изасланици готово свих делова растуреног јеврејства, са жељом да олакшају остварење уточишта оној својој браћи која су осуђена на вечно лутање.

Нема сумње да је стварање јеврејског културног и привредног центра у Палестини оживело донекле и јеврејство осталог света. Али упоредо са овом светлосном зраком поплускује и вал антисемитизма увек нове обале савремених држава, а на Јеврејима је да својим начином рада и својом љубављу према земљи у којој живе докажу, да заслужују да се према њима друкчије поступа него што се то досада чинило.

GLAVA 22

DANAŠNJI POLOŽAJ JEVREJA U SVETU

Iseljavanje Jevreja iz Rusije, Turske, Poljske i Rumunije

Svršetak Svetskog rata ulio je u jevrejsku dušu izvesnu nadu da će život Jevreja da pođe sada normalnim putem. I odista u nekim državama, koje su postale naslednice bivše Austro-ugarske monarhije, kao što su Kraljevina Jugoslavija i Čehoslovačka Republika, razvija se jevrejska zajednica pod povoljnijim uslovima. Ali mnoge evropske i vanevropske države nisu imale razumevanja za vekovni versko-narodni ideal Jevreja, iako su oni uvek znali koje su njihove patriotske dužnosti, pa su u svojoj plašljivosti držale da bi ovo oduševljavanje Jevreja za svoje versko-narodne ideale moglo da bude od štete po patriotizam i celokupni nacionalni život njenih jevrejskih državljana. Razume se da se nadležne vlasti pojedinih država sve češće uveravaju, da se buđenjem Jevreja iz pređašnje orientalne letargije, kao i gajenjem njihove kulture, postizava u isto vreme opšta i vrlo cenjena *aktivnost* Jevreja u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom životu države u kojoj žive. Stoga se sada u većini kulturnih država sa velikom simpatijom gleda na stvaranje jevrejskog privrednog i kulturnog centra u Palestini, pa i te države svojim izvozom sirovina i fabrikata vaspostavljaju korisne veze sa zemljom Izrailja, a preko nje i sa celim Prednjim Orientom.

Ali i uprkos ovim prednostima postoje još i danas dve države, Sovjetska Rusija i Turska Republika, u kojima se progone svi Jevreji koji rade na ma kakvom uspostavljanju veza između jevrejskih državljana i novog ekonomsko-kulturnog centra u Palestini. Rusija to ne dopušta prvenstveno zbog toga, što bi

htela da svoje jevrejske državljane udalji od „engleskog imperijalizma“, pod kojim drži da se Palestina nalazi, a Turska republika, u želji da sprovede neokrnjenu nacionalizaciju svoga življa, onemogućuje Jevrejima koje drugo vaspitanje sem turskog.

Iz tih i sličnih razloga počelo je još odmah po svršetku Svetskog rata pojačano iseljavanje Jevreja iz Rusije i Turske, većinom u Palestinu, a potom u Francusku, Italiju, Španiju i Ameriku.

Pored ovih dveju država postoji danas ceo niz država iz kojih se Jevreji sele usled nesnosnog privrednog stanja, koje je u njima zavladao nekoliko godina po svršetku rata. Među takve države spadaju pre svega Poljska, Rumunija i Mađarska, a u poslednje vreme i Grčka (Solun). U strašnoj ekonomskoj krizi držali su nadležni ovih država, naročito oni u Poljskoj, da će najbrže i najpravednije da izađu u susret ekonomski slabom srednjem staležu i invalidima, ako Jevrejima oduzmu koncesije za prodaju izvesnih vrsta robe državnog monopola. I odista, uskoro su mnoge stotine Jevreja ostale bez zarade. Ali i oni Jevreji, koji su privređivali, nisu mogli da izmire visoke poreze koji su im bili nametnuti. Sem toga je i ona večna zavist ostalih građana, što se Jevreji radi svoje prirodene ali i uveličavane umešnosti brže snalaze u borbi životnoj, izazvala dosta često neopravdano neraspoloženje prema njima, pa su pod takvim uslovima nastajali neprestani i različito motivisani izgredi protiv Jevreja. Usled toga su mnoge hiljade njih morale da napuste i te otadžbine da bi našle novu, ako ne u Palestini, a ono barem u Argentini, Kanadi, Braziliji, Urugvaju, Kubi, Meksiku ili Australiji. Iz Poljske, u kojoj živi jedno 2,700.000 Jevreja, i danas seli godišnje 17.000-20.000 Jevreja, a iz Rumunije, u kojoj živi kojih 800.000 Jevreja, seli godišnje prosečno 2.000 Jevreja.

Moralna i materijalna pomoć Jevreja Amerike braći u Evropi

Navedene prilike nisu oduzele svaku nadu i onim Jevrejima pomenutih država, koji su se rešili da pod još težim prilikama ostanu u onoj otadžbini u kojoj su se rodili i za koju su poginuli mnogi od njihovih roditelja ili rodbine. Gotovo beznadežnom stanju Jevreja u nekim od ovih zemlja pomogla su neka imućnija jevrejska braća iz Amerike, kako za vreme samog Svetskog rata,

tako i u teškim posleratnim godinama. Za vreme rata slale su jevrejske humane ustanove Amerike obilnu pomoć nastradalim jevrejskim naseljima u Rusiji, Japanu, Harbinu i Palestini u formi životnih namirnica, a po svršetku rata razvile su one nezapamćenu aktivnost i u Rumuniji, Poljskoj, Litavskoj, Letonskoj kao i u ostaloj Rusiji. Šiljanjem pomoći spasile su ove ustanove gotovo 300.000 Jevreja, kojima su bile uništene egzistencije posle pustošenja od strane ruskih armija, kao i za vreme građanskog rata koji je nastao onde povodom novog društvenog poretka.

Među ovim humanim jevrejskim ustanovama istakla se svojom plemenitošću naročito „Hias“, koja je materijalno pomagala iseljenike i olakšavala im useljavanje svojim savetima i kaucijom, koju je polagala kod američkih vlasti. Sem ove ustanove pročula se osobito „Organizacija za pomoć Jevrejima“ nazvana „Đojnt“, koja je odmah od početka rata počela da skuplja sredstva za Jevreje Istočne Evrope. Njeno je najveće delo privođenje Jevreja Sovjetske Rusije zemljoradničkom životu naročito na području Krima, Biro Bidana i Ukraine, a uz pomoć same Sovjetske vlade. Sem toga „Đojnt“ se brine za jevrejsku siročad, daje kredite i potpomaže gradnju bolnica, poliklinika, sirotišta, škola, domova za starce i starice i sličnih ustanova. — U teškim ratnim i posleratnim danima jevrejska braća novoga sveta, ponovo su pokazala, da u njima živi osećanje solidarnosti kao i osećanje da su pojedini Jevreji uvek i svugde deo jevrejske celine. Ne manja je bila i moralna pomoć koju su ukazali Jevreji Amerike, kad god su njihova braća van Amerike bila u bilo kome smislu zapostavljena.

Promene u Nemačkoj i bojkot Jevreja

Ovo moralno potpomaganje braće iz Evrope kao da je stalo za časak, da bi onda započelo još većom snagom. Desilo se nešto što je bilo neverovatno, iako je kroz više vremena bilo u programu jedne političke partije. Jednim mahom ostade u godini 1933 bez svakog čovečjeg prava gotovo 600.000 Jevreja, od kojih je veliki deo još od Mojsija Mendelzona na ovamo toliko radio na tome da se potpuno prilagodi nemačkom narodu i njegovoj visokoj kulturi. Prema programu nacionalnih socijalista kojima je još od 1920 godine stajao na čelu Adolf Hitler, autor

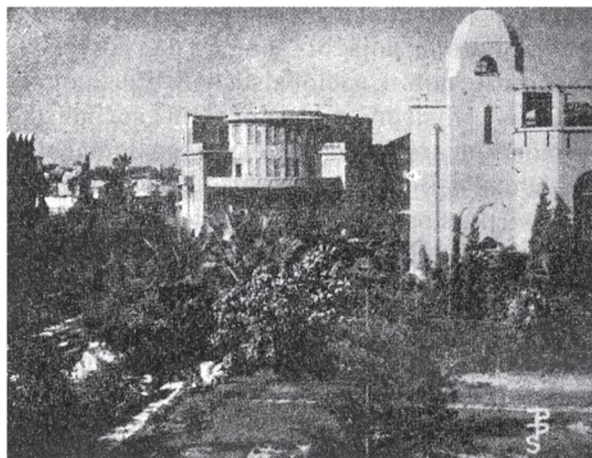
protivjevrejske knjige „Moja borba“ („Mein Kampf“), trebalo je da se politički, ekonomski i moralno uništi ovaj „unutrašnji neprijatelj“ od preko pola miliona nemačkih Jevreja, da bi se mogao da združi čisti nemački nacionalni kapital sa socijalizmom, kako bi tim putem ojačana Nemačka mogla da se oporavi od poraza u Svetskom ratu. Kolikogod je to po sebi bilo nelogično, njegovom je programu išla na ruku sve veća ekonomska beda u zemlji. U cilju bezuslovnog slabljenja svih onih društvenih slojeva u Nemačkoj, koji su težili za slobodoumnijim idejama i za opšte čovečanskom kulturom, koja bi mogla da združi sve narode sveta u radu za opšte dobro, nacionalsocijalisti su upotrebljavali sva moguća sredstva. Doslednost nacionalnih socijalista pokazala se celom kulturnom svetu najbolje onoga momenta, kada su pred univerzitetom u Berlinu *spaljena duhovna dela* cveta čovečanstva, i to iz prostog razloga što ideje u njima nisu konvenirale slavnom srednjovekovnom duhu Nemačke. Srazmerno najveći broj spaljenih knjiga bio je napisan od visoko obrazovanih i opštećenjenih jevrejsko-nemačkih književnika, kao što su Jakob Vaserman, Arnold Cvajg, Stefan Cvajg i još mnogi drugi.

Ali nije to bilo najgore. Došavši na vlast, nacionalni socijalisti otpustili su gotovo sve Jevreje iz državne službe, od čuvenih univerzitetskih profesora pa sve do najobičnijeg činovnika. Vlasti su našle načina da i nemačke poslodavce prisile da otpuste jevrejske nameštenike, a nemačke kupce odvrćale su silom od toga da kupuju u razgranatim i dobro organizovanim jevrejskim trgovinama. Ovim *bojkotom* svega onog što je jevrejsko, ostavile su pristaše nacionalnog socijalizma preko 200.000 Jevreja bez hleba, a sve zbog toga, što po njihovoj teoriji o plemenitoj „arijskoj“ odnosno indo-germanskoj rasi Jevreji, kao Semiti, ne zaslužuju ista prava kao i Nemci, koji treba da važe kao najkulturniji deo germanske rase.

I tako nastrada još jedan snažan i visoko kulturnan jevrejski centar, kao što je na 15 godina ranije nastradao najotporniji deo jevrejskog naroda u Istočnoj Evropi. U toj velikoj katastrofi ponovo je zasjala samo jedna svetla tačka, i to je bila Palestina, jer su širokogrudni francuski, holandski, belgijski, čehoslovački i jugoslovenski narod mogli da prime samo ograničen broj izbeglica u svoje zemlje usled nezaposlenosti koja je vladala u njihovim državama.

Ekonomski i kulturni napredak Palestine

Posle 40 godina neumornog rada cionista, koji su u početku svoga rada bili smatrani utopistima i ludim teoretičarima, pretstavlja danas Erec Izrael jednu ekonomski i kulturno vrlo naprednu zemlju, u kojoj oko 350.000 idealizmom prožetih Jevreja stvaraju svoju domovinu, koja će u svako doba moći da zaštiti od nepravde i progona svoju braću iz zemalja večnog izgnanstva.

Opštinska kuća i Bjalikova vila (desno) u Tel Avivu

U glavi 17 ove knjige, kao i u narednim glavama, a u vezi sa delovanjem Svetske cionističke organizacije, izneli smo najvažnije uspehe postignute u Palestini na privrednom i kulturnom polju. Ovde treba da se samo još naglasi, da su imućniji Jevreji iz Nemačke delimično investirali svoj kapital u palestinska preduzeća i tako ne samo spasli svoje uštedevine, nego u isto vreme omogućili procvat mnogih novih grana *industrije* koje dotada nisu bile poznate u Palestini. Sa uspehom se vrši eksploatacija Mrtvog mora, i danas se uveliko izvoze iz Palestine *minerali* brom, sirovi kalaj, karnelit i kujnska so. Isto su tako i nasadi *pomorandi* zauzele u poslednjim godinama velike razmere. Danas Jevreji Palestine izvoze preko 7,000.000 sanduka pomorandži godišnje u sve krajeve sveta, a naročito u Englesku, Skandinaviju, Baltičke države i Kanadu.

Unošenjem modernih strojeva za poljoprivredu i konsolidovanjem naselja uz pomoć stručnih poljoprivrednih stanica, iskorišćuje se tle, klima i sunce na najracionalniji način, tako da će u Palestini na srazmerno maloj površini tla moći da živi nekoliko miliona Jevreja. Tako se na pr. danas u produkciji pšenice već oseća napredak, jer ona iznosi po dunumu 150 kg., umesto pređašnjih 70 kg. Isto tako je uspelo da se na temelju naučnih pokušaja na području paše i variva unapredi mlekarsko gospodarstvo, tako da je postignuta količina od gotovo 5.000 litara mleka godišnje po kravi umesto pređašnjih 1.500.

I *zdravstveno stanje* u Palestini postaje iz godine u godinu sve bolje. Unošenjem evropske civilizacije popravljaju se i higijenske prilike, a isto tako se umanjuju ili potpuno nestaju neke bolesti kao što su očne (trahom) ili malarija, jer se isušanjem močvara i pošumljavanjem u mnogome menja klima zemlje.

U *kulturnom pogledu* je Palestina takođe vanredno koraknula napred. U njoj se izgrađuje nov jevrejski život, koji već sada obnavlja sva ponegde i presahla područja verskog i narodnog jevrejskog života, a za Jevreje mnogih zemalja biće ona potrebna podrška i izvor nade za bolju budućnost njihovih potomaka.

Iz ove zemlje koja je za tolike religije Sveta zemlja, svesno čovečanstvo očekuje novo otkrovenje, novu i zajedničku versku ideju koja će umeti da ujedini srca i duše tolikih članova ljudskog roda, koji su se upravo radi razlike u verskom shvatanju prezirali i međusobno klali kroz toliko vekova.

I *jevrejsko školstvo* pretstavlja danas ponos ne samo celog stanovništva Palestine, nego i mnogih hiljada kulturnih radnika van nje. Osnovne, srednje i stručne škole stoje na zavidnoj visini, jer učiteljsko osoblje verno i predano vrši svoju narodnu dužnost. Uspeh toga rada primećuje se u naglom širenju narodnog jezika, što se najbolje vidi na palestinskoj omladini koja se služi isključivo jevrejskim jezikom. Najviša jevrejska naobrazba usredsređena je na Jerusalimskom *Univerzitetu*. Njegov klasični fakultet obuhvata zasada Institut za jevrejske nauke, potom Institut za filozofiju i orijentalistiku. Medicinski fakultet pripremaju Institut za biologiju kao i Institut za fiziku i hemiju, a Poljoprivredni fakultet poljoprivredne pokusne stanice.

U naučnom svetu Institut za biologiju uživa već sada dobar glas, jer je sa vrlo dobrim rezultatom vršio proučavanje nekih bolesti koje se javljaju u zemljama Sredozemnog mora.

Uprava Erec Izraela

Društvo naroda predalo je upravu Erec Izraela vladi Velike Britanije s tim, da ona vrši nadzor nad razvojem Palestine i jevrejske domovine u njoj. Vladino činovništvo sastoji se od Engleza, Arabljana i Jevreja. Isto tako i organi javne bezbednosti sastavljeni su od palestinskog stanovništva, samo što Jevreji još uvek nisu zastupljeni u dovoljnom broju, pošto od 3.000 oficira, policajaca i žandarma ima u svemu 350 Jevreja, od kojih su 20 oficiri.

Veća i kompaktnija jevrejska naselja, kao što je Tel-Aviv, dobivaju svoje varoško pravo po kome ona uspostavljaju svoju lokalnu policiju, kazneno pravo za prestupe koji zasecaju u područje te opštine, kao i pravo oporezovanja. Posle 1850 godina Jevreji počinju da se uče da ponovo upravljaju svojom zemljom. Ovo političko školovanje, pod nadzorom disciplinovanih Engleza, stvara u Jevreja političku zrelost koja će ih osposobiti da sami upravljaju svojom zemljom.

IV ДЕО

Јевреји у Краљевини Југославији

ГЛАВА 23

ЈЕВРЕЈИ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА ПРЕ СВЕТСКОГ РАТА

Како су Јевреји данашње Краљевине Југославије живели до свршетка Светског рата у појединим покрајинама, у којима је и остало југословенско становништво стајало кроз дуже или краће време под утицајем разних политичких тежњи и разноврсних култура, то ћемо и историју Јевреја јужнословенских земаља посматрати засебно, према покрајинама и државама у којима су они живели.

Јужна Србија

Прва јеврејска насеља на територији данашње Краљевине Југославије налазимо у Јужној Србији већ у I веку после Христа, кад је тим крајевима владала моћна римска царевина. О јеврејским заједницама тога доба налазимо доказа у писму јеврејског краља Агрипе I, које је управио римском цару Калигули године 40 после Христа, као и у извештају апостола Павла, који је готово по свим местима Македоније (Јужне Србије), где је он проповедао, наилазио на јеврејске општине и синагоге.

Ови јеврејски становници Јужне Србије расељавају се у току првих векова после Христа с југа према северу у унутрашњост Србије, где их налазимо још у II веку као сопственике винограда. Иначе су у свој Македонији познати као трговци који су посредовали у размени трговачких сировина између Балкана, Мале Азије и Италије.

Јеврејске општине у Јужној Србији постајале су све многобројније и снажније кад је, после деобе римског царства и ојачања Византије, притешњавање Јевреја у Византији било

све јаче и несносије. Срби, који су још у току VII века почели радом на стварању своје прве државе, показали су се веома гостопримљиви према Јеврејима, који су све више надирали у њихове крајеве. Да је број Јевреја у њиховој средини био прилично велик, види се и по утицају који су имали на славенска племена тога доба. То се закључује по томе, што је папа Никола I нашао за потребно, да у својој посланици од године 865 нагласи потребу поновног крштења многих прозелита у тим крајевима. Тако папа пребацује овим прозелитима што празнују суботу и што се придржавају јеврејских законских одредаба о јелу. Па и сам Св. Ћирило, апостол Словена на Балкану, подлегао је јеврејском утицају упркос пропаганде коју је водио у намери да смањи утицај јеврејске вере. Тај се утицај запажа у томе што је за глаголицу, коју је сам створио, узео и многе јеврејске и самарићанске писмене знакове, од којих су неки још и данас у употреби у ћирици. И Бењамин из Туделе, шпански Јеврејин и познати географ друге половине XII века, извештава у својим путописима, како су у овим крајевима као и у Северној Грчкој Власи, преци данашњих Куцовлаха, надевали јеврејска имена својој деци и како се о Власима прича да су раније били Јевреји.

Ти наводи служе као доказ, да је јеврејских заједница било у Јужној Србији и Македонији још пре усељавања Сефарада са Пиринејског Полуострва. Између свих тадањих јеврејских заједница цвале су нарочито оне у Битољу (Монастир), Скопљу (Искип), Штипу, Ресни, Охриду и Струзи. Код Прилепа има и данас речица и местанце „Јудова“, за које се зна још из XIV века и које потсећа на ондашње јеврејско насеље у томе крају. Саобраћајни језик Јевреја у Јужној Србији био је грчки, а бавили су се и занатом, нарочито ткањем свиле, али је било и земљорадника.

У Охриду је у том добу живео и рабин Јоханан бен Ревуен, коментатор питања и одговора „Шеелтот“, чији се рукопис налази у библиотеци у Оксфорду.

У неке од поменутих вароши Јужне Србије усељавали су се Јевреји још од године 1389 из Предње Азије и Италије, упоредо са Турцима који су нарочито током XV века напредовали све више према Северној Србији. Њих су султани радо примали, јер су били веште занатлије и корисни трговци.

Ове су општине још више оживеле када су крајем XV и почетком XVI века почели долазити јеврејски изгнаници из Шпаније, и то првенствено преко Солуна.

Северна Србија

У Северној или такозваној предратној Србији, мора бити да су Јевреји живели већ у најранијим временима. Нарочито се то може утврдити за Београд, где постоји још и традиција да се Мегилат Естер чита и на Шушан Пурим, што се према одредбама Мишне у трактату „Мегила“ смело да чини само у одређеним местима, која су постојала још од времена јеврејске државе и која су имала јеврејско становништво од свог постанка.

У времену између XII и XV века мора да је број јеврејских становника у Београду, као и у другим варошима Северне Србије, био прилично велик. У Приштини се 1442 помиње Јеврејин Исак као закупник пореза, а то су звање још раније обављали Јевреји и у Београду. У Београду настаје већ доста рано и засебна градска четврт која је изгорела половином XVI века. Јевреји Србије одржавали су доста живе трговачке везе са Дубровником и Венецијом, а још за владања Стевана Немање и Стевана Првовенчаног били су они већ посредници у трговини Србије са Солуном, Трстом и Бечом.

Од године 1459, откада је Србија постала турски пашалук, а нарочито од године 1521, када је Београд пао у руке Турцима, почели су и јеврејски изгнаници из Мађарске и остале Средње Европе да траже уточишта у Турској, јер је она, поред Пољске, била једина земља у којој су могли да се спасе од насиља. Путујући према Турској, они су се задржали у Београду и осталој Северној Србији, док се услови за путовање не поправе, па су тако ту и остали.

Већи прилив изгнанника стизао је у Северну Србију, исто као и у Јужну, из Шпаније и Португалије после 1492 и 1496 године, и то у току целих идућих 50 година.

Усељеници из Шпаније

Босна

О Јеврејима у Босни може да се говори тек од средине XVI века, дакле откада су почели да стижу изгнаници

из Шпаније. Истина, историчар Момзен помиње у свом делу „Латински написи“ јеврејски надгробни споменик из Сарајева, који потиче из II века после Христа, али све до доласка Јевреја из Шпаније изгледа да је ретко који Јеврејин станао дуже у Босни. На основу рукописа који се налазе у муслиманској библиотеци у Сарајеву може са сигурношћу да се утврди, да је већ године 1541 било у Сарајеву једно 40 Јевреја; потом, нађен је и надгробни камен од године 1551, а и сицили т. ј. протоколи шеријатског суда и Сарајеву, који су сачувани у библиотеци Цареве џамије, наводе извесне расправе са јеврејским трговцима, и то од године 1565.

Сарајевски гувернер Гази Хасан-паша хтео је да спречи већу усеобу јеврејских путника у Сарајево, па их је стога присилио или да се стално населе или да се иселе; и они се иселише делом у Дубровник, а делом у турске покрајине тадашње Мађарске. Посредовањем Дон Јосифа Насиа од Наксоса, доцнијег банкара Селима II, и његове тетке Грасје Мендес, који су били цењени на султановом двору, могли су Јевреји око године 1565 да се поново населе у Босни и том приликом дошао је повећи број Јевреја у Сарајево из Солуна и других вароши Балканског Полуострва. Велики везир Сјавуш-паша старији, који је био на инспекционом путовању по Босни, дограђује године 1581 из својих средстава Јеврејима Сарајева раније већ зидану јеврејску четврт, названу њифут-хане (шпанњолски „кортижо“, српско-хрватски „велика авлија“), и то на жељу муслиманског становништва које је из разлога удобности хтело да Јевреји живе одвојено. Овај сарајевски „гето“ постојао је до друге половине XIX века, али су понеки Јевреји могли да поседују непокретна имања и ван граница гета. Број Јевреја у Сарајеву порастао је године 1614, када је Јеврејин Нафтали Мађоре (Манђур) из Цариграда, лични банкар Балтације Мехмед-паше, новоименованог Великог везира и гувернера Босне, добио допуштење да се у Босни насели 30 јеврејских породица из Солуна и Цариграда. Доцније су се усељавале и друге породице не само из Румуније, Србије и Бугарске, него и из Падове и Венеције, са којом су сарајевски Јевреји стајали у живој трговачкој вези.

Прва варош у Босни у коју су се уселили Јевреји после Сарајева, је Травник. У њу су дошли, већином сарајевски Јевреји, око године 1768, пошто је и та варош постала се-

диште муслиманских намесника Босне, тачније у време другог преноса беглербеглучке столице у Травник године 1649. Доцније су осниване општине и у Бањој Луци, Бијељини, Зворнику, Зеници и осталим варошима Босне и Херцеговине. У многим босанским варошима помињу се презимена Јевреја као што су Конфино, Меворах, Нахмиас, Демајо и Туви, што значи да су они били пореклом из Србије.

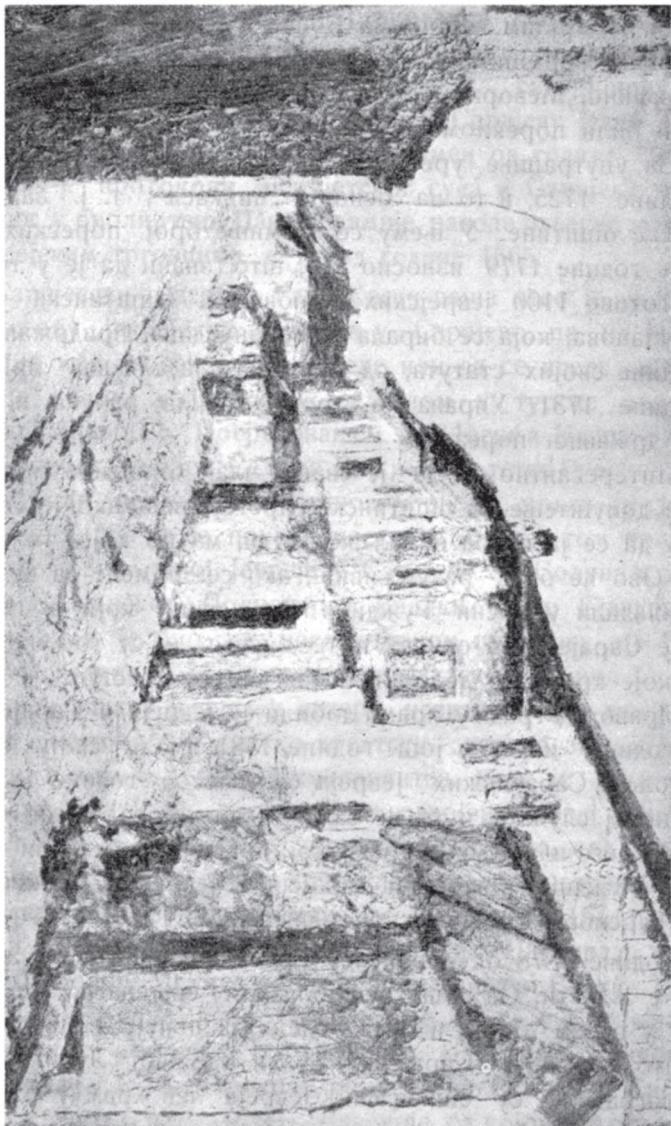
За унутрашње уређење сарајевских Јевреја знамо тек од године 1725, и то на основу „пинкаса“, т. ј. записника јеврејске општине. У њему се помиње број пореских глава који је године 1779 износио 214, што значи да је у то доба било готово 1100 јеврејских становника. Општинска управа од 5 чланова, која се бирала на годину дана, придржавала се у танчине својих статута, од којих нам је сачуван примерак из године 1731. Управа је строго водила рачуна и о наплати државног пореза.

Интересантно је да је сваки члан општине морао да добије допуштење од општинског претседника, ако је хтео или морао да се јави код земаљског суда, ма по којој то ствари било. Ово ће бити разумљивије, ако се помене да су у XIX веку владали у Босни Ружди и Веџи-паша који су глобили Јевреје Сарајева на основу потказивања, да су тобоже починили које кривично дело или какви други преступ.

Право за градњу храма добили су Јевреји у Сарајеву тек 1794 године, иако су још године 1581 имали своју обичну богомољу. Сарајевских Јевреја било је од године 1850 и у отоманској служби, и то не само у санитетској (Исак ефенди Салом), него и у административној, пошто су похађали турску школу (Руждије). Два таква сарајевска Јеврејина били су чланови Турског парламента од године 1877.

Године 1878 окупирале су Босну и Херцеговину аустроугарске власти. Од тада су долазили ешкенаски Јевреји у Босну у већем броју и онде успели да оснују веће општине као што су оне у Сарајеву, Тузли и Бањој Луци. Године 1880 саградили су ешкенаски Јевреји леп храм у Сарајеву. Од године 1910 имали су Јевреји Босне, по конфесионалном кључу, 2 претставника у Босанском сабору, од којих је један био рабин.

Из Георгиевскиот рет

Србија

Као што је Дон Јосеф од Наксоса успео да добије допуштење за насељавање сефардских изгнаника у Босни, тако је он средином XVI века унапредио њихово усељавање у Београд, с којим је стајао у трговачкој вези. До освојења Београда од стране Аустријанаца, т. ј. године 1688, живели су они како у Београду, тако и у осталој Србији доста мирно, нарочито под султанима Бајазитом II, Селимом I и Сулејманом II. У границама обеју Србија постојале су, сем у Београду, веће јеврејске општине још у Битољу и Скопљу, а доцније и у Штипу, Нишу, Приштини, Смедереву и Пожаревцу. Из дела битолског рабина Јосифа бен Лав-а, као и из остале рабинске књижевности тога доба, као што је „Коре адорот“ од Давида Конфорте, сазнајемо да је у Београду настрадао од пожара године 1560 део јеврејског насеља на Дунаву (Јалији), да су београдски Јевреји крајем XVI века ишли на јесењи сајам у Стругу, да су материјалне прилике Јевреја у Скопљу биле често неповољне, иако је доласком Јевреја из Холандије и Португалије важило Скопље извесно време као жив трговачки центар за тканину и свилу, и да су се у Битољу Јевреји тога доба истакли као о личне бојације и кожари.

Године 1688, када је принц Евгеније освојио Београд, као и идућих година, препатили су београдски Јевреји много, а велики број имућнијих одведен је у робље. Међу њима је био гласовити београдски рабин Јосиф Алмоснино, кога су одвели у станицу за заробљенике из Турске, у Николсбург, у Јужној Моравској, где је и умро 1689 године. Победом Аустријанаца и доцнијом окупацијом Београда у времену од 1717—1739 године, настале су теже прилике, и јеврејско становништво је бежало у унутрашњост, где су Турци Јеврејима и даље признавали иста права као и Јерменима и Грцима, иако су услед непрестаних ратова услови за живот и привређивање били много тежи. За Јевреје Србије као и за оне који су долазили из Аустрије, важили су сада изнимни прописи, по којима нису имали права ни на стицање непокретног имања, па ни за градњу синагоге. Појединци од придошлих Јевреја снашли су се временом и у тим приликама, па су вршили почесто државне лиферације жита, а неки су основали и пивару у Београду, као и радње са гвожђем и пољопривредним справама.

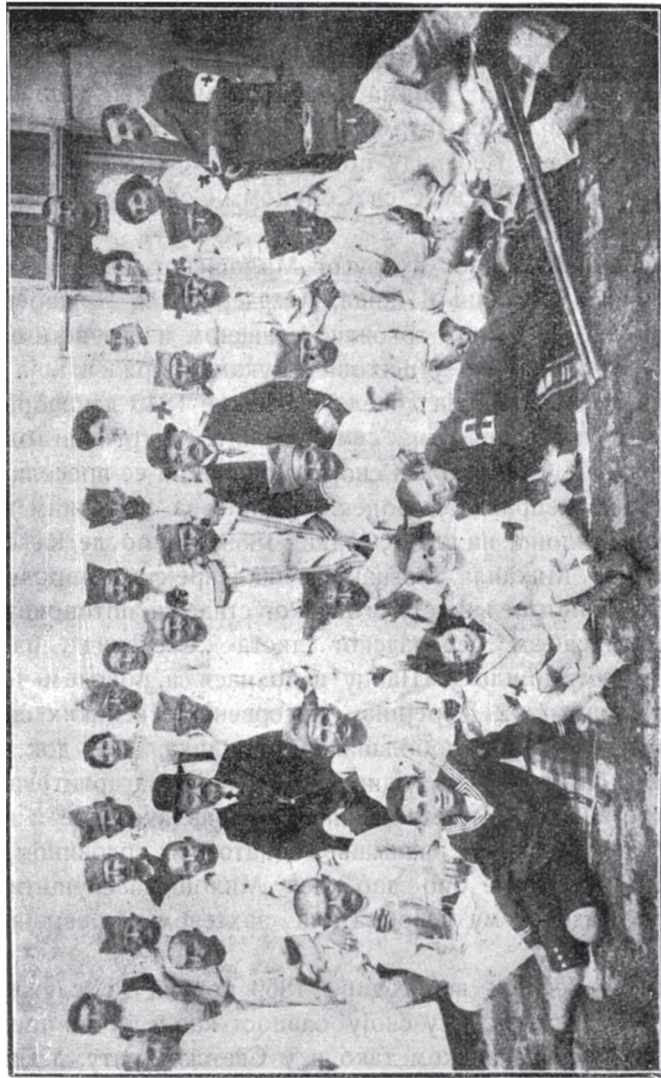
Престанком окупације Београда као и после непрестаних ратова на крају XVIII века, остала је Турска и даље једини господар Србије. У то су време Турци већ почели да сумњиче Јевреје да држе уз Аустријанце и Србе, а за Карађорђевог устанка 1804—1813 и Милошевог 1815—1817 потпомогли су

Хајим Давичо и жена му Рена

Јевреји усташе у Земуну лиферацијом жита, оружја и муниције. Како су се српски Јевреји били у већем броју склонили у Земун, то је убрзо настала и онде повећа јеврејска општина.

Од устанка кнеза Милоша, т. ј. од године 1815, политичке прилике су се поправиле и Јевреји су, како у раздобљу од године 1816—1833, тако и у оном од године 1858—1860, могли да се развијају и економски и културно као ретко када. Године 1818 Јевреји у Београду већ отварају учионицу „Бег Амидраш“, а идуће године реновирају Стару синагогу. Милошев банкар, лични повереник и лиферант оружја, био је син ранијег претседника Јеврејске вероисповедне општине у Бео-

Резервна бољница ешкенаских Јевреја у Београду за Балканских ратова од 1912-13 године,
на челу са рабином Јеврејске ешкенаске општине Игњатом Шлангом

граду, Хајим Бехор Давид, назван од самог Милоша Давичо. Давичо је 1835 спасао Милоша од смрти, која му је претила од новог београдског везира Јусуф-паше, тиме што га је благовремено обавестио о везировој намери.

Милош је свесрдно подупирао јеврејске занатлије, а узео је и за капелника музике своје гарде Јеврејина Јосифа Шлезингера. На молбу оца Хајима Давичо поручена је јеврејска штампарија у којој су се штампале књиге од године 1837 до 1904. Број Јевреја у Београду порастао је г. 1835 на преко 2000 душа, а трговачке везе са Солуном, Софијом и Бечом поново су оживеле.

У доба између првог и другог Милошевог владања повели су српски трговци Шапца, Смедерева и Пожаревца кампању против јеврејских трговаца углавном из зависти што је већи део трговине био у њиховим рукама. Мржња која се раширивала против Јевреја довела је године 1846 до забране становања по унутрашњости, сем у Нишу, и трговци ових вароши морадоше ликвидирати своју имовину, па се преселише у Београд. Ова неправда је донекле уклоњена поновним доласком кнеза Милоша на владу, године 1859, али после његове смрти, за кнеза Михаила, изгнано је 60 јеврејских породица из Србије. Ова нетрпељивост трговачког staleжа потпиривана је још више писањем београдског листа „Световид“, па је захваљујући њему дошло у Шапцу и до насиља, поводом чега су платили животом 2 Јеврејина. Интервенција великих сила није уродила темељним побољшањем прилика, све док се Берлинским конгресом од године 1878 није загарантовало слободно кретање сваког становника без разлике вере и народности, као и њихово занимање занатом и трговином, у духу оне изјаве коју је био дао кнез Милош на скупштини године 1859, када су му се обратили захтевом да Јеврејима одузме сва права.

Српски су Јевреји већ године 1869 почели да служе у српској војсци и показали су своју оданост као и љубав према отаџбини, како у Балканском тако и у Светском рату. У Балканском рату пали су за Краља и Отаџбину, између много других, резервни официри Моша Амар, освајач Урошевца, у борби са Арнаутима, Бенко Давичо, Леон Б. Лебл, Хајнрих Шатнер, Ашер М. Леви. У Светском рату положило је своје

животе на олтар домовине око 150 јеврејских јунака, бораца за слободу Србије и Велике Југославије.

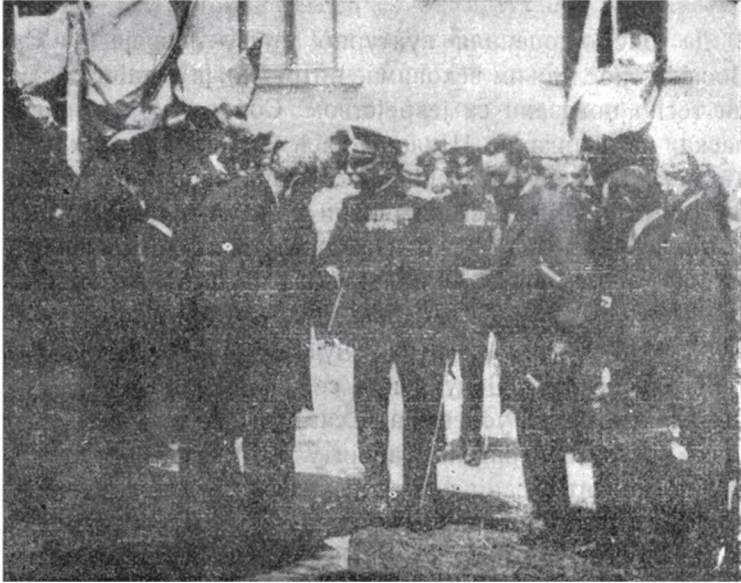
За време Балканског рата придонело је и београдско јеврејско грађанство у многоме олакшавању војне санитетске

Моша Амар

службе. Тако је Сефардска општина ставила на расположење све што је било потребно за болницу од 100 постеља, а Ешкенаска општина уредила је сама „XXII резервну војну болницу ешкенаских Јевреја“.

Колико је била ојачала узајамна љубав српског и јеврејског народа у почетку XX века, види се не само из поменутих патриотских дела Јевреја, него и из чињенице да се Блаженопочивши Краљ Петар I Велики Ослободилац не само живо интересовао за живот и напредак својих Јевреја, него је године 1907 лично положио темељ за нову синагогу „Бет Јисраел“ у Цара Уроша улици у Београду.

Блаженопочивши Краљ Петар I Велики Ослободилац полаже
темељ за синагогу „Бет Јисраел“ у Београду (1907 г.)

Културне прилике у Србији и Босни у времену од XVI до XX века

Да бисмо оценили културно стање Јевреја у Србији и Босни у последњим вековима, потребно је истаћи да су они били тесно повезани са јеврејством Солуна, који је још пре доласка изгнаника из Шпаније већ важио као јак духовни центар на Балкану, и приливом Сефарада постаје неоспорно најауторитативнији за сва верска и уопште јеврејска питања, како за Јевреје Босне тако и за оне Јужне и Северне Србије. Штавише, и код спорова између Сефарада и придошлих Јевреја из Средње Европе признавали су и једни и други пресуде Солуна. Према томе неће нас чудити што већина рабина и научника долази из Солуна или се школује онде, а само мали број талентованијих успева да се самостално развије. Дешавало се и то, да су београдски Јевреји у тежим спорним питањима, тражили заштиту својих интереса од солунског рабина Самуела де Медина године 1582, упркос негативног одговора који су били добили од Београдског рабината, на пр. у питању посећивања сајма за време великих празника.

Иста овисност постојала је и код Јевреја у Босни, када се радило о неким тежим питањима у брачном праву.

Али како је београдска општина средином XVII века већ имала признатог научника за свог рабина у особи Јуде Лерма, то су се сарајевски Јевреји обраћали њему у тежим питањима, јер су његове пресуде исто толико важиле као и оне солунских и цариградских рабина. Опште поштовани и савесни судија и научник рабин Лерма написао је своје „Респонзе“ т. ј. расправе и одговоре на постављена тежа питања, као на пример о условима за правилно функционисање јеврејског ритуалног кунатила, а његов ученик, београдско ешкенаско дете и доцнији београдски рабин, Симха бен Гершон Коен, издао је те расправе под именом „Пелетат бет Јеуда“. Раби Симха Коен написао је „Сефер Шемот“, у коме су нарочито обрађена питања која стоје у вези са разводом брака. Зет раби Симхе Коена био је оштроумни рабин Јосиф Алмоснино, понос београдског јеврејства XVII века. Родом из Солуна, учио је Алмоснино у Београду код свог доцнијег таста, а обогатио је рабинску науку делом „Едут Бејосеф“, које је штампано године 1711 и 1731 у Цариграду, и у коме има праведних пре-

суда о наследству, о преудаји и слично. Сва тројица имају неоцењиве заслуге за оснивање и развој Београдске јешиве.

После ове тројице ратови су онемогућили јачи културни рад у Београду и осталој Србији, а Босна је преузела године 1765 вођство у културном раду доласком рабина Давида Пардо из Венеције у Сарајево. Хахам Пардо, син Јакова Пардо из Дубровника, био је врло учен човек, што се види из дела „Шошаним ле-Давид“ у коме је протумачио цео верски и цивилни законик који се налази у Мишни. Потом је у књизи „Ламнацеах ле-Давид“ осветлио нејасна места у Талмуду, а у „Маскил ле-Давид“—у дао је коментар Рашиа ка Тори. Сем тога истакао се нарочито коментаром Тосифте у делу „Хасде Давид“, а издао је и збирку својих одлука и пресуда, које је слао многим општинама као одговор на њихова питања. Као песник религиозних песама оставио је дубљег трага у молитвеницима сефардског обреда, а написао је и баладу о Естири. После 15 година корисног рада у Сарајеву, где је васпитао много доцнијих рабина како за Сарајево, тако и за Београд и остале општине, преселио се у Палестину где је живео до краја живота.

Његов унук Хајим Давид Пинто и рабин Аврам Исак Пардо почињу да културно делају у Београду одмах по доласку кнеза Милоша, а иза њих долази Јосеф Финци, вероватно отац угледног сарајевског рабина Леона Јосефа Финција.

У непосредној близини Београда, у Земуну, био је рабин Јуда Хај Алкалај, о коме смо опширно говорили као претечи ционске идеје. Његов сродник Моша Давид Алкалај, назван и Хахам Бухор, стекао је заслуга око издавања многих књига, потребних за општу наобразбу Јевреја Србије и Босне.

У Београду је служио као рабин и угледни научник др. Симон Бернфелд од године 1886—1895, и својим радом ширио јеврејско знање; о њему смо, као научнику, већ раније рекли најважније.

Године 1909 добили су сефардско београдско јеврејство и Јевреји целе Србије модерно образованог рабина, сина своје средине, у особи др. Исака Алкалаја, садашњег Врховног рабина и сенатора Краљевине Југославије, док је у Босни постао године 1915 духовни поглавица Јевреја Босне и Херцеговине рабин др. Мориц Леви, аутор књиге „Сефарди у Босни“.

Од књижевника истакао се у Београду Хајим С. Давичо као аутор збирке приповетки „Са Јалије“, а у Сарајеву Аврам Капон, као преводилац, публициста и уредник шпањолског недељног листа „Ла Алворада“. Попут овог листа излазио је у Београду од године 1888—1893 лист „Ел амиго дел пуевло“ као издање Јеврејске вероисповедне општине. Као сликар стекао је леп глас Леон Коен и његове слике „Јосифов сан“, „Рај“, „Избављење Мојсија“ и „Деспот Ђурађ Бранковић“ важе као добра уметничка дела. Од културних друштава помињемо у Београду „Јеврејско женско друштво“, „Добротвор“, „Потпору“ и „Српско-јеврејско певачко друштво“, а у Сарајеву „Ла хуманидад“, „Ла Беневоленцију“, „Јеврејско ашкенаско госпојинско друштво“ и „Лиру“, поред многих других која су основана како у тим варошима, тако и осталим већим јеврејским насељима Србије и Босне.

Од писаца корисних јеврејских уџбеника и студија ваља споменути београдског рабина Игњата Шланга, који је написао „Икаре аемуна“ (Верска начела) и „Јевреји у Београду“ (1926).

У политичком животу Србије узимали су Јевреји такође видна учешћа, па је било и истакнутих народних посланика. Најпознатији су били Аврам Озеровић, кога је за посланика поставио Краљ, и Шемаја Демајо, кога је изабрао српски народ.

Далмација

Од свих земаља негдашње Илирије, Далмација је била прва земља за коју се поуздано зна да је имала јеврејских становника још за време првих римских царева. О томе нам јасно говоре надгробни споменици нађени у близини Сења и Бенковца; недавно је откривено негдашње јеврејско гробље које се налазило југоисточно од Солина, као и надгробни споменик из другог века који је нађен у Софији. Док надгробни споменици из околине Сења и Бенковца носе на себи уклесане јеврејске симболе, као што су менора, шофар и палмова грана, дотле се на оном надгробном споменику, који је нађен у Софији, налази уклесано Јеврејке Апроније, супруге неког Молха из Солина.

Кад су Авари године 641 разорили Солин, преселили су се с осталим становништвом вероватно и Јевреји Солина у

Леон Коен: Избављење Мојсија

Сплит. Да је Далмација у својим приморским градовима имала још у току VII века знатан број јеврејских трговаца, може се закључити по томе што је Млетачка република 690 године забранила Јеврејима Далмације трговину робљем. Али свакако да су још и онда били Сплит и Дубровник главна седишта јеврејских становника Далмације, одакле су они као трговци

Гробови рабина на Сплитском јеврејском гробљу

живо посредовали у трговини између Италије и подунавских крајева.

Први писмени докази, који потврђују боравак Јевреја у Сплиту и Дубровнику, су из XIV односно XV века. У то су време они већ били организовани у верским општинама, а имали су и своје синагоге.

За постојање организоване верске заједнице Јевреја у Сплишу служи нам као доказ попис бискупских добара из године 1397, у коме се изричито помиње, међу осталим, и јеврејска синагога која се налазила на месту „Красних врата“ у унутрашњости Диоклецијанове палате. Јевреји Сплита уживали су поверење Млетачке Републике. Она их је заштићивала и пред инквизицијом, која је управо тада узела маха у Италији. Бавили су се искључиво занатима и трговином. Путовали су у том циљу по Босни, Србији и Бугарској, све до крајева доњег Дунава, и ту куповали сировине, које су у Сплиту товарили за Италију. Број сплитских Јевреја знатно се повећао крајем XV века, кад су почела да стижу нова браћа, изгнаници из Шпаније. Нове трговачке везе са западом Европе и већи капитал којим су располагали придошли Сефарди, учинили су да су се у Сплиту повећали и рад и запосленост.

Указала се убрзо и потреба за проширењем сплитског пристаништа и за подизањем већег броја магацина за робу и стоку. Заслуга за изградњу сплитског пристаништа и свих објеката који су одговарали потребама проширеног промета припада Јеврејину Даниелу *Родриго*, који је године 1577 израдио план за повећање луке. Нешто доцније он је тај свој план привео и у дело. Зато му се Венецијанска влада и одужила, ослободивши њега и целу му породицу сваког данка и учинивши га конзулом Јевреја у Сплиту.

Да је јеврејска заједница у Сплиту знала себи стећи љубав и углед код својих суграђана и код сплитских власти види се и по томе, што се сама сплитска Општина обратила влади у Венецији молбом, да се Јеврејима дозволи стицање некретнина, што је њима дотада било забрањено, а самом Родригу да дозволи оснивање банке, која ће послужити потребама појачане трговине. Влада је повољно решила молбу сплитске Општине с тим, да банка не сме наплаћивати више од 15⁰/₀ камата. Један од наследника Даниела Родриго, који је исто делао као конзул Јевреја у Сплиту, био је Јосиф *Пенсо*. Он је такође стекао велике заслуге за град Сплит својим успешним настојањем да се сплитском луком служе и они трговци, који су се раније служили дубровачким пристаништем. За своје патриотске услуге добио је Пенсо више пута писмено признање и изјаве захвалности од стране генералног провидура Далмације и од гувернера у Венецији.

Као увек и свугде, остали су и Јевреји Сплита верни својим традицијама па су се стога и истицали не само као добри трговци и занатлије, него и као велики родољуби. У рату с Турцима године 1687 Јевреји су јуначки одбранили додељену им кулу код Рајнера и стога је ова кула носила доскора име „Јеврејска станица“.

Као доказ узајамне слоге и присних односа који су владали између Јевреја и њихових хришћанских суграђана служи нам и та чињеница, да је већ у другој половини XVII века било доста трговачких кућа које су водили удружени Јевреји и Хришћани. Ова трговачка удружења донела су подједнаку корист и једнима и другима. Па ипак Јевреји Сплита нису ни онда уживали потпуну равноправност пред законима. Истом године 1738 издала је Венецијанска влада закон о дужностима и правима Јевреја, по коме они нису више били изложени

самовољном тумачењу разних старих одредаба од стране појединих судија.

Уколико се може установити из разних јеврејских и страних извора, број се Јевреја у Сплиту кретао увек између 40 и 50 породица. Из пописа који је извршен године 1749 произлази, да је тада у граду становало 48 јеврејских породица. Такво се стање одржало углавном све до друге половине XVIII века, после којег се времена, а упоредо с опадањем моћи Млетачке Републике, опажа не само смањивање броја јеврејских породица, него истовремено и опадање њиховог благостања. У општој невољи, која је завладала у то време, покушавало се да се кривица баци на Јевреје, те су стога Јевреји Сплита проживљавали тешка времена све до пропасти Млетачке Републике 1797 године. Те године донели су Французи „слободу, једнакост и братство“ свима, па и Јеврејима Сплита.

О јеврејској заједници града *Дубровника* имамо само кратке и разбацане белешке, делом по јеврејским књигама тамошњих рабина, а делом по историјама које су написали о Дубровачкој Републици разни аутори. С обзиром на велики значај који је Дубровник имао у Средњем и у Новијем веку као трговачки центар, и с обзиром да су Јевреји имали видног удела у дубровачкој прекоморској трговини, може се поуздано рећи да су Јевреји живели ту још и раније но што то потврђују званични историски докази. Први званични доказ о јеврејском становништву Дубровника налазимо у закључку Сената од августа 1407 године. У том закључку се вели да је Јеврејима слободан боравак у Дубровнику, али да не смеју да се баве трговином. Како видимо, Јевреји Дубровника су у то време били ограничени у својим правима и пословима, те је вероватно да их управо и није било у великом броју, а можда нису били још ни организовали своју општину. По своме пореклу била је већина из Италије, а понеки и из балканских градова. Из неких историских повеља се зна и то, да су јеврејски трговци и лекари из Драча, Валоне, талијанске Падове и острва Малте дошли у Дубровник већ године 1280.

После освојења Балкана од стране Турака могли су Јевреји, као трговци и занатлије, слободније живети и у Дубровнику, јер су стајали под заштитом султана, који им је дозвољавао, поред трговине, и свако друго занимање. Они су ус-

поставили сада трговачке везе са трговцима у турском царству и посредовали у промету између Италије и Западне Европе.

Дубровачка јеврејска заједница, која је раније била доста малобројна и по броју одговарала сплитској заједници, умножила се доласком Сефарада из Шпаније, а јеврејска трговина процветала је помоћу нових енергија и капитала.

И међу дубровачким Јеврејима су многи стекли велике заслуге за добро и напредак Дубровника. Као доказ томе довољно је да споменемо само два позната имена међу првим досељеницима, и то Амата Луситана и Дидака Пира. Обојица су дошла у Дубровник око године 1555, када је папа Павео IV увео инквизицију у Анкони и протерао Јевреје, који су се били тамо доселили из Шпаније.

Аматус *Лусишанус*, правим својим именом Хуан Родригез, Јеврејин, родом из Португалије (1511), био је чувени лекарски научник и анатом, познат у целом тадашњем научном свету. Бежећи испред инквизиције у Португалији, дошао је у Јакин, а одатле у Дубровник, где је боравио три године (1555—1558). Из Дубровника је доцније прешао у Солин, где је умро као угледни и поштовани лекарски научник. За време свога боравка у Дубровнику служио је својим лекарским знањем на добро нове отаџбине. У свом великом и опсежном медицинском делу „Седам центурија“, Аматус је вешто оцртао здравствене прилике Дубровника и његове околине.

Други знаменити и заслужни Јеврејин, који се са Пиринејског Полуострва доселио у Дубровник, био је Јаков Флавије, познат под псеудонимом Дидак *Пиро*. Он је био учитељ хуманистичких језика и литературе у дубровачкој школи, те је у том својству био и учитељ познатих хрватских песника Динка Рањине, Динка Златарића, Антуна Медо и многих других. Као хуманиста и опште прослављени латински песник свога доба, истакао се својим обилним песничким и научним радом.

Живот Јевреја у Дубровнику није био, међутим, увек миран и безбрижан. Свештенство је непрестано хушкало против њих и у више махова настојало да од Сената издејствује изгон Јевреја са територије града Дубровника. Међутим, власти су узимале Јевреје у заштиту исто као и султан, који је имао неку врсту надзора над Дубровником. До правог изгона Јевреја, истина, није дошло, али зато је јеврејска општина у Дубровнику два пута страдала од крвне клевете (1502

и 1622 године). За крвну клевету из године 1622 сазнајемо поближе из збирке проповеди „Зекан Аарон“ коју је издао дубровачки рабин Арон Коен, и из брошуре професора Ц. А. Казначића „Proceso di Isak Jusurun“.

Иако су у Дубровнику услови за живот Јевреја били доста тешки, они су ипак волели свој Дубровник и у свако доба се залагали за његов напредак. Они су основали и банку за промет и трговину, којом се служила често и сама влада, дозначујући преко ње своје новчане обавезе султану и плате својим посланицима у иностранству.

Дубровчани су се уверили да су им Јевреји поуздани и верни грађани. Они су то признали и на тај начин, што су наменовали Јеврејина за конзула у Херцеговини, а породица Годуто имала је то почасно звање у Валони током целог XVI века.

Да ни у доцнија времена није било међу дубровачким Јеврејима више од 50—60 пореских глава, доказује нам донекле и то, да је кроз цело време њиховог боравка у овом граду постојала у свему једна малена синагога и једна једина јеврејска улица „Жудиоска“. Године 1805 дошао је Дубровник, заједно са Сплитом, под власт Француске, па су и тамошњи Јевреји добили тада сва грађанска права.

Хрватска и Славонија

У крајевима између Саве и Драве јављају се први појединачни јеврејски путници заједно са римским колонистима. Пошто је подручје данашње Хрватске, а делимице и Славоније, било још у првом веку римска колонија под именом „Pannonia Savia“, у којој је било знаменитих трговачких градова, то се са правом може претпоставити да је у овој римској провинцији било свакако и Јевреја.

Оправдање за такво веровање пружају нам надгробни споменици, који су откривени на подручју Паноније, а исписани су латинским натписима из којих се разабире чиста јеврејска имена или јеврејски симболи. Да ли су ови први јеврејски становници Паноније оставили земљу заједно са римским легијама или су их валови сеобе народа одвели у коју другу земљу, не да се одредити. Али се свакако може претпоставити да су словенска племена, која су се доселила у те

крајеве крајем VI и почетком VII века, nailazila tu i тамо и на поједине јеврејске породице.

Оно мало извора што постоји о животу Јевреја у Хрватској за време владара из народне династије, као и за доцнијих векова, не дају нам још право да устврдимо да су пре средине XVIII века већ постојала стална јеврејска насеља у тим крајевима. Помињање Јевреја у појединим градовима односи се првенствено на пролазнике који су се идући већином за трговачким послом на путу из Италије према Средњој и Западној Европи, задржавали подуже времена у већим трговачким центрима Хрватске. Разуме се да су ти Јевреји, који су тако често били на путу, сарањивали своје сроднике у случају смрти далеко од гробља којег већег јеврејског насеља, па се стога и nailazило на осамљене надгробне споменике, који говоре о томе да су одиста Јевреји живели у разним местима Хрватске и Славоније и у време пре XVIII века. Али управо из разлога што су ти појединци живели веома раштркано, нису они ни после толико векова успели да организују своје општине.

Оснивање општина nailazило је на потешкоће нарочито у већим градовима. У многим местима сама градска већа нису кроз више векова допуштала Јеврејима боравак у граду, па су се стога Јевреји насељавали у селима и околини града и чекали онде све дотле док им градска већа не би дала нарочита одобрења за дужи или сталан боравак у месту. Градска већа би увек сачекала најпре да се трговачки и обртнички сталез сам увери да ће долазак Јевреја бити од користи не само по трговину њихова града, него и по напредак сопствених предузећа.

За *Загреб* се на пр. зна, да је Јеврејима често био отежан боравак у горњем граду. Насупрот томе допуштали су загребачки бискупи да Јевреји станују у доњем граду, нарочито у Влашкој улици. Да би се разумело како је бројчано споро напредовала јеврејска заједница у Загребу, довољно је споменути чињеницу, да је године 1868, т. ј. 5 година пре него што је Јеврејима Хрватске и Славоније законом зајамчено право становања у земљи, било једно 80 породица у главном граду Хрватске.

И у осталим градовима су биле готово исте прилике. За извесно време, као што су друга половина XVI века и цео

XVII век, зна се прилично поуздано да се у Хрватској и Славонији готово нигде не помињу Јевреји. Од године 1729 па све до 1750, постојале су строге наредбе које су браниле Јеврејима да се настане у ма којем граду Хрватске и Славоније.

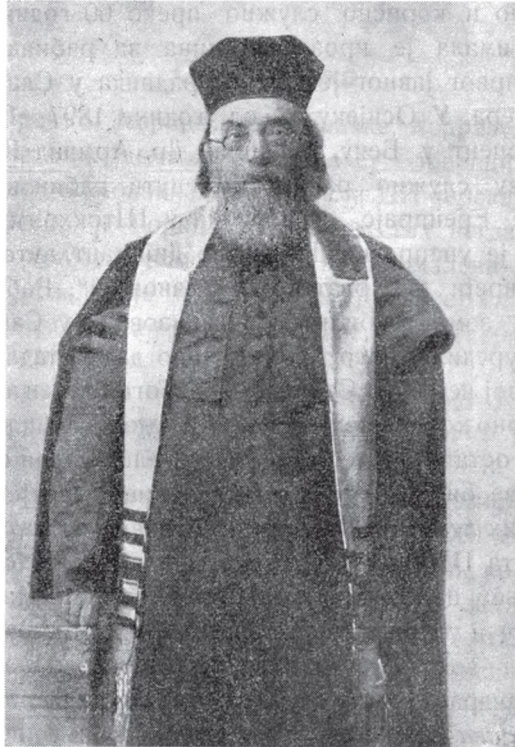
Изузетак међу свим градовима био је град *Земун*, јер је припадао Војној крајини, и као такав био под војном управом. Овде су Јевреји живели у прилично великом броју већ у првој половини XVIII века. Верује се да су јеврејски становници Земуна делом чешки Јевреји, које су ту колонизовале војне власти још за Карла III, а делом Сефарди, јеврејске избеглице из Београда, који су се склонили пред Турцима године 1739. Неколико година доцније, године 1752, земунски Јевреји већ имају прилично добро организовану општину, и она се сматра првом и најстаријом јеврејском општином на територији Хрватске и Славоније.

Средином XVIII века већ се помиње и неколико јеврејских породица у Вараждину, а нешто доцније у Осијеку и Пожеги. Од тог времена па до године 1776 био им је више пута забрањиван боравак у тим градовима, сем у Земуну. У неким местима су постојала ограничења у том смислу, да су се дозволе за боравак односиле само на најстаријег сина, док су остали синови били дужни да себи траже друго место. Слична ограничења трајала су све до владања Марије Терезије и Јосифа II. Од тог доба почиње постепено насељавање и других места у земљи. Патент о толеранцији цара Јосифа и сносљивост самог хрватског народа учинили су да су се Јевреји брзо снашли свугде где су били настањени. За кратко време постали су фактор за народну привреду, јер су као трговци нашли могућност да се сувишни земаљски производи извезу из земље и што боље уновче. Хрватски народ, исто као и власти у Хрватској, осетио је убрзо корист коју му досељени Јевреји доносе, те се нигде не помиње случај да се народ тужи на јеврејске трговце.

Свесни тога, да и они придонесе привредном, а тиме индиректно и културном развоју земље, Јевреји су, као лојални поданици земље, са чијим су народом увек делили свако добро и зло, с правом тежили да постигну и сва грађанска права, што су на крају и постигли. Законом од године 1873 постали су Јевреји Хрватске и Славоније равноправни са осталим суграђанима у свим правима и дужностима.

Културни живот у Хрватској и Славонији

Иако су Јевреји у Хрватској и Славонији били више десетина година закупљени оснивањем најосновнијих установа општине, као што су гробарска заведења „Хевра кадиша“ и храмови, ипак су они већ крајем XIX и почетком XX века по-

Др. Хозеа Јакоби

стигли лепе успехе и на социјалном и културном пољу. Тако су они већ зарана имали своје вероисповедне (конфесионалне) школе у Загребу, Вараждину, Осијеку, Земуну и Вуковару. Исто тако је и на издавању потребних јеврејских уџбеника учињено сразмено веома много. Загребачки надрабин, Др. Хозеа *Јакоби* написао је „Библијску повијесницу“ и „Јеврејски катекизам“, а његов наследник Др. Гавро *Шварц* „Јеврејску повијест“ од разорења Првог храма па све до најновијег доба. И на социјалном пољу основане су у готово свим

већим јеврејским општинама Хрватске и Славоније многе каритативне установе које се брину за бедне и невољне Јевреје.

Духовне вође Јевреја Хрватске и Славоније имале су, у већини случајева, и широку општу наобразбу, па је и то допринело културном јачању јеврејске заједнице. Тако је поменути Др. Х. Јакоби био рабин у Загребу већ од године 1867, где је верно и корисно служио преко 60 година. Општина у Осијеку имала је кроз 40 година за рабина Др-а Шпицера, оца првог јавног јеврејског радника у Славонији, Др-а Хуга Шпицера. У Осијеку је од године 1897—1900 деловао садашњи доцент у Бечу, научник Др. Арманд Каминка, док је у Ђакову служио раније поменути рабин и публициста Др. Маркус Еренпрајс, сада рабин у Штокхолму. Општину у Вуковару је унапредио Др. Јулије Дијамант, аутор историске студије „Јевреји у Хрватској и Славонији“. Рабини из свих места ових земаља били су организовани у Савезу рабина. Они су преуредили богослужење тако да је отада привлачило још већи број верника. Саставни део богослужења постали су сада и модерно хорско певање и проповеди на земаљском језику.

Али и остали су се јеврејски интелектуалци свесрдно залагали за све оно што је придизало ниво јеврејског живота. Поред многих лекара и адвоката помињемо од парламентарца Дра Људевита Шварца, који је био члан Хрватског сабора.

Ширењем ционистичке идеје последњих година XIX века почели су се и у Хрватској и Славонији да збијају омладински редови. Под вођством Дра Хуга Шпицера из Осијека и Дра. Александра Лихта из Загреба никнуше многа *лишарна друштва* јеврејске омладине, у којима су се у јеврејском духу васпитавали средњошколци под покровитељством месних рабина или вероучитеља. Међу најзаслужнија друштва ове врсте спадају „Литерарни састанци жидовске омладине“ у Загребу, из кога су произишли многи признати јавни радници. У том су удружењу васпитани доцнији оснивачи „Бар Гиоре“, друштва академичара јужнословенских земаља у Бечу, и „Жидовског академског потпорног друштва“ у Загребу, које се уједно старало о исхрани јеврејске академске омладине у Загребу. После ослобођења основали су и водили његови чланови, међу осталим, и „Савез јеврејских омладинских удружења“ у Краљевини Југославији, који је у многоме успео да придигне јеврејску и грађанску свест васколике јеврејске омла-

дине у Краљевини. Савез је приређивао књижевна предавања и слетове, и издавао часописе „Гидеон“ и „Ханоар“, а подупирао је и издавање јеврејског дечјег листа „Хаавив“. Од ранијих часописа, који су излазили пре Светског рата, заслужује помена „Жидовска смотра“ коју је издавао Др. Александар Лихт.

Словеначка

Кад је реч о Јеврејима Словеначке, подразумева се прошлост Јевреја оних земаља у којима су Словенци били једном претежни део становника. То бејаху Штајерска, Крањска и Корушка (Истра и Горица). Од свих тих негдашњих чисто словеначких крајева улази данас доста малени део у оквир Краљевине Југославије под именом Дравске бановине, која обухвата делове Штајерске, Корушке, Крањске и негдашње Мурске области.

У тим крајевима наше Краљевине било је Јевреја још у римско доба, где се они такође јављају с првим римским колонистима. Ти први јеврејски становници били су свакако малобројни појединци, пошто се нигде не помиње нека јеврејска заједница у овим крајевима све до XII века. Да је и пре тог времена било онде ту и тамо Јевреја, који су овамо долазили из Италије преко Истре и Горице, закључујемо по једној историској повељи из IX века, која се налази у Залцбуршкој књизи исправа, („Salzburger Formelbuch“), а у којој се изричито каже како је архиепископ Арно, за време своје болести, тражио неког јеврејског лекара из тих крајева.

У Љубљану су се први Јевреји доселили из Италије. Да их је било у приличном броју, види се по томе што су себи саградили синагогу још у току XII века. Поуздано се спомиње да су Јевреји после пожара поново подигли себи синагогу године 1213. Али највећа, а изгледа и најстарија јеврејска општина у овим крајевима била је она у *Марибору*. Ту су Јевреји становали у засебном делу града, који се простирао отприлике поред данашњег дравског моста, а познат је под именом Жидовска улица. У јеврејском делу Марибора налазила се и синагога. Ту се, поред осталих грађевина, уздизала и т. зв. јеврејска кула, где се налазила школа и где је станао јеврејски мајстор, т. ј. јеврејски судија. У Марибору

су живели и делали гласовити рабини као што беху Амшел Марбург и Израел Исерлајн бен Петахја, познат и по имену Израел Марбург. Ту је делао као рабин и већ поменути Исак Царфати, који је око год. 1475 из Једрена упутио проглас на Јевреје Аустрије и Немачке, којим их је позивао да се селе у Турску.

Рабин Исерлајн се ту и родио (1390), а од године 1425-1435 био је Главни рабин Штајерске, Корушке и Крањске. Његов делокруг обухватао је и јеврејска насеља која су се налазила северније од ових земаља, и то све до Wiener Neustadta (Винер Најштата). Исерлајн је постао веома заслужан за Јевреје своје пастве и за њихову прошлост својим књижевним делима „Терумат-а-дешен“ и „Песаким ухтувим“ из којих ми данас црпимо вести о прошлости наше браће у овим крајевима.

Из вести које налазимо код Исерлајна разабиремо да су Јевреји Штајерске, Крањске и Корушке стајали у уској трговачкој вези са талијанским и аустријским земљама, као и са Венецијом. Живели су већином у местима која су била на трговачким путевима, који су водили у Италију: у Марибору, Птују, Цељу, Љубљани, Крању, Радгони, Орможу, Словенском Градцу и Словенској Бистрици, где су имали своје храмове и где је било седиште јеврејског судије. Из тих места су често путовали у Италију да набаве потребну робу и да је замене за земаљске производе. Једном у години путовали су у покрајине данашње Италије ради купње ритуалних предмета, потребних за храмове и појединце.

Важно је истаћи да су се Јевреји Словеначке бавили највише земљорадњом, виноградарством, узгајањем добре пасмине коња и трговином дрва и вина. Њихов однос према осталим суграђанима, а нарочито према племству и свештенству, био је сношљив и добар. Као и свугде, и овде су им завиђали нејеврејски трговци и тражили ограничење броја Јевреја.

Па и поред добрих односа који су владали у земљи између Јевреја и већег дела народа, који је имао користи од привреде у којој Јевреји бејашу главни фактор, дошло је ипак до прогона Јевреја у више махова, а нарочито године 1310, 1371 и 1397. У току XV века бејашу Јевреји више пута прогнани из земље, док нису најзад 1496 посве изгнани из Шта-

јерске, а 1517 из целе Словеначке. Вековима није готово ниједан Јеврејин живео у словеначким земљама, док у току XIX века не настадоше поново јеврејске општине у Мурској области. Чаковец, Мурска Собота и Доња Лендава бејаху кроз цео XIX век једине општине у Словеначкој које су имале на дуже време и свога рабина. Истом од године 1918 усељавају се поново поједине јеврејске породице у Марибор и Љубљану.

Војводина

Када говоримо о Јеврејима Војводине, онда мислимо на Јевреје Бачке, Баната и једног дела Барање, које покрајине потпадају данас под Дунавску бановину, а биле су до Светског рата под управом бивше Аустро-угарске монархије. Историја војвођанских Јевреја је сразмерно веома кратка. Што се о ранијем боравку Јевреја у Војводини зна, суди се по надгробним споменицима. Један од најстаријих нађен је у Јужном Банату, а потиче из II века после Христа. У Сенти постоји јеврејско гробље из XVII века. Већина војвођанских Јевреја населили су ове крајеве тек у другој половини XVIII века. т. ј. за владе Марије Терезије и цара Јосифа II, а дошли су углавном из Мађарске, као и из Чешке и Моравске. Пре доласка ових Јевреја са севера долазили су у Војводину још за време турског господства и сефардски трговци са Балкана, првенствено из Србије, па се неколико породица и настанило у Панчеву и Петровграду. Веће општине основане су у Суботици, Новом Саду, Сомбору, Петровграду, Петровом Селу, Сенти, Кикинди, Вршцу и Ади, као и у готово свим осталим већим местима Војводине. У целом том крају има данас око 50 јеврејских вероисповедних општина са близу 20.000 Јевреја.

Јевреји Војводине живели су до краја Светског рата под истим приликама под којима су се налазили и остали Јевреји предратне Мађарске, па према томе важи и за њих све оно што је речено о историји Јевреја предратне Мађарске. И погледе Менделзоновог културног покрета прихватили су Јевреји Војводине доста рано. Либерално схватање јеврејства, које је долазило најјасније до изражаја у синагогама при вршењу верских дужности, довело је до верског цепања једног дела Јевреја који су основали строго ортодоксне општине.

После политичког успеха Мађарске, који је године 1867 довео до формирања Аустро-угарске монархије, као и после Угарско-хрватске нагодбе од године 1868, уживали су и Јевреји Војводине све благодети политичке и економске равноправности, тако да се њихово стање у држави могло сматрати повољним. Године 1895 изједначена је и јеврејска вероисповест у Мађарској са великим хришћанским црквама. Од тог се времена још видније примећивала њихова активност и у политичком, привредном и културном погледу.

Још у почетку XIX века живели су Јевреји у Војводини доста оскудно. Укинућем забране, која Јеврејима није допуштала да узму у закуп или да стичу земљишта, поправиле су се прилике у многосте, јер су почели да се баве земљорадњом, а и дандас живи у Војводини велики број јеврејских власника добара. Сем тога бавили су се и занатима, а препродавали су већином вуну и кожу.

У већим градовима, као на пр. у Суботици, имали су Јевреји и свога претставника у Сенату који је, заједно са рабином, имао право јурисдикције над члановима општине, а одређивао је, сем тога, и висину земаљске, градске и општинске порезе. Од јеврејских посланика из Војводине, који су у Пешти и Бечу заступали и интересе Јевреја, вредан је помена др. Саму Вижонтај, кога су бирали и Срби у Мађарској, јер је устао у одбрану уредника српског листа „Застава“ из Новог Сада.

Присаједињењем Војводине Краљевини Југославији настала је међу војвођанским Јеврејима знатна промена, јер су ушли у састав југословенског јеврејства које се развијало у правцу који је Јеврејима у Војводини био мало познат.

У држави, слободној од сваке предрасуде, могле су и јеврејске општине у Војводини да се развију у јеврејском напредном духу, као и све остале у Краљевини. После ослобођења и уједињења Југославије Јевреји Војводине успели су да се потпуно уживе у живот, који је за њих био нов, да пригрле нову домовину, да докажу своју приврженост народу и народној династији и да се покажу готовим да снесу све жртве и терете које им налаже грађанска дужност као и сваком другом грађанину у Југославији.

GLAVA 24

JEVREJI U UJEDINJENOJ JUGOSLAVIJI

Posle Svetskog rata udružili su se u ujedinjenoj Jugoslaviji i Jevreji južnoslovenskih zemalja. Jevreji tih zemalja stajali su u izvesnoj vezi još i pre Svetskog rata, što se najbolje vidi iz čestih međusobnih poseta jevrejskih pevačkih društava Srbije i Bosne, iz zajedničkog rada jevrejskih studenata iz svih južnoslovenskih zemalja za vreme njihovog učenja u Beču, kao i iz sudelovanja srpsko-jevrejskih književnika u literarnim časopisima koji su bili namenjeni svim Jevrejima južnoslovenskih zemalja. Ali kako političke prilike nisu tada ni u kulturnom radu dopuštale da se razvije neka veća delatnost, to su oni javni jevrejski radnici zajedničke Kraljevine Jugoslavije, koji su u predratnim društvima sklopili srdačne prijateljske veze, po oslobođenju i ujedinjenju Jugoslavije mogli da produže svoj jevrejski kulturni program. Oni su u isto vreme uložili svoje vredne snage i za ekonomski i kulturni procvat mlade i proširene Otadžbine, koja je retkom širokogrudosti dala svojim Jevrejima sva građanska prava i mogućnost najlepšeg razvoja.

Savez jevrejskih veroispovednih opština

Prvi zadatak pomenutih jevrejskih javnih radnika cele Kraljevine bio je u tome da se postojeće jevrejske veroispovedne opštine, kojih je bilo preko 120, ujedine i organizuju u zajednički Savez, koji će biti priznat od države i koji će u svako doba moći da posreduje između jevrejskih veroispovednih opština i državnih vlasti, a prvenstveno radi olakšanja administrativnog rada. Godine 1921 osnovan je *Savez jevrejskih veroispovednih opština*, koji danas broji 111 opština, dok je ostalih 10 organizovano u „Udruženju ortodoksnih jevrejskih veroispoved-

nih opština“. Za osnivanje tog Saveza dali su potstreka jevrejski prvaci u Hrvatskoj i Slavoniji. Vođe jugoslovenskog jevrejstva prihvatile su rado predratni projekat Dra. Huga Špicera iz Osijeka, koji je postao prvi pretsednik Saveza, dok je za njegova zamenika izabran sadašnji pretsednik Saveza, Dr. Fridrih Pops, advokat iz Beograda.

Prema statističkim podacima koje je prikupio sam Savez, danas ima u Kraljevini Jugoslaviji oko 75.000 Jevreja, od kojih veliki broj samostalno privređuju kao trgovci, zanatlije, trgovački i privatni nameštenici, potom kao lekari, advokati, inženjeri, apotekari, nastavnici i veterinari, ali ih ima i u drugim zvanjima.

Savez jevrejskih veroispovednih opština osnovao je u Sarajevu Jevrejski srednji teološki zavod za izobrazbu sveštenika i veroučitelja.

Vrhovni rabinat

Jevrejske verske poglavice cele Kraljevine organizovale su se godine 1923 u *Savez rabina* sa zadatkom da bdi nad verskim životom. Za pretsednika tog Saveza izabran je Glavni rabin Beogradske Sefardske opštine koji je te iste godine od Nj. Vel. Kralja imenovan Vrhovnim rabinom Kraljevine Jugoslavije. Vrhovni rabin Dr. Isak Alkalaj je pretstavnik jugoslovenskih Jevreja u Senatu Kraljevine Jugoslavije.

Savez rabina izdavao je, počevši od 1925 godine, kroz nekoliko godina, „Jevrejski almanah“.

Zakon o verskoj zajednici Jevreja

14 decembra 1929 potpisao je Kralj Jugoslavije, Blaženo-počivši Viteški Kralj Aleksandar I Ujedinitelj, Zakon o verskoj zajednici Jevreja, po kome su Savez jevrejskih veroispovednih opština i Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština priznati kao vrhovna pretstavništva jugoslovenskog jevrejstva, čime je jevrejskoj verskoj zajednici u Jugoslaviji data puna autonomija u pitanjima jevrejskog verskog i kulturnog života.

Od tada razvija se jugoslovensko jevrejstvo još slobodnije i povoljnije nego što je to moglo da bude od Oslobođenja do godine 1929, jer od obelodanjenja toga zakona Vlada Kraljevine

Jugoslavije u mnogo većoj meri potpomaže vrednu i korisnu jevrejsku zajednicu.

Socijalne ustanove

I veliki broj jevrejskih kulturnih društava u Jugoslaviji ima u svom programu zadatak da pridigne jevrejsko stanovništvo i da od njih učini korisne građane ove države. U radu oko promene zvanja jevrejske mladeži rade danas sa uspehom, pored mnogih drugih, prvenstveno beogradska „Potpora“, sarajevska „La Benevolencija“ i zagrebačka „Središnja stanica za produktivnu i socijalnu pomoć“. U svim većim zadacima ove vrste potpomaže ova društva svesrdno i Savez jevrejskih veroispovednih opština.

Udeo jugoslovenskih Jevreja u jevrejskom obnovnom pokretu

Zahvaljujući retkom razumevanju jugoslovenskog naroda za večne patnje, koje su pratile istoriju Izrailja, Jevreji mogu sa ponosom da podvuku ne samo to da jugoslovenska Kraljevska vlada nije nikada dopustila širenje antisemitizma, ma s koje strane on dolazio, nego da ona sa najvećim simpatijama prati i rad Jevreja na stvaranju zajedničke domovine celog rasturenog jevrejskog naroda u Palestini. Da je i Kraljevska srpska vlada gajila iste simpatije prema Jevrejima, pokazuje najbolje činjenica da je za vreme Svetskog rata, u danima izgnanstva, srpski kraljevski poslanik u Parizu, dr. Milenko Vesnić, izrazio Jevrejima u ime Kraljevske vlade najtoplije simpatije i to u pismu koje je upravio tadanjem srpskom kapetanu dru Davidu Albali, koji je zajedno sa Vrhovnim rabinom, dr. Isakom Alkalajem, bio u službi Srpske misije u Americi.

Evo ovog istoriskog dokumenta:

„Vašington, 27 XII 1917.

Moj dragi kapetane Albala,

Želim da izrazite Vašoj jevrejskoj braći simpatije srpske Vlade i srpskoga naroda za ponovo uskrснуće jevrejske države u Palestini, shodno njihovim mnogobrojnim sposobnostima i njihovom nesumnjivom pravu, čime će oni ponovo

zauzeti svoje istaknuto mesto u društvu naroda. Uveren sam da će ostvarenje njihovih ideala biti ne samo njima od koristi, nego i vaskolikom čovečanstvu.

Vama je dobro poznato, dragi kapetane Albala, da nema drugog naroda na svetu, koji sa pomenutom idejom simpatije više no srpski narod. Zar mi ne prolevamo gorke suze na obalama Vavilona, na dogledu naše ljubljene i tek izgubljene domovine? Kako da ne učestvujemo u težnjama i patnjama jevrejskog naroda, kada su se naši zemljaci Vašeg porekla i vaše vere borili za svoju srpsku otadžbinu isto tako hrabro, kao i naši najbolji sinovi?

Nama će biti žao, ako će nas i jedan od sugrađana Jevreja napustiti i vratiti se u svoju obećanu zemlju, ali mi ćemo se tešiti nadom, da će nam oni ostaviti zamašni deo svojih srdaca i postati najjačom vezom između slobodnog Izrailja i Srbije.

Uveravajući Vas, dragi kapetane Albala, u svoje odlično poštovanje

Vaš

Vesnić s. r.“

Obodreni takvim potstrekom jugoslovenski Jevreji su još jače razvili cionistički rad, organizovani u Savezu cionista Kraljevine Jugoslavije. Tome Savezu je dugo godina bio na čelu Dr. Hugo Špicer, potom zaslužni advokat iz Beograda Dr. David Alkalaj, a danas ga vodi Dr. Aleksandar Liht iz Zagreba. Svi su oni uspeli da vaspitaju omladinu, koja je danas stub velikog dela jugoslovenskog jevrejstva i koja, pored svoje aktivnosti u vršenju građanskih dužnosti, uvek nalazi i vremena koje posvećuje budućnosti svoga naroda. Ovaj je Savez, u zajednici sa Savezom jevrejskih veroispovednih opština, izvršio, između ostalog, korisne radove za produktivaciju jevrejske omladine u Bitolju, koja je dugo bila prepuštena sama sebi u teškoj ekonomskoj krizi koja im je onemogućavala i najskromniji opstanak. Jedan deo te omladine našao je svoju egzistenciju u Palestini, posle sprema koju je postigla potporom ranije pomenutih humanih društava.

Udeo jugoslovenskih Jevreja u jevrejskom obnovnom pokretu u Palestini postao je daleko značajniji i ovim dvema činjenicama: jugoslovenski Jevreji su, naime, u svojoj dubokoj

zahvalnosti za ljubav koju su oduvek prema njima pokazali Blaženopočivši Kralj Petar I Oslobodilac i Blaženopočivši Viteški Kralj Aleksandar I Ujedinitelj, zasadili u Svetoj zemlji godine

Šuma Kralja Petra Velikog Oslobodioca

1930 *Šumu Kralja Petra Velikog Oslobodioca*, a godine 1935, posle velike narodne nesreće od 9 oktobra 1934 godine, *Goru Kralja Aleksandra*.

Ovim spomenicima pokazali su jugoslovenski Jevreji celome svetu, koliko su privrženi i koliko vole narodnu dinastiju Karađorđevića, koja je narodu dala uzorne i plemenite vladare, pune osećanja za pravdu i bratsku i čovečansku ljubav.

Врећице југословенске земље пренете на Гору Краља Александра за темељ споменику Краљу-Витезу

У ДЕО

Д о д а т а к

Процват јеврејске књижевности и учешће
Јевреја у светској култури и уметности

ГЛАВА 25

ПРОЦВАТ КЊИЖЕВНОСТИ НА ЈИДИШУ

Ширењем просветне мисли међу Јеврејима пробудио се и у њих смисао за књигу световног садржаја, а одмах потом и за модерну књижевност. Дела светске књижевности упознали су оним путем часописа на јеврејском језику, али далеко више читали су та дела широки слојеви јеврејског народа на Истоку Европе на *јидишу*, т.ј. на таквом језику Јевреја који има за основу средњовековни немачки језик, испрплетен многим јеврејским речима и изразима као и речима из језика околних народа. Овим језиком почели су да пишу Јевреји Средње Европе већ у XII веку и то помоћу јеврејских слова, а садржина сачуваних књига је већином верске природе. Овамо спадају првенствено библијски коментари, преводи Светог Писма, као и важнији догађаји из Светог Писма, опевани на самосталан начин. Многобројне су такође и књиге које садрже преводе молитава, потом верске, народне и пригодне песме, као и приче које имају за циљ поуку, забаву и челичење карактера.

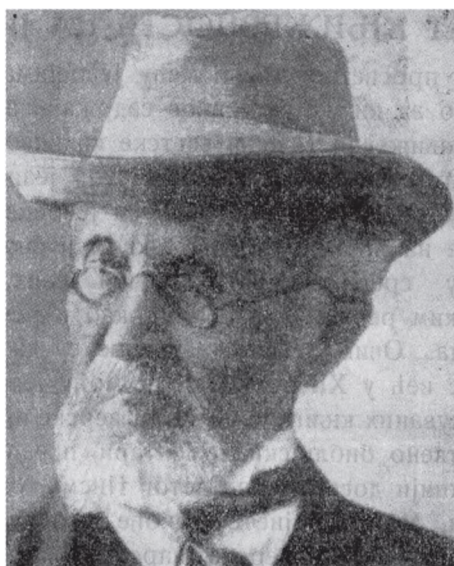
а)

МОДЕРНА КЊИЖЕВНОСТ НА ЈИДИШУ

Неовисно од ове књижевности верским животом прожете почела је средином XVIII века да се развија нова *свешовна* књижевност на јидишу. Неки су јеврејски књижевници презирали овај свакидашњи говор јеврејских маса, али чим су спознали да он у осећајном животу и даље постоји као матерњи језик 8 до 10 милиона Јевреја, почели су да пишу на њему не само дела за просвећивање широких слојева Јевреја, већ су стварали и дела која су по јачини својих мотива и проблема могла да се мере са делима светске књижевности.

Мендале Мојхер Сефурим први реалиста у књижевности Јевреја

Под овим књижевним именом скривао се Шалом Аврамовић (1836—1917), који претставља данас духовног оца нове књижевности како на јидишу тако и на јеврејском језику, и у кога су се угледала млађа покољења обеју књижевности. Свој књижевни рад започео је Мендале на јеврејском језику као и сваки други просветитељ, али је прешао преко уми-

Мендале Мојхер Сефурим

шљене части која би могла да буде повређена тиме што би писао на јидишу, језику који је разумевао сваки па и жена, и на коме до онда није било написано готово ништа забавног. Из тог разлога ми га и стављамо на прво место.

Мендале је још зарана изгубио оца, па је у друштву Јевреја без сталне егзистенције пропутовао небројено много јеврејских варошица у Русији, возећи се на својим колима која су била натоварена светим јеврејским књигама. Продавајући књиге упознао је изблиза бедан живот претежне већине Јевреја из Русије, који су се били густо населили по варошима у одређеном броју губернија, јер нису имали права да бораве ван својих насеобених рајона. Поред владиних чиновника кри-

тикује Мендале и часнике јеврејских вероисповедних општина који привредно искоришћују незаштићене и сиромашне Јевреје и тако живе на рачун заједнице којој тобоже служе. Као последица оваквог стања проширило се међу беспосленим, гладним и сиромашним Јеврејима, невероватно разграњено просјачење при коме су просјаци и луталице на врло довитљив начин измишљали све могуће да би што успешније побудили милосрђе у богаташа. Неки су од тих сакатих, грбавих и слепих несрећника гајили и мржњу према богаташима и били су у свом своме делању свесни свог положаја и своје друштвене класе, па су одважно и безобзирно захтевали да им се обезбеди живот.

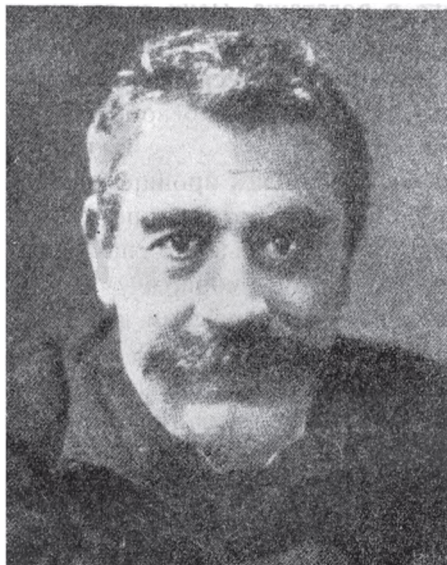
Овакве доживљаје, пуне ироније за појам узајамне помоћи међу Јеврејима Источне Европе, описао је Мендале у књигама „Долина суза“, „Књига о просјацима“ и „Шепави Фишке“ са много здравог хумора, а у жељи да реално прикаже неиздрживо стање у јеврејском друштву. Већину својих новела и романа написао је Мендале у облику аутобиографија. Као и у осталим причама, залагао се Мендале, нарочито у делу „Сусати“ (моја кобила) за грађанску и политичку равноправност као и за људски и друштвени прогрес. Како је још из малена имао много љубави према природи, а нарочито према животињском свету, то је често у својим делима обдаривао животиње људским говором. Из те љубави према природи родила се идеја да објави и уџбеник зоологије који је написао на јеврејском језику.

Мендале је још као слушалац гласовитих верских школа у Литавској, а и као учитељ владао и писао засебним јеврејским језиком који, уз библијске речи, садржи још многе речи и изразе из саме Мишне и Мидраша. Овај први јеврејски реалиста превео је на тај језик сва своја боља дела која је био написао на јидишу. Мендале је својим лаким хумором утицао и на хумористу Шалом Алехема, али и сви су остали књижевници изградили свој сопствени стил, нападајући се првенствено из извора Мендале-а.

Јицхак Лајб Перец и живот хасида

После Мендалеа јавио се у књижевности на јидишу нов и снажан таленат Јицхак Лајб Перец, који је био родом из околине Лублина, а живео већином у Варшави. Перец је књи-

живник европски образован и широка хоризонта. У почетку је писао на јеврејском језику, а тек се доцније решио да посвети сву своју животну снагу књижевности широких слојева народа, који је волео и у чијим се редовима непрестано кретао држећи предавања јеврејским радницима и јачајући њихову свест за њихов што бољи успех у борби за опстанак. Стојећи

Исцхак Лајб Перец

у својим ранијим годинама под упливом Аскале, Перец је у својим новелама и песмама критиковао Јевреје без занимања, назване „батлан-им“ и спочитавао им што препуштају терет бриге за породицу својим практичним женама, а сами живе на њихов рачун. Као последица тог њиховог беспосличарства, као и услед незнања да се снађу у практичном животу, ови побожни, али сиромашни Јевреји живе у пренатрпаним варошким подрумима и одгајају у њима нервозну децу која, чим одрасту, почињу да сањају о преокрету у друштву, док им родитељи и даље слепо верују у цадиким, у оне веште, али не увек поуздане посреднике између Израилља и божанства.

Перец је после прекида адвокатуре постао секретар велике Јеврејске вероисповедне општине у Варшави. После дугогодишњег рада у обим звањима успео је да у танчине упозна

душу свог народа, што је на крају и изазвало у њему снажну унутрашњу промену, јер је одустао од оног реалистичког и сатиричког описивања живота, испуњеног осећањима скепсе, да би прешао на романтику овијену симболизмом, т. ј. чежњом за нечим необичним и фантастичним. Он се одушевљавао за потпуније јеврејство које му је обећавало бољу будућност, и тај је јеврејски живот на крају и пронашао у прекаљеном хасидском покрету. Перец је био први који је после толиких критичара са дивљењем описивао чистоту моралног идеала и духовног јунаштва хасида, тих честитих и припростих људи из народа, који су увек били готови да се жртвују за своје схватање јеврејства, у коме су са много љубави били неговани онај полет мистичара или кабалиста као и оно оплемењено поштовање цадика.

Међу многобројним *причама* из хасидског живота, Перец је у новели „Између два брда“ најуспешније обрадио противност и разлику између чедног и песничког хасидизма и суве и надувене учености противника хасида. У тој новели Перец не подвлачи само прогањање хасида и жудњу противника да им се освете, него и то да је јаз међу њима готово непрестив, пошто у очима хасида рационални претставници јеврејства заступају додуше дубоку, али хладну науку, која за присташе хасида важи као строги закон који је без милости, радости, љубави и окрепе, а безобзирно тражи да се њен циљ испуни.

Перец је и као *песник* веома заслужан за књижевност на јидишу, јер је у своје песме као и у сва остала своја дела знао да унесе лирског надахнућа и драматичке снаге, а поред тога узимао је мотиве који су се односили на горку јеврејску судбину. Тако он оцртава живот у јеврејској варошици, па се бори, с једне стране, против друштвеног притешњавања јеврејске жене у патријархалној породици, а, с друге стране, у јаким потезима приказује значај асимиловане јеврејске кћери која се потпуно отуђила од свог народа.

И као *драмски писац* Перец је учинио снажан корак напред. Његове драме, од којих се нарочито истиче „Златан ланац“, спадају међу најбоље творевине драмске књижевности на јидишу. Те драме припадају правцу симболизма, те су према томе у довољној мери прожете мистиком. У драми „Златан ланац“ приказане су четири генерације цадика, прет-

ставника хасидизма последњег доба. Млађе генерације на моменте наслућују да би под утицајем новог модерног доба могао да буде раскинут ланац, који се вуче још од оснивача хасидизма, али се и ови претставници и околина њихова поново уверавају да још има достојних наследника Баал-шем-това и да треба веровати у њихову чудотворну моћ.

Јицхак Перец је попут Ибзена и претставника француске декаденце оштрим пером приказао и све проблеме који су мучили јеврејског појединца, нарочито интелектуалца. Перец је био сарадник готово свих часописа на јидишу. За време највеће своје активности он се бори против строго конзервативних Јевреја, као и против хебраиста, бранећи само народни језик „јидиш“.

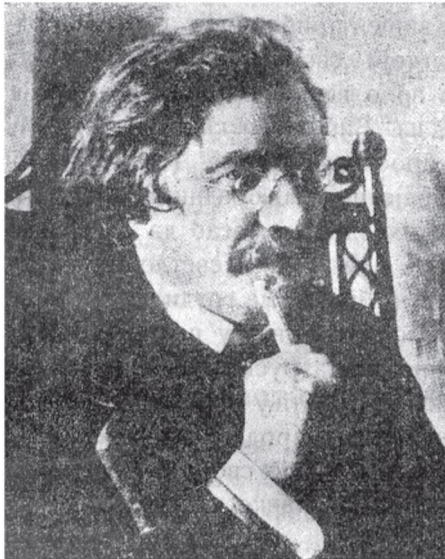
Перец је књижевност на јидишу дигао на степен европске књижевности, а колико је био поштован и колико га је народ познавао види се најбоље по сахрани којој је присуствовало преко 100.000 Јевреја.

Шалом Алехем, највећи јеврејски хумориста

Од реалиста у књижевности на јидишу долази одмах после Мендале Мојхер Сефури-а књижевник Шалом Рабиновић (1859—1916), који је на далеко познат под именом Шалом Алехем (Здраво да стел). После кратког службовања као рабин у Русији, посветио се књижевности и њу обогатио својим хумористичким новелама које приказују смешне и неприродне догађаје као и навике и особине просечног Јеврејина Источне Европе, који не уме да се снађе у практичном животу, пошто је већину својих дана провео уз књиге, уз Талмуд. Истина и пре Шалом Алехема приказивали су књижевници у својим сатирама сличан миље, а нарочито оно наивно и смешно веровање народа у чудотворног раби-а као и у зле духове (дибук) или селење душа (гилгул), али ниједан од њих није са толико дара опажања, а у исто време без икакве тенденције, оцртао тип Јеврејина без егзистенције, као што је Шалом Алехемов малограђанин Менахем Мендел из Јехупеца, који води читаву преписку са својом женом Шене Шајндл и у њој јој саопштава своје „послове“ и своја опажања.

Из Шалом Алехемових хумористичких приповедака избија његова моћ савлађивања човечјег бола и неки срдачан

смех којим се нико не потсмејава. Овај књижевник оставио нам је сем тога незаборавну успомену на млекара и народног мудраца Тевје-а и на његове шаљиве монологе, као и на наивне Јевреје из фантастичне варошице Касрилевке, али су и домаће животиње добиле у њега нарочите јеврејске особине. Поред таквих „клајне меншелах“ које он описује, комичан је и тип

Шалом Алехем

Јеврејина који, са кафтаном а гологлав, седи у банци, или онај беспримерно побожан човек, пун поуздања у Бога, који као агент осигуравајућег друштва са одушевљењем некога наговара да осигура живот. Шалом Алехем је написао и неколико романа и комедија, од којих је комедија са насловом „Тешко је бити Јеврејин“ доживела нарочити успех у Америци, где је аутор живео неколико година. Шалом Алехем ће за увек остати вољени и насмејани јеврејски филозоф, који своје народу открива само оно што постоји и што је у исто време у ствари нелогично и смешно.

Симон Самуел Фруг, песник јеврејског бола и јеврејске наде

Симон Фруг (1860—1916) је први прави јеврејски песник, који је на руском језику певао о јеврејској беди и о немоћи Јевреја као нације. Он је у својој уметности био достигао класичан језик Пушкина и Љермонтова, али се јасно опажа и утицај Хајнеа. До руских погрома од године 1881 избегавао је да као просветитељ пише на јидишу, али после те народне несреће још се више приближује свом народу овај вољени народни песник, који својим баладама и осталим лирским и епским песмама врло вешто обрађује познатије мотиве, а нарочито легенде из Библије и књижевности Мидраша и Талмуда. Као дете простране Јужне Русије, у којој је одрастао на селу међу јеврејским земљорадницима, Фруг је сада на језику широких јеврејских слојева могао да опева топло и искрено чежњу за лепотом природе, за светлошћу и слободом, и будио је у души народа љубав према груди Свете земље, као и наду у народни препород. Његове су песме веома успео израз мисаоног и осећајног света руског Јеврејина, па су стога и добиле убрзо музичку пратњу и тако заувек постале својина великог дела јеврејског народа. Значење Фруга постаје нам јасније када се сетимо да је својом уметношћу био од великог утицаја на Бјаликово песничко стварање.

Морис Розенфелд, аутор јеврејских радничких песама.

Као што је Миха Лебензон први лирски песник на јеврејском језику, тако је и Морис Розенфелд (1862-1917) први лирски песник на јидишу. Као син рибара из Руске Пољске напустио је и он родни крај после погрома осамдесетих година прошлог века и задржао се неко време у Амстердаму, где је глачао дијаманте, потом у Лондону, док није нашао бедну зараду у кројачкој радионици у Њујорку где је послодавац, робујући капитализму, до крајности искоришћавао радну снагу јеврејских дошљака. Тај је раднички живот опевао Розенфелд у дивним стиховима, пуним индивидуалног осећања, и у њима дао израза свој својој срџби против овог социјалног ропства белих људи, који су недавно били напустили земљу у којој бејаху без политичке слободе:

„Ich arbet un arbet, un arbet on Cheschbon (Ja радим, и радим и радим без краја)

Far wos? un far wemen? Ich weiss nit, ich freg nit.
(За шта? И за кога? Ја не знам, и не питам).

Wie kumt a Maschin zu denken amol?... (Како може машина уопште и да мисли?)“

Дижући у тим песмама свест јеврејског пролетаријата, Розенфелд је у исто време са исто толико темперамента и са исто толико снаге у језичном изразу будио смисао за живот и за све што је човечанско, а сем тога бодрио је своје класне другове и на борбу и рад за ослобођење народа од вечног лутања. Тако је овај недостижни јеврејски лирик, поред туге коју је износио, јачао у својим ционистичким песмама и веру у вечност јеврејског народа. — На српскохрватски језик превео је Розенфелдову збирку песама са много разумевања Др. Александар Лихт из Загреба.

Шалом Аш, признати новелиста и драматик

Данашњи најјачи претставник књижевности на јидишу је даровити приповедач Шалом Аш (рођен године 1881 у околини Варшаве). Он се прославио још пре 30 година идиличном песмом у прози под именом „Варошица“ у којој је у епском тону оцртао патријархалан јеврејски живот Пољске. Продужујући у том правцу, Аш даје савршене описе наивног али здравог живота у хасидској породици, па онда прелази на историске теме, почевши од библијских (У Ерец Израелу, Разорење Бет Амикдаша) па све до оних савремених које са извесним патосом говоре о јеврејском јунаштву и мучеништву, као што је она из доба устанка Хмјелницког. Аш не пропушта ни социјална питања садашњице, те даје у савременом роману „Онкел Мозес“ веран опис јеврејског радничког миљеа Америке, у којој је боравио од 1914 до 1921 године. У свим тим делима долазе до изражаја његов профињени дар опажања, пластично приказивање радње и снажно осећање љубави према природи. Ове особине истичу се и у кратким уметничким описима са пута по Палестини. Врхунац његова књижевна рада претставља данас трилогија „Петроград, Москва и Варшава“ у којој је, у три засебна романа, окарактерисао јеврејски

живаљ ових вароши у свим његовим облицима, показујући нарочито растрганост данашњег јеврејства.

Велике заслуге стекао је Аш за развој јеврејске *драме* на јидишу. Снажна социјална драма „Бог освете“, у којој јасно избијају последице јеврејске беде, приказана је у режији гласовитог Макса Рајнхарта године 1907 у Берлину. То је прва драма на јидишу, која је давана у Западној Европи, и она је

Шалом Аш

отворила врата модерне Европе јеврејској књижевности на јидишу. Овој драми следе као најважније: социјална драма „Крадљивац Мотке“, историске „Сабатај Цеви“ и „Марани“, и библијске „Јосифова игра“ и „Јефтајева ћерка“.

Аш је неко време писао и на јеврејском језику. По питању *који* је народни језик Јевреја, јидиш или јеврејски, изјаснио се на конференцији у Черновицима од године 1908: да јидишу треба признати иста права као и јеврејском језику.— На конгресу књижевника из целог света организованих у Пен-клубу, који је одржан 1933 године у Дубровнику, одржао је Аш, као главни делегат пољског Пен-клуба за књижевност на јидишу, сјајан говор у одбрану јеврејских права и јеврејске културне аутономије.

б)

ЈЕВРЕЈСКО ПОЗОРИШТЕ

Као и код других народа, тако су и код јеврејског покушавали јеврејски књижевници свих доцнијих векова да на јеврејском или на јидишу пруже Јеврејима путем позорнице нешто озбиљно или комично, чиме ће моћи да их просвете или обрадују. Како је јидиш већ крајем Средњег века постао матерњи језик великог дела Јевреја Средње и Источне Европе, то је разумљиво да су алегорични и морални комади верске садржине, као и световни и шаљиви прикази пуримског догађаја, били изведени већином на *јидишу*. У току 17 и 18 века, а под утицајем енглеског и италијанског театра, претварала су се и јеврејска библијска позоришна дела у игре комедијаната у којима је најпривлачнија била комична фигура, названа Пикелхеринг, као на пр. Голијат, Аман, Сотона итд. Најпознатија је „Ахашверова игра“ из 1708 године коју су и изводили, док су се остале само читале. Дела овог типа занимала су публику све до појаве савременог јеврејског позоришта, поред свих настојања просветитеља да и у позориште унесу мотиве свагдашњице као што су занемаривање традиционалног живота, борба против чудотворних рабина, први регрут итд.

На *јеврејском* језику запажене су још у 17 веку драма „Јесод Олам“ од Мојсија Закуто, у којој се величају жртве инквизиције, а у XVIII веку романтична пастирска игра „Мигдал оз“ од Мојсија Луцато. Ове већином алегоричне драме потиснуле су трезнија дела из доба Аскале у Источној Европи, док нису дошла опште цењена дела натуралистичког и новоромантичког књижевног правца, како у књижевности на јидишу тако и на јеврејском језику.

**Аврам Голдфаден,
оснивач јеврејског позоришта**

Голдфаден, учитељ и уредник часописа, родом из Житомира (1840-1908) је први драмски аутор који је писао за позориште које је стално постојало. Његова су дела већином мелодраме, дакле мешавина драме, комедије и оперете, за које је сам компоновао музику. Голдфаден узима сике већином из јеврејске прошлости („Бар Кохба“, „Шуламит“), а

у обраду историског материјала уноси песме, музику, а каткад и улогу комедијаната, услед чега његове драме и називају „историским оперетама“. Голдфаденова је заслуга што је успео да васпита шире слојеве Јевреја у Румунији и Русији за позориште европског типа.

Јаков Гордин и социјалне идеје у позоришту

Овај плодни и интелигентни позоришни писац родом је из Миргорода у Русији (1853-1909), и већ у 26 година оснива секту „Библијско братство“, које се темељило на Толстојевим идејама. Деловао је не само као глумац и драмски писац, него и као учитељ, уредник и социјални агитатор, што се види и из његових дела у којима с љубављу износи проблеме породице и јеврејског друштва, као што је комад „Миреле Ефрос“. Гордин се наслања не само на руске, него и на велике светске драмске писце Шекспира, Гетеа и Хауптмана, али њихове идеје с успехом прожима јеврејским духом. У својим делима Гордин обрађује социјалне и религиозне проблеме, као што су сиромаштво или борба која настаје између старије и млађе генерације услед појаве распадања и нестајања традиционалне јеврејске породице.

Гордин је успео да да полета јеврејској позоришној уметности на јидишу, па ће стога заувек важити као врло користан реформатор у општем развоју јеврејског позоришта.

Давид Пински и натуралистичка драма

Давид Пински је у новој књижевности на јидишу стекао у последње време лепо признање као белетриста. Рођен је године 1873 у Моилеву, у Русији, а живео је подуже у Москви, Варшави, Берлину и Швајцарској. Истакао се као социјалистички радник и уредник радничких новина. У својим приповеткама дао је ванредне описе јеврејског радничког типа и оцртао буђење социјализма у јеврејском миљеу.

Као драмски писац Пински уноси у своја дела нешто више него остали поменути драмски писци; он уноси себе, песника. Јеврејски пролетаријат није нашао у њему само свог

правог вајара, него је тај исти пролетаријат у његовим натуристичким комедијама „Ковач Јанкел“ и „Ризница“ (Оцар) приказан као чврста заједница од крви и меса, која се бори за своје идеје и не допушта да се ма ко из ње издвоји. Позната му је и драма „Вечни јеврејин“.

Пинскијева дела се приказују често, јер пружају много ефекта. Он је написао и запажено дело „Јеврејска драма“, која приказује развој позоришта на јидишу.

Перец Хиршбајн, аутор симболистичких драма

Као и Јуда Лајб Перец стоји и Хиршбајн (рођен 1880) под утицајем Метерлинка. Он пише песме и на јеврејском, а већину својих драма превео је са јидиша на јеврејски језик. Он је радио и на приповетци и народној идили, али је најбоље успео у типично народним позоришним комадима, који претстављају неки спој реализма и симболизма, а одишу јеврејским колоритом.

Хиршбајн већ подуже борави у Америци, где је успео да дигне ниво позоришне уметности до завидног степена.

Шеломо Ански, аутор „Дибук“

Шеломо Ански, својим правим именом Саломон Рапорт (1863-1920) је право дете хасидизма, па се после дужег боравка ван Русије поново вратио у свет своје младости. Као публициста је врло верно оцртао страдања Јевреја у Пољској, Галицији и Буковини у годинама 1914-1917. Ански се прославио највише својом мистично-симболичном драмом „Дибук“ или „Између два света“, јер је у њој реалистички и на високо уметнички начин успео да прикаже живот хасида до најфинијих нијанса. „Дибук“ је душа грешника која после грешникове смрти живи у телу другог човека, и само хасидским чудотворцима полази за руком да истерају тај зао дух, ради којег жив човек постаје бесан и манит. У овом комаду хасидски цадик не успева да изагна Дибук из недавно удате жене Ханеле и она умире.

На *јеврејском језику* постоје данас драме које стоје на одличној песничкој висини, као што су „Јеврејски цар“ од

Јакова Каана, са идејом морала и ослобођења; „Јеуда иш Каријот“ од Натана Бистричког, са месијанским проблемом; „Бар Кохба“ од Черниховског и „Пропаст државе“ од Арона Кабака.

в)

ПОЗОРИШНЕ ТРУПЕ

Поједине од поменутих драма, потом драме раније поменутих књижевника Шалом Алехема, Переца и Аша, те још неке као „Голем-а“ од Лајвика, „Сеоског Јеврејина“ од Кобринина и друге, играла је врло верно гласовита „Позоришна трупa из Вилне“. Поред ње изводи драме на јидишу још са више успеха „Московско јеврејско академско позориште“ којим управља Александар Грановски. Ово се позориште одликује тиме што избегава натурализам досадашње позоришне игре и што руши досадашње традиције позоришне уметности. Нарочиту тежњу полаже ово позориште на музикалну обраду сваке изговорене речи, на декорацију, музичку пратњу и кретње глумца, које морају да буду у сагласности са садржином и правилима ликовне уметности.

На принципима Московског позоришта основана је и „Абима“, прво позориште на јеврејском језику, које је основао Наум Цемах у Москви године 1916. Сем разлике у језику, глумци „Абиме“ изговарају јеврејске речи *сефардским* изговором и развијају своју уметност у духу „синтетичког позоришта Тајрофа“, које иде за тим, да глумци као целина учине што бољи утисак на гледаоца и да својим сценским кретањем унесу што више ритма у саму игру, коју и иначе већ потпомаже на сцени музикална и ликовна обрада сваке појединости. „Абима“ је изводила досада сем поменутих позоришних дела, која су преведена на јеврејски, још и „Јаковљев сан“ од Беер-Хофмана, „Потоп“ од Бергера, „Давидову круну“ од Калдерона де ла Барка и још многе друге. „Абима“ делује сада у Палестини.

GLAVA 26

KNJIŽEVNOST NA NOVOJEVREJSKOM JEZIKU

a)

LEPA KNJIŽEVNOST

Prosvetiteljski pokret među Jevrejima Istočne Evrope, o kome je bilo reči u glavi 12 ove knjige, urodio je mnogo vrednijim plodom nego u Nemačkoj. Ruska vlada je na početku druge polovine XIX veka uvidela da će olakšati rešavanje jevrejskog pitanja ako bude među njima širila prosvetu i zanatstvo. Pod tim novim uslovima počeli su Jevreji da se nadaju bujnijem narodnom i privrednom životu, a s njim zajedno i preporodu svoga svetog ali i nacionalnog jezika. Da bi mogli da neguju svoj jezik kao jedini ostatak negdašnjeg narodnog života, vratili su se oni duhu i silu Biblije, završetkom koje je i bila prekinuta narodna i kulturna samostalnost.

Avram Mapu, prvi jevrejski romanopisac

Sredinom XIX veka pokazuje se izvestan napredak i u zabavnom delu novojevrejske književnosti. Avram Mapu (1808-1867), učitelj iz Kovna, koji je bez učiteljske pomoći stekao opštu naobrazbu, napisao je prvi originalni roman na jevrejskom jeziku pod imenom „Ljubav ka Cionu“ (Aavat Cijon). Ovaj prvi jevrejski istorijski roman obrađuje ono značajno i opasno prelazno doba po Jevreje Judeje, t. j. doba propasti severne jevrejske države, koja pada godine 722 pre Hrista. U okviru takve biblijske epohe prikazana je čista ljubav Tamare i Amnona, koji bejahu deca čestitih roditelja vojvode Jorama i nadglednika Jedidje. Ljubomora i zloba unele su u ovu idiličnu porodičnu vezu sve moguće spletko, ali istina i poštenje na kraju ipak

pobediše. Ovaj roman obiluje biblijskim rečima i frazama kao i orientalnim motivima, kao što su snovi i čudesa, ali i uzvišenim moralom koji je već u ono biblijsko doba postojao kao plod rada mnogih jevrejskih proroka. Inače ovo delo ima sve odlike i mane romantike.

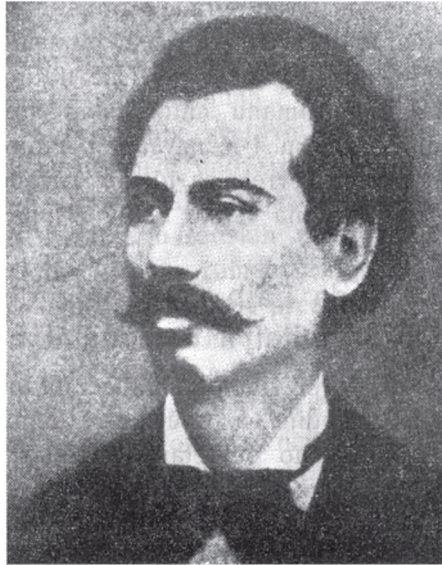
Kako je uspeh ovog romana bio neočekivan, to je Mapu napisao novi polurealistički roman „Obojen jastreb“, t. j. licemer (Ajit cavua), ali sada iz savremenog života. To je tipičan roman iz doba prosvetiteljstva, u kome je Mapu istupio kao branilac čednih narodnih prosvetitelja i kao kritičar i tužilac onih preterano pobožnih, ali i površno prosvećenih protivnika svakog napretka. U tome delu Mapu je dao kulturnu sliku i karakter jevrejskog miljea Istočne Evrope svoga doba i tako uplvisao na ogroman broj mladeži iz ješive, da otada kritičkim očima posmatra one koji se smatraju zaslužnim članovima jevrejskog društva. Na kakav je odjek naišao Mapu time što je kritikovao protivnike Askale, među kojima su bili i hasidi, vidi se po tome što su oni uticali na cenzuru da mu spreče štampanje romana „Vizionari“.

Mapu je po celom načinu pisanja pripadao romantičkoj školi, pa se stoga ponovo vratio Bibliji. Roman „Greh Samarije“ (Ašmat šomron) je takođe isprepleten spletkama, ali je više kulturno-istoriska slika moralnih i kulturnih prilika pobožne i razumne Judeje i mnogobožačke ohole i separatističke Samarije. Obema biblijskim romanima Mapu je uplvisao mnogo na razvoj prosvetne književnosti, ali i na buđenje cionske ljubavi među čitaocima, koji su mu dela čitali i na jidišu kao i na nemačkom, engleskom i arapskom prevodu.

Perec Smolenskin, publicista i protivnik asimilacije

Mnogo realniji od Mapua bio je prvi daroviti jevrejski publicista Perec Smolenskin, koji je rođen godine 1842 u Mohilevskoj guberniji na Dnjepru, a umro 1885 u lečilištu Meran u Tirolu. To je bio prvi pravi realista novojevrejske književnosti i njegova su dela, većinom romani i pripovesti, ogledalo patrijarhalnog jevrejskog života, koji bejaše na izmaku, kao i onog prelaznog doba koje je vodilo u prosvetiteljstvo i iz njega dalje u nacionalni jevrejski pokret. Njegov je književni rad vezan

prvenstveno uz prvi moderniji jevrejski časopis, koji je pod imenom „Ašahar“ („Zora“) izlazio jedan put mesečno u Beču počevši od godine 1868. U tom se časopisu Smolenskin svom žestinom svoje temperametne orientalne duše borio protiv jevrejskog prosvetiteljstva koje je preneto iz Berlina. jer se na

Perec Smolenskin

svojim dugogodišnjim putovanjima po jevrejskim naseljima uverio da ono vodi asimilaciji, odnosno zastajanju ili raspadanju svega onog što je nacionalno jevrejsko i što vodi narodnom preporodu. Kao glavno sredstvo za olakšanje ovog preporoda i za održanje jevrejske nacije smatrao je on *živ* jevrejski jezik, koji će da poveže rasturene česti njegova naroda. Ove je misli Smolenskin izneo u svom časopisu u obliku manifesta pod imenom „Večni narod“ („Am olam“) i one su izmenile način gledanja celog jednog pokoljenja jevrejskih književnika. Sem toga on je dao potstreka da se godine 1882 osnuje u Beču prvo nacionalno jevrejsko studentsko udruženje „Kadima“ („Napred“), pa je radi svoje delatnosti u ovom pravcu i smatran pretečom političkog cionizma.

Razumljivo je da je u svom književnom radu i Smolenskin, poput ostalih odvažnijih književnika Askale, kritikovao

preterano ili fanatično pobožne Jevreje svoga doba, kao i prazno-verne, neprosvećene i još surove vođe jevrejskih opština. Ove je najuspelije ocrtao u priči „Magarčev grob“ (Kevurat hamor), u kojoj oni kažnjavaju pionira prosvete, Jakova Haima, radi njegove uspješne borbe protiv njihovog praznoverja, time što će da ga sahrane posle smrti van ograde groblja. — Smolenskin je u svoj roman „Nagrada pravednika“, sem pomenutih misli, uneo još i ideju harmoničnog stapanja jevrejske tradicije sa vrednostima prosvete. U tom romanu autor je opisao i sudelovanje Jevreja u poljskome ustanku, i iz navedenih činjenica izveo zaključak: da požrtvovanje Jevreja za ideale naroda, među kojim žive, ne nailaze, nažalost, na veliko razumevanje okoline.

Juda Lajb Gordon, odvažni prosvetitelj i nacionalni pesnik

Juda Lajb Gordon, poznat pod skraćenim imenom „Jelag“, rođen je u Vilni 1830 godine. U početku je delovao kao učitelj u Litavskoj, a docnije kao sekretar Jevrejske veroispovedne opštine u Petrogradu i kao urednik jevrejskih časopisa. Gordon je ne samo najjači predstavnik jevrejskog prosvetiteljstva u Istočnoj Evropi, nego i prvi koji je ušao u drugu fazu njegovu t. j. u borbenu prosvetiteljstvo.

Gordonov književni rad obuhvata pre svega realizmom obojeno *epsko* pesništvo. U prvom razdoblju svoje delatnosti stajao je još pod uticajem liričara Mihe Lebenzona, kao i Šilera i Lesinga, ali i romantike Žan Žak Rusoa. U to doba on daje na pr. biblijski epos, ispunjen ljubavnim doživljajima, pod imenom „Ljubav Davida i Mihal-e“, u kome još nema one prave lirske nežnosti, ali je zato izbila u njemu prirodna moć pripovedača i bogat pesnički jezik. Dok u ostalim pesmama toga doba obrađuje motive sreće, zavisti i providenja, Gordon je sada uveo i borbu između ljubavi koja zaokupljuje pastira Davida i dužnosti docnijeg državnika i osnivača Davidove dinastije, koji mora da zanemari svoju ljubav iz mladosti. U nešto zrelijim godinama Gordon izdaje zbirku *basni* „Mišle Jeuda“, koje su većinom originalne prerade Lafontenovih, Krilovih i Lesingovih basni. U njih je Gordon, sem moralnih i vaspitnih ideja uneo i starodrevno jevrejsko shvatanje ptičjeg i uopšte životinjskog sveta, a nešto docnije obilovale su njegove para-

bole i alegorične priče i satiričnim primedbama, pa katkada i sarkazmom.

Ove su osobine nagovestile drugu fazu. Njegovo pesništvo postaje realističko, jer se ono sada odnosi na savremeni život i njegove zahteve. Za razliku od Askale u Nemačkoj, koja je završila površnom verskom reformom, preduzeo je Gordon i preko časopisa „Amagid“ i putem svojih napisa sve da se reforma na istoku Evrope sprovede u pravcu obnove celog narodnog života. On je u rabinima i učiteljima ješive svoga doba gledao, doduše, protivnike svetovnog znanja, ali ih je više napadao zbog toga što su u nadzoru i vršenju verskih dužnosti i običaja bili prestrogi. Tako je među prvima u jevrejskoj književnosti ustao u odbranu ženskih prava epom „Radi sitne formalnosti“, koji liči više na roman. U njemu je prikazana tragedija žene koja nije mogla da se preuda, jer na „get-u“, t. j. na dokumentu za razvod nije bilo ispravno napisano ime „llei-a“, njenog prvog muža. Odnos vere i života obradio je Gordon i u epu „Raduj se prazniku svom“, i u njemu pokazao kako je radi nekoliko zrna ječma, koja su nađena u hrani spremljenoj za Pesah, nastala u kući svađa koja se svršila razvodom braka. Netrpeljivost koju su pokazale jevrejske duhovne vođe, kao i nepravde koje su nanosili opštinski časnici njegova vremena, a koje je on žučno kritikovao, urodile su osvetom pogođenih koja se završila obeđivanjem Gordona i njegovim progonstvom.

U zatvoru je nevini Gordon napisao monolog „Citkijau u tamnici“, u kome je u okviru biblijskih događaja, koji stoje u vezi sa čestitim i pravednim carem Cedekijom, prikazao i svoje stanje u progonstvu.

Svrha njegovih kritika, kao i cilj svih njegovih poticaja za postignuće što šire evropske kulture, mogu da se najbolje iskažu njegovom glasovitom lozinkom: „Kad izađeš iz kuće, budi čovek, a kad si kod kuće budi Jevrejin.“

Vredno je pomenuti još i Gordonov istoriski ep „U dubinama mora“, u kome je ocrtao čestitost ćerke i žene nestalog jevrejskog izganika iz Španije. Izgnanikova ćerka obećaje da će žrtvovati svoju mladost i svoju nevinost požudnom i surovom kapetanu lađe, ako iskrca izgnanike u koje sigurno pristanište; ali pre izvršenja obećanja stigla je još da kaže svojoj jednoj majci ove reči :

„Sita sam, majko, toga života,
 Milija smrt mi nego sramota;
 Silnik mi dojadi, podneću rađe
 U vodi mora smrt da me snađe;
 Svoje ja neću žrtvovat časti,
 Volim ko Jeftina kći rađe pasti;“

A potom sa palube skočiše obe u morske dubine . . .

Gordonov stil je izraz njegova borbena temperamenta, ali nije uvek doteran usled toga što je obrađivao pitanja iz života i za sam život, pa je u toj žurbi izišao po koji stih i malo težak i neizgladen. Neovisno od toga, Gordon je svojim radom na obnovi unutrašnjeg jevrejskog života uneo neocenljivo mnogo, a uticaj njegov na mlađe književnike bio je velik i koristan. Gordon je umro godine 1892 u Petrogradu.

Lirski pesnici

Posle progona Jevreja iz Španije i Portugalije izgledalo je da je zauvek zamukla jevrejska muza. Međutim, ona se bila javila, i docnije, i to u Italiji, iz čega se zaključivalo da samo Jevreji južnih zemalja naginju poeziji. I odista, Jevreji sa severa, udubljeni u verske zakone, nisu u prvo vreme mogli da razviju smisao za istančano izražavanje svojih misli i osećanja, pa je tek doba prosvetiteljstva i romantizma uspelo da u mladoj generaciji probudi razumevanje za pesništvo, i to prvenstveno u većim jevrejskim centrima Istočne Evrope.

Miha Jozef Lebenzon, prvi lirski pesnik

U takvom jednom centru, u Vilni, rodio se i Miha Jozef Lebenzon, pesnik (1828-1852), od oca takođe pesnika i naučnika, Adama Koena-Lebenzona. Već u 13 godini mladi Lebenzon prevodi na jevrejski jezik strana pesnička dela, većinom takva koja su odgovarala njegovoj osećajnoj duši. Očev nagon za istraživanjem uticao je ipak na mladog pesnika, tako da su se njegova osećanja, u tom sukobljavanju sa prozom, mogla još snažnije da iskažu pod njegovim novim, „epskim“ perom. Stoga i jesu najbolje njegove pesničke tvorevine baš one *lirsko-epske* pesme, u koje je uneo sav žar svoje mladalačke snage i nepresušnu ljubav prema svojoj starodrevnoj otadžbini.

Njegovo stvaranje doživljuje prekid usled nasledne i sud-bonosne bolesti, tuberkuloze, radi koje je otišao u Nemačku da traži leka. Koliko je puta Lebenzon za vreme bolesti uzviknuo: „Kako je strašna smrt, a kako je divan život! Zašto moram da umrem tako mlad!“ Kada bi se boljka stišala, bavio se naukom, naročito romantičarskom filozofijom Šelinga, i raznim opštečovečanskim pitanjima.

Tek pod uticajem Leopolda Cunca i Salomona Lucato Lebenzon se posveti isključivo obrađivanju motiva iz jevrejske, prvenstveno biblijske prošlosti. Sa mnogo uspeha opevao je u zbirci „Šire bat Cijon“ biblijske teme „Osveta Samsonova“, „Salomon i Propovednik“, „Jael i Sisa“ i druge. Svi se ovi motivi u njegovim lirsko-epskim pesmama odlikuju nečim tragičnim. Junaci u njima teže za savršenijim životom, koji većinom i zaslužuju, ali oni već od ranije nose u sebi neku krivicu radi koje svršavaju tragično.

Vredno je pomenuti i divnu baladu „Juda A-Levi“ iz koje se vidi do kojeg je stepena znao Lebenzon da se uži u raspoloženje glasovitog sefardskog pesnika, koji proživljuje naj-srećnije dane života u času kada stupa na tle Svete zemlje, gde ga docnije zateče smrt od ubojničke ruke.

Umoran od borbe sa boljkom, pesnik se pomiri sa sudbinom, a stihovi mu postadoše jedina uteha. Njegova je bolest još ubrzala njegov životni tempo, iako je on, kao i svi romantičari, živeo i onako brzim tempom. Da nije te bolesti — umro je u 24 godini života — imala bi mlada jevrejska književnost pesnika koji ne bi zaostajao za Hajneom.

Lebenzon ima naročitih zasluga za jevrejsko pesništvo po tom, što je jevrejsku poeziju oslobodio uobičajene frazeologije, nazvane „melica“, i što je svojim pesničkim delom s uspehom obnovio ritam proročkih knjiga, čime je dostigao vrhunac klasičnog jevrejskog izražavanja.

Hajim Nahman Bjalik, najveći narodni pesnik

Do nedavna još živi Hajim Nahman Bjalik (1873-1934) bio je priznati narodni pesnik jevrejske sadašnjice i duševni vođa celokupne generacije jevrejskih književnika. Bjalik je rođen od siromašnih roditelja, a odrastao je na selu. Već od svoje šeste godine uči pored ostalih delova iz Svetog Pisma, neobično

intenzivno i Psalme Davidove, i njihov se uticaj oseća gotovo u svakoj njegovoj pesmi. Bjalik je po prirodi bio vrlo živahan, a ipak je zarana počeo da se upušta u sanje i da živi osamljeničkim životom. Od svoje jedanaeste godine udubljuje se ne samo u versku filozofiju, nego ga obuzima i versko oduševljenje. Za njegovo pesničko stvaranje važna je bila i ta okolnost, da je njegov rodni kraj u Voliniji, u Rusiji, bio okružen divnom šumom i poljanama, čemu treba zahvaliti da su se u docnijim njegovim delima toliko osećali dah i miris polja i šume. U osamnaestoj godini deluju na njega snažno pesme Simona Fruga, koji je na ruskom jeziku pevao o jevrejskom bolu i jevrejskoj nadi. U Odesi, centru književnika na jidišu i novojevrejskom jeziku, postaje Bjalik vođa jedne grupe „Hoveve Cijona“, a deluje i kao nastavnik u reformiranoj jevrejskoj školi.

Bjalikov pesnički rad delimo u dve velike grupe: u onu, u kojoj pesnik opisuje svoje detinjstvo, prirodu, ljubav, kao i ostale doživljaje iz svog ličnog života, i u onu u kojoj prikazuje život Jevreja u diaspori, naročito česte pogrome koji su ih zadesili, kao i svu onu delatnost koja je nastala buđenjem novog jevrejskog pokreta.

U pesmi „Širati“ (moja pesma) iznosi tužno detinjstvo, puno bede i siromaštva, i navodi da su suze njegove majke često kapale u testo, dok je mesila hleb. Uoči subote sedeo je više puta bez vina i bez lepinja, potrebnih za „Kiduš“, uz krišku crnog hleba i parče slane ribe.

Iz zbirke pesama o *prirodi* pominjemo čedno i osamljeno „Jezero“ (Aberehà), koje je okruženo gustom šumom i koje sanja o nekom svetu koji mu se čini preokrenut. — Od ljubavnih pesama najlepša mu je „Ahnisini“. Njom se obraća svojoj ljubi, za koju sluti da mu je jedino pribežište, pa završaje:

„Vele ljudi, ima mladost --- gde je moja ?

— — — — —
Oganj spali srce moje;

Vele ljudi, ima ljubav, — *ljubav*, što je?“

Opisujući život u diaspori, Bjalik polazi sa gledišta da je život Jevreja u njoj beskrajna noć kroz koju luta ovaj stari i čudni narod, koji niti može da živi, niti može da mre. Sa izvesnom utehom osvrće se pesnik još samo na onu kulturnu ustanovu „Bet amidraš“, koja je kao stara versko-narodna škola i propovedaonica uspela da vaspita heroje duha i strpljenja,

kao što su večni jevrejski student (Amatmid). U takovoj su ustanovi nebrojene generacije dobivale snage i odvažnosti za dalji bedni jevrejski život.

Najstrašnju sliku iz života Jevreja u rasulu dao nam je pesnik u epu „U gradu ubistva“ (Be-ir aarega) koji daje živu i

Hajim Nahman Bjalik

uvek svežu sliku o pokolju Jevreja u Rusiji za vreme pogroma. Odmah na početku epa iznosi scenu u kojoj sin u dvorištu usred prljavštine posmatra zaklanog oca, čiju krv liže domaće pseto... Umesto da Bjalik protestuje povodom pogroma isključivo protiv antisemitskih činovnika u Rusiji, on diže optužbu protiv sopstvenog naroda, protiv zrelih muževa, koji su bez ma kakvog pokušaja odbrane podnosili sramotu na sebi i na svojim bližnjima.

Od *nacionalnih* pesama ističemo poznatu, jedru i borbenu pesmu „Tehezakna“, u kojoj bodri i blagosilja narod koji se rešio da iznova započne svoju egzistenciju: „Neka ojačaju vaše ruke, nemojte da kažete da ste nezatni, sa prezrenjem pređite preko onih koji Vam se smeju; vaš trud nije uzaludan, a uskoro će sa dalekih mora doći ljudi da vide šta je stvorio najmanji među narodima, narod putnik.“

Kao pripovedač Bjalik se pokazao savršenim realistom koji rado iznosi priproste, ali zdrave ljude.

Dečiju literaturu obogatio je fantastičnim pričama i biblijskim legendama iz doba Davida i Salomona. U prozi je napisao i uspele „Eseje“, među kojima se ističe onaj o razlici između „agade“ i „alaha“. Bjalik je objavio mnoga klasična dela starije jevrejske literature, naročito iz španske epohe, osnovao je nekoliko izdavačkih zavoda i preveo na jevrejski, među ostalim, Servantesovog „Don Kihota“, Šilerovog „Viljema Tela“, novele Šalom Alehema i Anskijev „Dibuk“. Bjalikov jezik je harmonična celina koja je nastala slivanjem jezika Mišne, Midraša i modernog jezika u jedri i odrešiti jezik Biblije. Književnici Palestine nazvali su Bjalika „Sar alašon“, t. j. majstorom jevrejskog jezika.

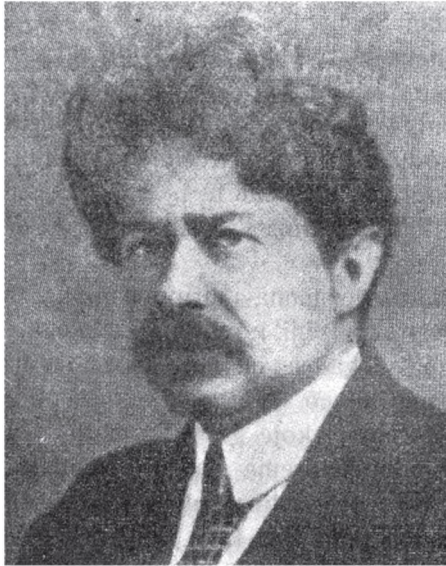
Godine 1924 preselio se Bjalik u Palestinu i za vreme poslednjih deset godina svoga života bio je središte nove jevrejske kulture u Palestini. U Tel Avivu je osnovao ustanovu „Oneg Šabat“, koja oko sebe subotom posle podne okuplja sve stvaralačke snage Erec Izraela. On je i osnivač Svetskog saveza hebraista (Berit ivrit olamit), i taj savez širi sada jevrejsku kulturu u duhu najvećeg jevrejskog pesnika i kulturnog radnika.

Šaul Černihovski, pesnik životnog veselja

Dok je Bjalik bio veliki pesnik jevrejske nacionalne tuge i utehe, razvio se Šaul Černihovski, pesnik radosnije Južne Rusije, u vesnika zdravog života. Ovaj vedri pesnik rodio se na Krimu godine 1875, a delovao je kao lekar u Petrogradu i Berlinu, dok se nije smirio u Palestini. Osnovne crte u njegovom pesništvu, koje je većinom epsko i lirsko, su forma, lepota, jedrina i smisao za uživanje na ovome svetu. To se vidi najbolje iz pesme „Pred kipom Apolona“ (Lenohah pesel Apolo), u kojoj iznosi svoju ispovest pred ovim grčkim bogom lepote i telesne snage i optužuje svoj narod što je prezreo vanjsku lepotu koju mu je pružio život na zemlji. Tom pesmom uvodi Černihovski, među prvima, jelinski ideal lepote u novojevrejsku književnost.

U svojim „Idilama“ koje su po lepoti, srdačnosti i toplini nedostižive, opisuje Černihovski zdravu prirodu i srećan porodičan život Jevreja ukrajinskog sela, kao što je to prikazano u idili „Paštete“ (Levivot mevušalot). Idila „Berit mila“ upoređuje se s pravom sa Geteovom „Herman i Dorotea“. U svim ovim

epima pesnik veliča prirodu kao da naginje nekom panteističkom shvatanju. U epu „Baruh iz Majnca“ divi se on ovom mučeniku iz Srednjeg veka i u njegovoj duhovnoj snazi i junačkom delu nalazi izraz punog jevrejskog života.

Šaul Černihovski

Proživljujući lepotu prirode, u kojoj je uvek nalazio reči oduševljenja kako za čoveka tako i za cveće i ptice, Černihovski je prilazio sve više ljubavnoj pesmi i nju usavršavao.

Černihovski je napisao i snažnu dramu „Bar Kohba“ iz junačkog doba jevrejske istorije.

Černihovski važi kao jedan od najboljih prevodilaca sa stranih jezika na jevrejski. Tako je on pokazao retko bogatstvo u jezičnom izražavanju naročito u prevodima Ilijade i Odiseje, u dramama Sofokla i Šekspira, kao i u epima Getea. Njegovim znanjem iz medicine pridoneo je mnogo tome da se upotpuni i usavrši jevrejska terminologija u botanici i anatomiji i da se stvore nazivi za sve bolesti.

Zalman Šneur, moderni lirski pesnik i novelista

Među mlađim književnicima novije jevrejske književnosti ističu se naročito pripovedači i pesnici Jakov Kaan, Jakov Fihman, David Šimonović, Jakov Štrajnberg, Isak Kacenzon, Samuel Agnon, G. Šofman i još mnogi drugi, ali je najoriginalniji među njima bio Zalman Šneur.

Zalman Šneur je rođen godine 1887 u Litavskoj, a vaspitan je u hasidskoj porodici. Već zarana je počeo da se kreće u društvu književnika u Odesi, posle boravi većinom u Parizu, a zadržavao se poduže i u svim većim evropskim mestima. Otuda i njegova karakteristika: Šneur je pesnik velikog grada, za razliku od Bjalika koji je pesnik varošice, dok je Černihovski pesnik sela.

U Šneurovim pesmama i pripovestima izbija njegov već izgrađen odnos prema ženi i religiji. Za njega je žena izgubila svoju draž, zbog čega se on i ne može da nazove pesnikom ljubavi. Šneur nije umeo da u ženi otkrije ono biće koje budi muškarca na stvaranje i koje ga pri tom još i uzdiže i oplemenjuje. U svom odnosu prema veri promašio je cilj time što je hteo da u njoj razotkrije istinu putem razuma, usled čega ostade i bez onog mističnog u veri, koje budi pravo versko osećanje.

U takvom raspoloženju njegove pesme obrađuju čovečanske motive, ali se on uskoro ipak vraća jevrejskoj narodnoj prošlosti. U spevu „Uz zvukove mandoline“, koja ga sa italijanskog tla odvodi u rimsko doba, daje snažan opis robovanja Rimu, ali i pobede koju je izvojevala jevrejska vera nad rimskom. U „Izrailjevim melodijama“ ocrta potucanja Jevrejina u pravcu hladnog severa, kao i svoju unutrašnju potrebu da se sa svojim narodom vrati u zemlju sunca, na istok.

Šneur se istakao i onim svojim pesmama u kojima je sa uspehom obrađivao manje filozofske probleme. On u njima konstatuje da nema ni apsolutne pravde ni apsolutne lepote. Sve je u kretanju. Sva se vrednost sveta sastoji u tome, što se čovek može da okomi na ono što se čini da postoji. Šneur je panteista, a u veličanju smrti bio je nedostiživ.

Šneur važi i kao snažan pripovedač. Kao što u pesmama, izbijaju i u novelama njegov temperamenat i njegova odvažna i zamašna fantazija. Sem toga njegove se pripovesti ističu uvek

originalnom sadržinom i izvesnom dramatičnošću, usled čega radnja u Šneurovoj pripovesti često pođe napred zahvaljujući samo jednom jedinom potezu. Njegovi su motivi n. pr. „Razmišljanja samoubice“, „Poslednji čovek koji će nestati u času kada se potpuno smrzne zemljina kora“; zatim devojka koja radi kao rob, a s kojom roditelji i okolina rđavo postupaju, dok se u njoj ne pojavi prirodni majčin instinkt koji je nagoni da brani svoj budući porod, i t. d.

Šneur stoji danas na čelu mlađe generacije pesnika, a pored Bjalika i Černihovskog je najpriznatiji jevrejski pesnik.

Miha Josef Berdičevski, borac za opšte čovečanske ideje

Najosobeniji među svima novijim jevrejskim književnicima bio je Miha Josef Berdičevski (1865-1921), koji je poznat i pod imenom Bin Gorjon. Činjenica, da je on iz hasidskog miljea u Podoliji prešao naglo zapadnoj kulturi Evrope, objašnjava svu onu krizu koju je proživio ovaj u jevrejskom znanju vrlo obrazovani Jevrej. Stojeći pod izvesnim uticajem filozofa Ničea, počeo je u Berdičevskog da se buni čovek protiv Jevrejina, jer mu je nedostajalo opšte kulture i jer su tokom istorije zanemarene u njemu, kao Jevrejinu, mnoge obične čovečje osobine. Stoga on traži preobrazbu dosadašnjih vrednosti pa se zalaže za jevrejskog nadčoveka koji treba da se odlikuje savršenstvom kako u naučnom, tako u moralnom i etičkom životu.

Berdičevski je u zamašnom delu „Priče Jevreja“, kao i u „Judinom izvoru“ (Born Judas), majstorski prikazao raniji jevrejski duševni svet, koji nije stran stvarnosti i životu na zemlji, dok je u ostalim pričama i novelama izneo rastrganost modernog jevrejskog inteligenta. Njemu je na kraju uspelo da uspostavi most između stare i nove jevrejske generacije, i to time što je rastrganu dušu današnjeg Jevrejina približio netaknutoj hasidskoj duši.

Za dugog boravka u Nemačkoj, naročito u Berlinu, posvetio se Berdičevski i naučnom istraživanju pravog izvora jevrejske vere. Proveravajući u tu svrhu materijal iz rabinske književnosti, došao je do zaključka da su u geografskom okviru biblijskih događaja i druge stanice na putu Izrailja iz Misira u Palestinu bile isto tako važne po zakonodavstvo kao što i Sinaj.

Bin Gorjon ističe među njima naročito sveto brdo Gerizim kod Sihema u samoj Palestini, i na temelju ovog i još drugih podataka zaključuje da je Jošua, Mojsijev naslednik, bio pravi osnivač Izrailjeve religije.

Berdičevski je čitalačkoj publici dugo upadao u oči svojim neobičnim jezikom, njemu osobenim stilom i sadržinom, koja je bila ne samo originalna nego i strana, ali on je ubrzo postao voljen, jer su mu dela bila pravo ogledalo cele novije jevrejske inteligencije.

David Frišman, vaspitač mladih u književnom ukusu

Kao retko koji jevrejski književnik, uspeo je mladi Frišman (1864-1922) još u svojoj sedamnaestoj godini da formuliše svoje književničko načelo, po kome je od svakog dela tražio prvenstveno umetnost. Školovan od rana po francuskim uzorima, Frišman unosi u jevrejski književni jezik jasnoću izražavanja, a svom žestinom svoga temperamenta otklanja onaj još od „Askale“ nasleđeni i neukusnim frazama pretrpani stil, poznat pod imenom „melica“. Početkom XX veka bavio se na univerzitetu u Breslavi filozofijom, opštom istorijom i istorijom umetnosti, pa je, proširivši tako svoj horizont, mogao sa uspehom da unese evropsku kulturu u mladu jevrejsku književnost.

Najbolji njegovi publicistički i literarno-kritički radovi sakupljeni su u „Siluetama“ i u „Pismima o književnosti“. U njima se Frišman pokazao ne samo kao esteta prvog stepena, nego i kao književni vaspitač koji progoni sve što je lažno i izveštačeno.

Kako je svugde tražio uvek srca, to je i u svojim pesmama, koje ocrtavaju često bol i skepsu, izneo lirski osećanja, koja su poslužila kao uzor celoj generaciji mladih pesnika. Tako mu je postala glasovitom pesma „Mesija“ (Mašijah), u kojoj navodi potrebu duhovnog pročišćavanja, kao uslov za narodno oslobođenje. Frišman se takođe istakao i majstorskim *feljtonima* i *novelama*, koje je prvi i uveo u jevrejsku književnost. U njima je obradio biblijske priče i legende iz dobnije jevrejske književnosti sa prefinjenom psihološkom analizom. Za vreme Frišmanovog plodonosnog rada u svojstvu *urednika* mnogobrojnih jevrejskih časopisa, naročito časopisa „Atekuřa“, odlikovao se ovaj retki poznavalac evropske književnosti kao nenadmašivi

prevodilac Puškina, Bajrona, Getea, Šekspira, Ualjda, Anatola Fransa, Rabindranata Tagore, Teodora Hercla, Andersona i drugih. — U godinama 1911 i 1912 posetio je Palestinu i u napisu „U zemlji“ zabeležio svoje utiske o lepoti ove zemlje, za koju je tek pri kraju života počeo da se zalaže. — Njegovo oštro pero, koje je tako često s pravom razlevalo ironiju i sarkazam, kao i njegov zvučni jezik i isklesani stil, ostaće trajne karakteristike prvog jevrejskog estetičara.

b)

NOVOJEVREJSKA KNJIŽEVNOST U PALESTINI

Iz gornjeg prikaza jedne i druge književnosti može da se izvede zaključak, da su književnici na jidišu postigli lepe rezultate u pisanju romana i novela, u čemu ih književnici na novojevrejskom jeziku nisu ni stigli, dok su ovi u svom nastojanju da ožive stari jevrejski jezik postigli od svih priznato savršenstvo u pesništvu.

Pojačanjem useljavanja Jevreja u Palestinu, ojačale su i njene stvaralačke snage na polju lepe književnosti. Da danas među jevrejskim stanovništvom od jedno 350.000 ljudi postoji značajan broj od gotovo 40 već priznatih jevrejskih književnika, treba zahvaliti ne samo idealizmu i retkoj aktivnosti novog tipa palestinskog Jevrejina, nego i činjenici da se najveći deo priznatih jevrejskih književnika Evrope i Amerike preselio u Palestinu i tamo uspeo da utiče na razvoj mladih i poletnih saradnika na polju književnosti.

Novi životni uslovi kao i nova okolina u Palestini uneli su nove motive u novojevrejsku književnost Erec Izraela. Život i običaji Arabljana, a naročito novi život, novi ideali i novi ciljevi sa svih strana sakupljenih pionira jevrejske obnove, bude svakodnevno bogatu maštu temperamentnih književnika koji su se školovali po uzorima najboljih dela evropske književnosti.

Moše Smilanski, prvi jevrejski pripovedač orientalnog miljea Palestine

Među useljenicima druge etape pokazao je najviše razumevanja za način života palestinskih Arabljana Moše Smilanski (rođen godine 1874), koji ima mnogo zasluga za organizovanje

kolonista na privrednom polju. U Arabljanima Palestine Smilanski otkriva pretstavnike primitivnog života ove zapuštene zemlje, a u isto vreme nalazi u njima mnogo sličnosti sa stanovnicima Palestine iz biblijskog vremena.

U pripovesti „Sinovi Arabije“ (Bene Arav), kao i u drugim pričama iz života Arabljana, opisan je njihov priprost život koji postaje bujniji i sadržajniiji, čim je po sredi kakva svađa zbog podele zemljišta. U njihovom životu još vlada moć uroka i prokletstva, a njihova mržnja prelazi na potomke i oduzima duševni mir celoj okolini.

U svojim „Sećanjima“ iz prvog doba useljenja u zemlju Smilanski nam daje veoma svež i sočan opis grozničavog tempa rada prvih boraca za osvojenje opustošene jevrejske zemlje, njihove tužne i radosne doživljaje, kao i radost uživljanja u novi zemljoradnički život na grudi Svete zemlje.

Jeuda Burla i tradicionalna sefardska okolina Palestine

Dok je Smilanski opisivao arapski svet i njihov dodir sa novim jevrejskim stanovništvom, izbio je na površinu vešt i veran crtač života sefardskih porodica Palestine, u kojima još vlada ona poznata površna civilizacija Prednjeg Istoka. Emancipacija koja se sprovodi u toj gotovo patrijarhalnoj okolini dolazi zasada do izražaja u pričama Burle samo u onoj neobuzdanoj erotici koja, iako dosta naivna, ipak svom žestinom izbija i prodire u život, pored svih prepreka koje postavlja sefardsko-palestinski milje Jeude Burla.

Burlin najizrazitiji roman iz jevrejskog života je „Njegova mrska žena“ (Išto asenua). U njemu iznosi duševnu borbu tipičnog pretstavnika sefardskog srednjeg staleža, koji mrzi nametnutu mu ženu, iako u svom praznoverju sluti da mu je ona donela sreću i uspeh u poslu. Njegova mržnja je isprepletana scenama naivnog ljubakanja u koja se upušta sa komšilukom na vrlo oprezan način i u njima nalazi utehe.

U noveli „Luđakinja“ iznosi malo nastranu devojkicu, koja je večno zaokupljena mislima o udaji i o obećanjima koja joj daju bogati mladići, kao i okolina koja joj se ismejava. Pa i oni koji ozbiljnije pristupaju njenom bolu i njenim nadama u želji da joj omoguće postizanje cilja, ne mogu a da se ne izvuku iz tog obećanja uobičajenim lažima.

I Burlini romani „Bez zvezde“ i „Bez sreće“ uvode nas u svet arapskog naroda s kojim jevrejski starosedeooci Palestine imaju još mnogo dodirnih tačaka.

Burlin način pisanja ističe se istočnjačkom opširnošću, naročito u momentima kada njegovi junaci istupaju drukčije nego što čitalac očekuje od člana ovog verom i tradicijama prožetog miljea. Kao i Smilanski, ima i ovaj prvi jači sefardski književnik u novojevrejskoj književnosti mnogo zasluga što je jevrejskoj publici postao bliži i razumljiviji život Arabljana u Palestini.

Avigdor Ameiri, autor ratnih priča

Od mlađih književnika u Palestini ističe se svojim originalnim načinom pisanja kao i sadržinom Avigdor Ameiri, koji je rođen 1886 u Potkarpatskoj Rusiji. Kao talentovani i duhoviti publicista delovao je izvesno vreme u mnogim jevrejskim časopisima, naročito u Mađarskoj.

Pored veće zbirke pesama iz kojih struje njegov južnjački temperamenat, njegova ljubav prema verenici, t. j. Erec Izraelu, kao i naklonost impresionizmu, zapaženi su u novije doba naročito njegovi doživljaji iz Svetskog rata. Kao oficir i docniji zarobljenik mogao je da posmatra u Rusiji nepravdu koja se nanosila kako jevrejskom stanovništvu ratnog područja, tako i jevrejskim vojnicima, koji su od strane pretpostavljenih bili uvek smatrani odgovornim za neuspeh nesavesnih zapovednika. Jevreje su za vreme rata sumnjičili kao nepouz dane špijune, pa su ih kažnjavali uskraćivanjem životnih namirnica i narednjem da evakuišu svoje boravište, a nije bilo retko ni to da su jevrejske varošice prosto spalili „radi kakve zarazne bolesti“. Svim ovim činjenicama najbolje pristaje naziv njegovih pripovedaka „Najveće ludilo“ (Ašigaon agadol). U dramatski jakoj zbirci „Pod crvenim nebom“ iznosi Ameiri potresne i nezaboravne scene, kao što je ona sa jevrejskim starcem, koji pored svoje teške vojničke sprema nosi na svojim već odavno krvavim leđima vrećicu sa 2 kilograma zemlje Erec Izraela, nad kojom bi zemljom hteo da mu počiva glava kada bude pao u borbi za slobodu onoga naroda i onih vlasti koje ga muče i preziru.

Ameiri se istakao i kao dobar prevodilac sa nemačkog i mađarskog jezika. Zapažen mu je naročito prevod glaso-

vite Madač-ove „Tragedije čoveka“ koja mnogo potseća na Ge-teov Faust. Od godine 1921 Ameiri živi u Palestini, u kojoj je, među ostalim, pridoneo mnogo razvoju satiričke pozornice „Kum-Kum“.

Prozelitkinja Eliševa, prva jevrejska pesnikinja

Eliševa je hrišćanka, koja je rođena u Rusiji 1889 i koja se, zahvaljujući vezama sa nekom pobožnom jevrejskom porodicom u Moskvi, duhovno zblížila jevrejstvu, a potom postala član jevrejskog naroda. Svoja osećanja prema jevrejstvu iskazala je još godine 1919 u zbirci ruskih pesama onim poznatim motivom Moapkinje Rute „Tvoj narod neka bude i moj narod, a Tvoj Bog neka bude i moj Bog“. Eliševa živi sada u Palestini i ona je obogatila jevrejsku lirsku poeziju kratkim pesmama, većinom sonetima, koji se odlikuju tugom, ali i čežnjom za nečim dalekim. U njenim stihovima, koji uvek odišu mirnoćom, prevladuje štimung koji nastaje posle traženja slasti u tuzi.

Eliševa je prvi jevrejski pesnik koji je oborio dosadašnju metriku novojevrejske poezije, i uneo novi ritam koji se osniva na današnjem sefardskom izgovoru jevrejskog jezika. Njen je jezik jednostavan i veoma lagan. Ona ga je oslobodila teške retorike i suvišnih alegorija.

Ova originalna pesnikinja prevela je sa uspehom mnoge jevrejske pesme i na ruski jezik, a u svojim novelama „Subotnje svećice“ i „Jevrejska kraljica“ istakla se finom psihološkom analizom i nežnošću.

Uri Cevi Grinberg i herojstvo halučkog pokreta

Niko nije opevao Palestinu koja se obnavlja i Erec Izrael kao stvarnost kao što ova dva pretstavnik nove lirike jevrejske Palestine: Grinberg i Šlonski. Grinberg potiče iz Galicije (rođen je 1896) i piše u početku samo na jidišu, a docnije samo na jevrejskom, i to prvenstveno kao urednik književnih časopisa. On daje vrlo uspele i realističke opise pogroma u Rusiji i Palestini iz posleratnog vremena.

Njegova lirika ima nešto još sirovog, neobuzdanog i za nas u prvi mah divljug. Njegov revolucionarni duh se diže protiv svega onog što je polovično, nezdravo i trulo. On ceni samo

ono što je stvoreno snagom, naporom i snažnom voljom. On se divi starini — Jerusalimu, koji je izdržao i koji je gotov da izdrži sve napore za vreme duge svoje istorije. „Ne, nećete ga vi, neprijatelji njegovi, nikada obesnažiti“, veli Grinberg, a potom sa nekom gorčinom iznosi svoje razočarenje, što Arabljani, njegova semitska braća, nisu pokazali dovoljno razumevanja za svoje srodnike, potomke Abramove, koji se vraćaju u prado-movinu da je u miru iznova izgrade.

Avram Šlonski, talentovani posleratni lirski pesnik

Ovaj pesnik retkog pesničkog talenta rođen je godine 1900 u pokrajini Poltavi, u Rusiji, a vaspitan dobrim delom u samoj Palestini. Šlonski stoji na čelu one generacije mladih jevrejskih pesnika, koji su poput onih iz doba Biblije srasli sa zemljom, te osećaju njen život, njene čežnje, rad na njoj, kao i bol koji ona ume da prouzrokuje. Tako Šlonski u snažnom epu „Zemlja“ prikazuje zemlju kao junakinju, koja je mučena suncem i sušom, i koja u svojim snovima čezne za svojim dragim — za kišom.

Šlonski je iz epohe ruske revolucije poneo u Palestinu, pored svoje jevrejske duše, i rusku dušu, i ta njegova nihilistička nota, pri tom i puna melanholiije, izbija naročito u ciklusu pesama nazvanih „Praznik“.

Njegov dramatski spev „Poslednji testamenat“, koji nosi glavni naslov Bol (Devaj), obiluje nekim praiskonskim lirizmom i nežnim sanjarstvom, koji su isto toliko jevrejski kao i opšte ljudski. U njemu se vodi diskusija između Jova, junaka svih patnika, i Mojsija, Hrista i proroka, naročito Elijau-a, i ta nam diskusija razotkriva njihovo razmimoilaženje u pitanju patnje. Jov objavljuje veliki bol koji pročišćuje i posvećuje, ali ljudi beže od njega, jer ne mogu da se reše na spas koji nastaje trpnjom. Uz njega ostaju samo neki, većinom sanjari, i bivaju spašeni.

Šlonski je najjači pretstavnik jevrejske „moderne“. On savršeno vlada formom, bogat je pesničkim slikama i iznenadnim obrtima, i poseduje vanredno fine nijanse. Čitajući njegove pesme, čitalac dobija utisak da će se poezija u Palestini razvijati za neko vreme u smislu i pravcu Šlonskog, samo sa ozdravljenjem od onog bolnog što je on poneo iz izgnanstva u svoju slobodnu domovinu.

c)

NAUČNA KNJIŽEVNOST NA JEVREJSKOM JEZIKU

Kao dopuna glave 14 ove knjige, a kao deo novojevrejske književnosti, zaslužuju da se ovde pomenu neki jevrejski književnici, koji ne samo da su pridoneli razvoju jevrejske nauke, nego su od negdašnjeg gotovo isključivo verskog jezika učinili savremen književni i naučni jezik, kojim može da se izrazi svaka čovečja misao na polju svih nauka.

Ovde ćemo pomenuti samo one koji su na jevrejskom naučnom jeziku pisali dela koja se odnose na jevrejske discipline, kao što su vera, verska književnost, verska filozofija, jevrejska istorija i jevrejska filologija :

Ajzik Hirs Vajs (1815—1905) je jedan od prvih naučnika starije generacije koji je sa mnogo kritičkog duha umeo da osvetli i poveže dugo razdoblje od završetka Biblije do završetka „Šulhan Aruha“. Tu istoriju jevrejske tradicije izneo je u delu „Dor dor vedorešav“ i time u mnogome dopunio Grecovu: Istoriju jevrejskog naroda. Jevrejski jezik kojim je pisao odlikuje se klasičnim stilom, sposobnim da utiče na omladinu Istočne Evrope, koja je materijal ovog razdoblja i onako dobro poznavala, pa je sa interesom čitala to delo i dobivala poticaja za sličan rad. Vajs je dugo godina delovao kao lektor u bečkom „Bet Amidrašu“.

Simon Bernfeld (rođen u Galiciji 1806) je vanredno kulturni radnik, koji je umeo da u svoj rad na jevrejskom jeziku unese strogo naučni metod, na koji je navikao studirajući na Visokoj školi za jevrejsku nauku u Berlinu. Pre nego što je izdao mnoge napise koji prikazuju kulturno-istorijski razvoj jevrejstva, Simon Bernfeld je veoma uspešno delovao u Beogradu u svojstvu rabina Sefardske opštine. Pored monografija, koje je napisao na nemačkom jeziku o Judi Modena, Mojsiju i Samuelu Lucato, pominjemo ova dela na jevrejskom jeziku: „Dor haham“ t. j. o glasovitim jevrejskim naučnicima XIX veka, „Dor taapuhòt“ o Askali u Nemačkoj, „Dáat Eloim“ o glavnim pitanjima jevrejske verske filozofije i „Toledòt areformacijòn adati“ o verskoj reformaciji u XIX veku.

Simon Dubnov je danas opšte priznati jevrejski istoriograf (rođen je 1860 u pokrajini Moilev, u Rusiji), koji je pisao doduše većinom na ruskom, ali je veći deo znatnijih dela preveo

i na jevrejski. Od ovih pominjemo prikaz hasidizma i njegove ideologije na osnovu istoriskih izvora kao i „Svetsku istoriju jevrejskog naroda“ u 10 svezaka. Za razliku od Grecove Istorije, Dubnovljevo delo polazi više sa sociološkog stanovišta, te prema tome posvećuje veliku pažnju ne samo duhovnom životu, već i činjenici da su Jevreji živa nacija koja uvek istupa kao subjekt t. j. kao stvaralac sopstvene istorije. Sem originalne podele duge istoriske prošlosti Jevreja u orientalni i zapadni period, Dubnov unosi još i važan kriterij za raspodelu materijala koji se sastoji u tome što naročito podvlači gde i kada je jevrejstvo izvesnih zemalja imalo hegemoniju nad jevrejstvom ostalih zemalja. Pored toga Dubnov smatra Jevreje istorisko-kulturnom grupom koja — protivno onima koji misle da ona treba da teži za asimilacijom ili čak i za jevrejskom državnom idejom — treba uvek da radi na *kulturnoj autonomiji* koja se sastoji u samoupravi veroispovednih opština i jevrejskih škola, kao i u slobodi da govore i pišu jevrejskim jezikom.

Jakov Klackin, rođen godine 1882 u Beloj Rusiji, zarana je bio aktivan kao urednik raznih jevrejskih, prvenstveno cionističkih časopisa. On je poznat i po svojoj teoriji o potpunom negiranju „*galuta*“, tog privremenog boravišta rasturenog naroda, iz kojeg teže svi Jevreji natrag u Palestinu, gde će ponovo da ožive sve unutrašnje jevrejske snage. Klackin važi i kao autor aforizama.

Kao dobar poznavalac jevrejske filozofije, on izdaje antologiju jevrejske filozofije Srednjega veka, a potom i vrlo pouzdan jevrejsko-nemački rečnik srednjevekovne jevrejske filozofske književnosti. Sem toga prevodi „Etiku“ Baruha Spinoze na jevrejski jezik i daje uspele monografije o Spinozi i novijem jevrejskom filozofu Hermanu Koenu.

Josef Klauzner je onaj plodni jevrejski književnik i naučnik koji se smatra jednim od najviše cenjenih kulturnih radnika današnje Palestine. Rodom iz pokrajine Vilne (rođen je 1874) delovao je kao umešan i moderan urednik Ahad Aamovog časopisa „Ašiloah“ i kao saradnik velikog broja drugih časopisa za jevrejsku književnost, istoriju i filologiju. Krajem Svetskog rata bio je profesor orientalne istorije na univerzitetu u Odesi, a sada je profesor za modernu jevrejsku književnost na univerzitetu u Jerusalimu. Od istoriskih radova ističemo „Mesijanske pretstave jevrejskog naroda u dobu tanaita“ i „Isusa iz Nazareta“,

u kome podvlači jevrejske ideje osnivača hrišćanstva i s ponosom ističe da je jevrejska majka rodila ovog borca za novo shvatanje u jevrejskoj religiji.

Klauzner je danas jedan od najboljih poznavalaca moderne jevrejske književnosti, o kojoj je opširno i pisao. Naročito su mu zapaženi članci o važnijim književnicima koje je izdao pod naslovom „Jocerim uvonim“ (Stvaraoci i graditelji).

Pored Klauznera važi kao dobar poznavalac srednjevekovne književnosti, a naročito poezije, priznati pedagog *David Jelin*, docent na judaističkom institutu Jerusalimskog univerziteta. Napisao je i dobar jevrejski rečnik, a zauzimao je i visoki položaj podnačelnika Jerusallima i pretsednika jevrejskog Narodnog veća.

d)

JEVREJSKA ŽURNALISTIKA

Kao sredstvo koje je najuspešnije omogućilo procvat nove jevrejske književnosti dolaze u prvom redu novine i časopisi na jevrejskom jeziku. Njihov razvoj mogli su da omoguće samo talentovani i evropski obrazovani *publicisti* koji su znali da zanimaju čitaoca ne samo sadržinom, nego i modernim načinom pisanja.

Nahum Sokolov (rođen 1861 godine), današnji počasni pretsednik Svetske cionističke organizacije, važi kao osnivač jevrejske žurnalistike u Istočnoj Evropi. Već od godine 1884 uređuje časopis „Acefira“, u kome se ističe svojim zanimljivim feljtonima, a posle osniva zvanični cionistički organ „Aolam“. Putem raznih članaka koje je pisao na jevrejskom, jidišu, ruskom, engleskom, francuskom i nemačkom jeziku, kao i uspelim prevodima Karpelesove „Jevrejske literature“ i Herclovog „Altnojland-a“ („Staro-nove zemlje“), proširio je horizont svojih čitalaca i time sproveo ideju o jevrejskom kulturnom preporodu i omogućio izvesno jedinstvo među svojom braćom.

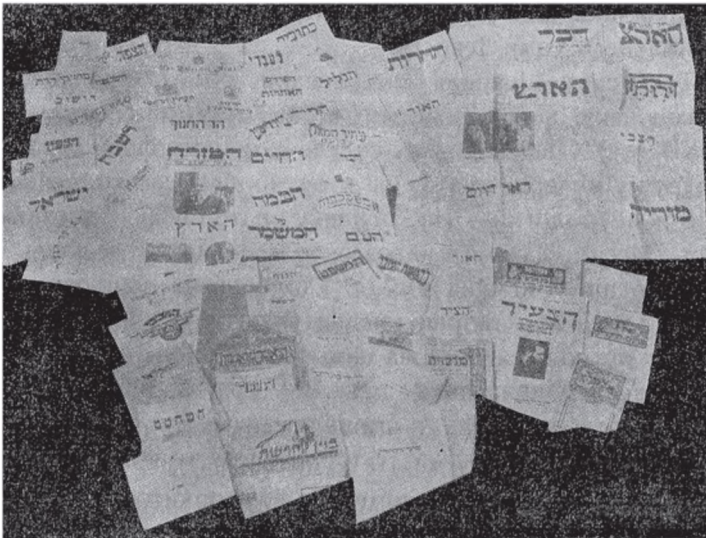
Sokolov je sem toga napisao „Istoriju antisemitizma“, „Istoriju cionizma“ i delo „Baruh Spinoza i njegovo doba“.

Pored Ahad Aama, o kome je već bilo reči i koji se ceni kao najodvažniji publicista i osnivač naprednog časopisa „Ašiloah“, zaslužuje pomena još i **Markus Erenprajz**, nadržabin u Štokholmu, koji još od vremena Hercla radi na svim područjima jevrejske kulture. Rođen u Lembergu godine 1869, delovao

je neko vreme kod nas kao rabin u Đakovu, a potom od godine 1900-1914 u Sofiji kao nadržabin Bugarske. Istakao se kao oštrouman kritičar i na polju novojevrejske književnosti; glasoviti su mu eseji o Hesu, Herclu, Ahad Aamu, Bjaliku i Černihovskom. Erenprajzovi zapisi sa puta po jevrejskoj Španiji pod imenom „Zemlja između Istoka i Zapada“ spadaju među retko uspele putopise koji se odnose na zlatnu epohu jevrejske prošlosti u arapskoj Španiji.

Sem češće pomenutih poznatih jevrejskih časopisa i njihovih urednika, kao što su „Ašáhar“ od Pereca Smolenskog, „Acefirá“ od Nahuma Sokolova, „Ašilóah“ od Ahad Aama i Josefa Klauznera i „Atekufá“ od Davida Frišmana, izlaze danas na jevrejskom ovi poznatiji časopisi: „Aolam“ u Londonu kao organ Svetske cionističke organizacije, potom književni časopisi u Palestini: „Edim“ osnovan 1922 g., „Ketuvim“ 1926 g., pod uredništvom Šlonskog, i „Mozenájim“ osnovan 1929 g.

Od *dnevnih listova* najvažniji su: „Aarec“, organ demokratskih cionista koji izlazi još od 1919 u Tel Avivu; potom od iste godine izlazi „Doar ajom“, organ građanskih cionista, a u poslednje vreme i cionista-revizionista, pod uredništvom sina Eliezera ben Jeude i Uri Cevi Grinberga; vrlo proširen je centralni organ palestinskog radništva „Davar“, koji izlazi od godine 1925, pod uredništvom Davida ben Gurjona i drugih najjačih radničkih vođa.

ГЛАВА 27

ЈЕВРЕЈИ У СВЕТСКОЈ КУЛТУРИ, ПОЛИТИЦИ И УМЕТНОСТИ

Идеје Светог писма Старога завета нису једине којим су Јевреји оплодили људски род. Културно човечанство је још од филозофа Филона прихватило многе јеврејске мисли, а у Средњем веку, нарочито за време културне сарадње Јевреја и Арабљана, даровити јеврејски преводиоци грчких, латинских, арапских и јеврејских књижевних дела, показали су најбоље колико су заслужни били Јевреји као посредници између ориенталне културе и западне, европске културе.

Оваква је културна сарадња устрајала све до наших дана, а у појединим раздобљима достигли су културнији Јевреји и највише степене, па су и на пољу проналазака готово у свим гранама науке и уметности придонели сразмерно далеко више него што су то учинили други народи, који су бројно били исто тако јаки или још јачи, а живели су под много бољим условима него сами Јевреји.

Тако су се Јевреји као лекари прославили не само у Средњем веку, него и у **медицинској науци** најновијег доба, т. ј. XIX и XX века. Они су са успехом истраживали болести на подручју модерне анатомије и физиологије, патологије, биологије и неурологије. На огранку патологије прославио се Август *Васерман* својом методом за испитивање реакције крви, у неурологији *Зигмунд Фројд* као оснивач психоанализе, а *Алфред Адлер* као творац индивидуалне психологије.

И у истраживањима на пољу **географије** показали су Јевреји свој проналазачки дух. Већ крајем XV века узимају Јевреји знатно учешће у проналажењу Етиопије и Источне Индије, а придонели су много и упознавању забачених земаља, народа и њиховог језика тиме што су нарочитим маром истра-

живали Арапско Полуострво, Абисинију, Источну Африку и велики део Предње Азије, као и добар део Сибирије и Гренланда. Двојица од ових истраживача, од којих је један био Херман *Бурхарш*, истраживач етнологије, платили су животом своју жељу за науком.

Јевреји су се истакли, сем тога, и у **хемији, математици, физици и астрономији**. Тако је Алберт *Ајнштајн* својом теоријом релативитета уздрмао досадашњи основ физике, док су се други прославили истраживањем месеца. Јеврејин је био и творац грамофона.

И у **техници** су Јевреји дали оригиналне идеје при конструисању машина за рачунање, а Давид *Шварц*, родом из Загреба, изградио је први покретљиви балон, на основу којег је доцније Цепелин усавршио своје апарате.

У **праву** су Јевреји показали необично много даровитости, вероватно због тога што су старија покољења вежбала много свој дух на теориским примерима јеврејског права. Већину гласовитих јеврејских правника током XIX века налазимо у земљама немачког језичног подручја, само што су многи прешли на хришћанство, јер су министарства просвете врло ретко допуштала да они као Јевреји предају на универзитетима. Међу такве спадају Виљем Едуард *Вилда*, са својим студијама о германском казненом праву, потом Фридрих Јулиус *Штал*, који је писао о филозофији права. Важни су исто тако јеврејски истраживачи историје права, потом римског, цивилног, трговинског, државног, међународног, па и црквеног права.

У Француској је био гласовит као министар правде често помињани Адолф *Кремје*, у Италији је цењен као правни научник претседник Касационог суда и бивши министар правде Лудовико *Моршара*, а у Њујорку Луј *Брандајс*, члан Врховног судског већа.

Од гласовитих адвоката вредни су помена Анри *Торес* у Паризу и Луј *Маршал* у Њујорку.

И у **политици** Јевреји узимају врло живог учешћа, и то у Америци већ од XVIII века, у Француској од 1826, у Немачкој од 1848, у Енглеској од 1885 године, док су у руску „Думу“ Јевреји ушли тек године 1906. У двадесет и два државама било је досада Јевреја у народним претставништвима, а у многим земљама заузимају одговорне државничке поло-

жаје. Тако је било Јевреја министра претседника у Енглеској и Италији, министра иностраних послова у Белгији, министра правде у Француској, министра финансија у Грчкој и министра грађевина у Турској. Многи су врло заслужни као сенатори, вође разних политичких партија, или уопште као јеврејски јавни радници, који су штитили јеврејске интересе пред претставницима осталих слојева појединих држава. Тако истичемо у **Немачкој** већ поменутог Габриела *Рисера*, Хугу *Пројса*, творца Вајмарског устава, и Валтера *Рашенауа*, министра за обнову Немачке; У **Енглеској** помињемо, сем *Дизраелија*, Лорда *Мелчета*, породицу *Рочилда*, Маркиза *Ридинга*, поткраља Индије, и поменутог Херберта *Семјуела*. У **Италији** су виђени сенатор *Луцато* и ђенерал *Ошоленги*, а у **Пољској** су најјачи политички претставници *Исак Гринбаум*, Др. *Леон Рајх* и Др. *Осиас Тон*. У **Француској** је на челу социјалиста *Леон Блум*.

У **филозофији** се Јевреји с почетка истичу само у таквим питањима, која засецају у исто време и у религију. После Мајмонидеса, бавили су се религиозном филозофијом још и Соломон *Мајмон* и Херман *Коен*, а донекле и *Спиноза*, а са Херманом Коеном и Ернестом *Касирером* постају Јевреји у исто време одлични интерпретатори Кантове филозофије. Поред њих цењени су Едмунд *Хусерл* као оснивач феноменологије, Анри *Бергзон* као филозоф интуиције, и Виљем *Шшерн* као експериментални психолог, сем већ поменутих Фројда и Адлера. Као добар професор филозофије и педагогије важио је Виљем *Јерузалим*.

Сликарство и пластична уметност су за Јевреје, услед верске забране да вајају и сликају, сразмерно нова подручја људског знања на којима су се они, додуше, такође истакли, али је остало нерешено питање, уносе ли Јевреји у ове гране уметности нешто специфично јеврејског. Велик је број јеврејских *сликара и графичара*. Крајем XIX века постигли су славу као импресионисти: *Јосеф Израелс* из Холандије, *Камил Писаро* из Француске и *Макс Либерман* и *Лесер Ури* из Немачке. Од млађих се истиче *Пастернак* из Русије са портретима јеврејских великана, графичар *Херман Штарук*, *Абел Пан* са библијским сликама, *Јосеф Будко* који уноси у уметност јеврејске симболе и јеврејски дух, и експресиониста односно футуриста *Марк Хагал*.

Мањи је број Јевреја у *вајарству*. Почело се с почетка са израђивањем успешних медаља и плакета (Амбрамзон у Немачкој у XVIII веку), док се није појавио Марк Анпоколски (биста Спинозе) са својим учеником Борисом *Шац-ом*.

Х. Глиценштајн: „Месија“

који је основао уметничку школу „Бецалел“ у Јерусалиму. Од млађих отскаче нарочито Херман *Глиценштајн* (Месија и Јефтајева ћерка).

У делима поменутих уметника не може се још наћи она свима њима заједничка црта, на основу које бисмо могли да дамо суд о јеврејској уметности. Засада нам на пр. Абел Пан до-

чарава својим сликама Библију и сав онај живот јеврејског ориента, и ми осећамо да се у његовом правцу сецесије као и у његовом стилу који садржаје извесно обновљење барока, најуспелије огледа оно ориентално шаренило изражено без икакве оштрине и са богатством испреплетених линија.

Јеврејска музика је дуже времена била искључиво синагогална. Она се истицала већ при читању Библије у нарочитом рецитативу, т. ј. осебујном мелодијском гигању, који је и доцније остао важна карактеристика јеврејске музике за разлику од ритмичког напева европских народа. Сем тога јеврејска музика је склона свему што је медитативно, т. ј. она се својом сентименталном јеврејском душом радо упушта у музички обрађена разматрања. Разуме се да су у јеврејску музику улазили током векова талијански, германски и славенски елементи, па су тако уз помоћ модерне композиције настала дела признатих композитора јеврејске синагогалне музике као што су: Саломон *Зулцер* и Луис *Левандовски*.

Другим путем је пошла већина осталих гласовитих јеврејских музичара. Они су упили у своју јеврејску душу музику земље у којој су живели, тачније прилагодили су се интернационалној световној музици, а тек је покатак долазила до изражаја која јеврејска особина. Тако Феликс *Менделзон-Бартолди*, унук Мојсија Менделзона, одише својом сентименталношћу, повезаношћу са југом и осећањима за форму. Жак *Офенбах* поседује извесну наклоност пародистичком изражавању и мелодичној грациозности. И код признатих компониста Густава *Магера*, Игора *Сшравинског*, Дариуса *Милода* и *Кастелнуово-Тедеска*, као и код оперских композитора Оскара *Штрауса*, Леона *Фала* и *Калмана* има нешто јеврејског, што је тешко одредити, али ипак упада у очи, као што је на пр. она бујна и богата музика код последња три композитора.

У Палестини се сада постављају темељи за јеврејску националну музику која се заснива на синагогалној и народној јеврејској музици, попут оне која је сачувана у народној романтици или балади. Око истраживања правих јеврејских мотива у музици заслужни су Аврам Цеви *Иделзон* као скупљач персијских, вавилонских, јеменичанских, мароканских, као и сефардских и ешкенаских мелодија, и Арно *Надел* као компониста, који је са успехом модерно обрађивао јеврејску народну песму и синагогалне напеве.

Око Јоела *Енгла*, оснивача „Шуламита“, јеврејског конзерваторија у Тел Авиву и композитора сценске музике Анскијевом „Дибуку“, окупљају се Јосеф *Ахрон*, Александар *Крајн* („Кадиш“) и аутори оригиналних јеврејских опера *Милнер* („Ашмодај“) и Михаел *Гнесин* („Аврамова младост“).

И у позоришној уметности показали су Јевреји много оригиналности, почевши још од краја XVIII века. Добрих јеврејских глумаца било је не само у приватним позориштима на јидишу, а у новије време и у јеврејским позориштима, него и у државним позориштима многих земаља. Тако су поред глумице *Ровине* и глумца *Прудкина* из „Абиме“, и Др. Паула *Барашова* из позоришта на јидишу, надалеко гласовите позоришне и филмске глумице *Рашел* и *Сара Бернар* у Паризу, потом славни *Адолф Зоненшал* у Бечу, *Елизабета Бергнер* и *Фриц Коршнер* у Немачкој и комичар *Макс Паленберг* у Бечу. Од режисера стекао је светски глас *Макс Рајнхарш*.

На свим овим подручјима светске културе желе Јевреји да и даље даду осталим народима оно најбоље што имају, али се ширењем идеје о обнови јеврејске домовине у Палестини осећа већ и код њих тежња да на пр. јеврејска музика и јеврејска ликовна и пластична уметност буду што оригиналније. Сви су изгледи да ће јеврејски народ, поред обимног и сразмерно веома активног учешћа у светској култури, ускоро изградити у Палестини и сопствену културу, која ће бити самородна у правом смислу речи, јер ће никнути на историском и културном тлу прастаре и Свете земље.

НАПОМЕНА

о изговору неких јеврејских речи

У питању транскрипције јеврејских имена и назива са јеврејског на српскохрватски језик, спровели смо у овом уџбенику онај изговор који највише одговара духу и фонетским правилима самог српскохрватског језика. Тај изговор је у исто време најближи данашњем научном и модерном изговору оживелог старојеврејског језика, који је пуноважан не само у Палестини него и у свим земљама јеврејског расула.

Од овог изговора одступили смо:

1) Код транскрипције слова **א** (немачког муклог „h“ и француског „h aspiré“), јер тог сугласника нема у српскохрватском језику. Стога смо га радије и испуштали, само да би избегли досадању нетачну транскрипцију овог сугласника, који се означавао оштрим сугласником „х“, као да је то сугласник **א**.

Тако смо писали на пр. уместо речи Хаскала „Аскала“ (страна 78, ред 7 одозго), уместо Хадаса „Адаса“ (стр. 148, ред 6 одоздо), уместо Хаолам „Аолам“ (стр. 133, ред 7), уместо Хашомер „Ашомер“ (стр. 147, ред 11), уместо Хехалуц „Ехалуц“ (стр. 149, ред 9 одоздо), уместо Зохар „Зоар“ (стр. 14, ред 1), и т. д.

2) Код транскрипције вокалног знака „:“ (ш(е)ва), који у јеврејском језику има вредност експлозивног полувокала „е“, јер у српскохрватском језику не постоји знак за такав полувокал.

Досадања транскрипција избацивала је потпуно овај полу-глас, а у овом уџбенику он је означен као да је пун глас. Тако смо писали на пр. уместо Поским „Посеким“ (стр. 93, ред 2 одоздо), уместо Цви „Цеви“ (стр 39, ред 1), уместо глуд „гедуд“ (стр. 154, ред 13), уместо квуца „кевуца“ (стр. 153, ред 4 одоздо), и т. д.

Господу наставнике молимо да за време тумачења или испитивања испишу на табли речи са муклим „х“ и са полувокалом „е“, тако да поменута слова, у саставу саме речи, остану у заградама.

Испишу ли се речи на пр. овако :

Ахад (X)аам, (X)алаха, (X)амашбир, (X)апоел (x)ацаир, Ен (x)ашарон, (x)итлаавут, (x)итахдут, (X)ашомер, Керен (x)ајесод, или :

Ц(е)ви, к(е)вуца, г(е)дуд, (x)истад(е)рут, неће се, засигурно, заграђено слово изговарати одвише јасно, па ћемо се тако приближити тачнијем изговору муклог „х“ и полувокала „е“.

Dr. J. Levi

L I T E R A T U R A

upotrebljena prilikom izrade ovoga udžbenika

Heinrich Graetz : Geschichte der Juden

Simon Dubnow : Weltgeschichte des jüdischen Volkes

Dr. Gavro Švarc : Povijest Židova, Zagreb, II deo

Kayslerling-Biach : Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur

Adolf Böhm : Geschichte der zionistischen Bewegung, Berlin 1920

Josef Klauzner : Istorija šel asafrut aivrit ahadaša, Jerušalajim 1930

P. Lahover : Toledot asafrut aivrit ahadaša, Tel Aviv 1925

Robinzon-Bistricki : Antologija novohebrejske književnosti, Zagreb 1933

Dr. M. Pines : Die Geschichte der jüdisch-deutschen Literatur

Bjalik-Ravnicki : Dor dor vesoferav, Tel Aviv 1930

Dr. Moritz Levy : Die Sephardim in Bosnien, Sarajevo 1911

Ignjat Šlang : Jevreji u Beogradu, Beograd 1926

Jevrejski almanah, godišta I—V, Vršac, 1925—1929

Spomenica poginulih i umrlih srpskih Jevreja u Balkanskom i Svetskom ratu, Beograd 1927

Godišnjak „La Benevolencije“ i „Potpore“, Sarajevo-Beograd 1933

Glasnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština, broj 1, 2 i 3, Beograd 1933

Dr. Gavro Švarc : Prilozi k Povjesti Židova u Hrvatskoj, Zagreb, 1908

Dr. Lavoslav Šik: Jevrejski liječnici u Jugoslaviji, Osijek
Gideon i Hanoar, časopisi Saveza židovskih omladinskih udru-
ženja, Zagreb

Jüdisches Lexikon, sv. I—V, Berlin 1927

Encyclopaedia Judaica, sv. I—X, Berlin 1927

ИСПРАВКЕ:

- na strani 15 u 6 redu odozdo stoji: „naročito zlatarskim po-
slovima“, a treba da stoji: a bave se naročito zla-
tarskim poslovima;
- na strani 21 u 6 redu odozdo stoji: „verno podržavao“, a treba
da stoji: verno podražavao;
- na strani 65 u 19 redu odozdo stoji: „otada počelo da se više
polaze“, a treba da stoji: otada počelo da više
polaze;
- na strani 97 u 11 redu odozdo stoji: „најодлучнијих“, a треба
да стоји: најодличнијих;
- na strani 97 u 20 redu odozdo stoji: „a виђен ја по последњи
пут“, a треба да стоји: а виђен је последњи пут;
- na strani 103 u 11 redu odozgo stoji: „оне зле пресуде“, a
треба да стоји: оне зле предрасуде;
- na strani 113 u 17 redu odozdo stoji: „posvim razrušena“, a treba
da stoji sasvim razrušena;
- na strani 141 u 17 redu odozdo stoji: „škole su umetni obrt“,
a treba da stoji: škole za umetni obrt;
- na strani 161 iza poslednjeg reda ispale su prilikom štampanja
ove reči: „radničkih ustanova davao radni-
cima za-“, pa ih treba dodati;
- na strani 175 u 15 redu odozdo stoji: „ali rasturenog svoje“, a
treba da stoji: ali rasturenog naroda;
- na strani 194 u 9 redu odozgo stoji: „и Сарајеву“ a треба
да стоји: у Сарајеву;
- na strani 229 u 4 redu odozgo stoji: „су оним путем“, a треба
да стоји: су они путем;
- na strani 241 u 9 redu odozgo stoji: „Kao i Juda Lajb Peres“,
a treba da stoji: Као и Јичак Лаж Перес.

САДРЖАЈ

I DEO

СТАЊЕ ЈЕВРЕЈА У СВЕТУ ПОСЛЕ ШПАНСКЕ ИНКВИЗИЦИЈЕ И ИЗГОНА ИЗ ШПАНИЈЕ ДО МЕНДЕЛЗОНА
(од 1492 до 1750)

Глава 1 — Јевреји у Турској	
<i>а) Јеврејско становништво Турске пре изгона из Шпаније</i>	страница 5
Посланица рабина Исака Царфатија, Моше Капсали врховни рабин Турске	6
<i>б) Јевреји у Турској после изгона из Шпаније</i>	6
Дон Јосиф Наси	9
Спор око питања „семихе“	10
Р. Јосиф бен Ефраим Каро и његови савременици	11
Заступници Кабале	13
Глава 2 — Станје Јевреја у Италији крајем Средњег и почетком Новог века	15
Priliv Јевреја и Marana i netrpeljivost у папској држави	19
Глава 3 — Холандија, Усељавање сефарада и Марана у Амстердам	22
Струјања међу Јеврејима Холандије, Уриел Акоста и Барух Спиноза	26
Прилив Јевреја из Немачке и славенских земаља у Холандију	29
Глава 4 — Средња Европа	
Станје Јевреја у Немачкој, Аустрији, Чешкој и Мађарској крајем Средњег века	30
Глава 5 — Пољска	34
Глава 6 — Месијански покрет	
Месијански занесенјаци: David Rubeni i Šelomo Molho	37
Лаžне Месије: Sabataј Cevi, Nehemija Hajon, Јакoв Frank Lajbović	39
Глава 7 — Хасидизам	
Социјалне, културне и верске прилике у Пољској	43
Ширење кабале и мистике, франкисти	44
Хасидски покрет	45
Израел Баал-шем-тов	46
Дов Бер из Месирића	47
Цадиким, Митнагедим, Разлог Брзом развијању хасидизма	48

II DEO

OD MENDELZONA DO NAJNOVIJEG DOBA
od 1750 do 1882

Глава 8 — Мојсије Менделзон	53
Mendelzonov rad i zasluge ze emancipaciju saplemenika	56

Глава 9 — Менделзонови сарадници, Биуристи, коментатори Светог писма и процват јеврејског језика	59
Амеасеф, први модерни јеврејски часопис	60
Давид Фридлендер и грађанска права као највиши идеал	60
Коментатор, песник и стилиста Весели	61
Јеврејско школство и Херц Хомберг	62
Глава 10 — Talmudske škole i Talmudisti XVIII века	64
Отац критичког истраживања Talmuda, Gaon из Вилене	64
Екстремно конзервативни рабин Jeheskel Landau	65
Васпитач mnogobrojnih rabina XIX века Akiva Eger	66
Моше Софер, противник просветителских идеја	66
Глава 11 — Еманципација Јевреја	
Еманципација у Француској	68
Наполеон сазива јеврејске великаше (нотабле) на скупштину „Санедрин“	69
Борба за изједначење грађанских права у Немачкој, Холандији и Белгији	71
Претече еманципације Јевреја у Немачкој, Габриел Рисер и револуција од године 1848	72
Еманципација у Средњој Европи	74
Енглеска, Италија, Русија, Румунија и Пољска	75
Глава 12 — Prosvetni rad u Litvaniji, Poljskoj, Beloj Rusiji i Ukrajini	77
Maskilin i Askala	77
Просветитељ Мојсије Лажб Лилиенблум, Буђење јеврејске науке и књижевности у Галицији	79
Nahman Krohmal аутор филозофије јеврејске историје	80
Solomon Juda Rapoport, творач историјско-литерарних научних радова	81
Глава 13 — Борба око религиозне реформе у Средњој Европи	82
Глава 14 — Рођаци јеврејског научног рада	89
Јеврејска наука	89
Јеврејски научници у Немачкој, Leopold Cunc	89
Јеврејски научници у Француској	92
Јеврејски научник у Америци Solomon Šneur Šehter	93
Рабинске школе	93
Издавање јеврејских енциклопедија	94
Глава 15 — Знатнији догађаји у XIX веку	
Крвна клевета у Дамаску	96
Alliance Israélite Universelle; филантропи Кремје, Барон Хириш и Едмонд Рочилд	98
Моше Монтефиоре	100
Јевреји Русије у току XIX века	102
Берлински конгрес и равноправност Јевреја	105

Стварање новог центра у Америци	107
Glava 16 — Antisemitizam u Evropi	108
Nemačka	111
Austrija, Mađarska	112
Rumunija	113
Rusija	114
Francuska	115

III ДЕО

НАЈНОВИЈЕ ДОБА (од 1882 до 1935)

Глава 17 — Ционистички покрет	119
Идејни претече политичког ционизма, Мојсије Хес	119
Позив да се јеврејски народ претвори у нацију, и	
Лео Пинскер	120
Јуда Хај Алкалај, агилни пронагатор политичког	
ционизма	122
„Ховеве цијон“ прве присталице ционске идеје	125
Билу-им, први пионери модерне пољопривредне ко-	
лонизације	126
Покушаји колонизације у Палестини до Херцла	127
Барон Едмунд де Рочилд подржава пожртвовно	
основане колоније	128
Glava 18 — Dr. Hercl i Cionistički kongresi	
Dr. Teodor Hercl	130
Prvi Bazelski kongres 1897	132
Od drugog do šestog kongresa	134
Šesti kongres	136
Nordau, Volfzon i drugi Herclovi saradnici	137
Od VII do XII cionističkog kongresa	142
Глава 19 — Систематска колонизација Ерец Израела	145
Положај насеља и њихов број	146
Етапе усељавања	146
Друга етапа	147
Светски рат, трећа етапа	148
Четврта етапа	150
Колонизационе форме насеља и међусобни однос	
усељеника појединих насеља	153
Долина Емек и пожртвовни халуци	155
Фондови	156
Glava 20 — Ustrojstvo i aktivnost Svetske cionističke	
organizacije i jevrejske duhovne vođe	159
Cionističke stranke	160
Jevrejsko radništvo i njegove duhovne vode u Palestini	164
Jevrejski mislioci	168
Sakupljanje rasturenog naroda (kibuc galujot)	173
Eliezer ben Jeuda i obnova jevrejskog jezika	175

Глава 21 — Балкански и светски рат	176
Јеврејски борци на свим фронтovima	177
Последице рата и погроми	178
Балфурова декларација	178
Версајски уговор и Мандат Велике Британије над Палестином	180
Послератни ционистички конгреси	181
Глава 22 — Današnji положај Јевреја у свету	182
Исељаванје Јевреја из Русије, Турске, Полске и Румуније	182
Mорална и материјална помоћ Јевреја Америке браћи у Европи	183
Promene у Nемачкој и бојкот Јевреја	184
Економски и културни napredak Palestine	186
Uправа Erec Izraela	188

IV ДЕО

ЈЕВРЕЈИ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Глава 23 — Јевреји у јужнословенским земљама пре Светског рата	191
Јужна Србија	191
Северна Србија	193
Усељеници из Шпаније	193
Босна	193
Србија	197
Културне прилике у Србији и Босни у времену од XVI до XX века	204
Далмација	206
Хрватска и Славонија	212
Културни живот у Хрватској и Славонији	215
Словеначка	217
Војводина	219
Глава 24 — Јевреји у уједињеној Југославији	221
Savez јеврејских veroispovednih opština	221
Vrhovni rabinat	222
Zakon о verskoј zajednici Јевреја	222
Socijalne ustanove	223
Uдео југословенских Јевреја у јеврејском obnovnom pokretu	223

V ДЕО

ДОДАТАК

ПРОЦВАТ ЈЕВРЕЈСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И УЧЕШЋЕ ЈЕВРЕЈА У СВЕТСКОЈ КУЛТУРИ И УМЕТНОСТИ

Глава 25 — Процват књижевности на јидишу	229
а) Модерна књижевност на јидишу	229
Мендале Мојхер Сефуриm, први реалиста у књижевности Јевреја	230

Јицхак Лајб Перец и живот хасида	231
Шалом Алехем, највећи јеврејски хумориста	234
Симон Самуел Фруг, песник јеврејског бола и јеврејске наде	236
Морис Розенфелд, аутор јеврејских радничких песама	236
Шалом Аш, признати новелиста и драматик	237
б) Јеврејско позориште	239
Аврам Голдфаден оснивач јеврејског позоришта	239
Јаков Гордин и социјалне идеје у позоришту	240
Перец Хиршбајн, аутор симболистичких драма	241
Шеломо Ански, аутор „Дибука“	241
в) Позоришне трупе	242

Глава 26 — Књижевност на новојеврејском језику

а) Лепа књижевност	243
Аврам Мару, први јеврејски романописац	243
Перец Смоленски, publicista и противник асимилације	244
Јуда Лајб Гордон, одважни просветитељ и национални песник	246
Лирски песници	248
Мића Јозеф Лебензон, први лирски песник	248
Најим Нахман Бјалик, највећи народни песник	249
Šаул Црниховски, песник животног веселја	252
Залман Šнеур, модерни лирски песник и новелиста	254
Мића Јозеф Бердицевски, борац за опште човечанске идеје	255
David Frišman, васпитач младих у књижевном укусу	256
б) Новојеврејска књижевност у Palestini	257
Моше Смилански, први јеврејски приповедач оријенталног милјеа Palestine	257
Јеуда Бурла и традиционална сефардска околina Palestine	258
Авидор Амеири, аутор ратних прича	259
Прозелиткиња Елишева, прва јеврејска песникиња	260
Uri Cevi Grinberg и heroјство халућког покрета	260
Аврам Šлонски, talentовани послератни лирски песник	261
с) Научна књижевност на јеврејском језику	262
д) Јеврејска журналистика	264

Глава 27 — Јевреји у светској култури, политици и уметности

Напомена о изговору неких јеврејских речи	273
Литература	274
Исправке	275